

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra genderových studií

Bc. Věra Novotná

Profesorky a docentky práva – ženy v prestižní profesi

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Hana Havelková, PhD.

Genderová studia

Praha 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Praze dne 15.5.2009

Věra Novotná

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr. Haně Havelkové, PhD. za vlídný přístup, podnětnou spolupráci a trpělivé vedení mojí diplomové práce.

OBSAH:

ABSTRAKT	6
1. ÚVOD	8
2. TEORETICKÁ ČÁST	10
2.1. Genderový koncepční rámec	10
2.1.1. Gender ve vědě	11
2.1.2. Gender a pracovní trh	13
2.1.2.1. Genderovanost instituce pracovního trhu	13
2.1.2.2. Genderová smlouva	15
2.1.2.3. Oddělení „soukromého“ a „veřejného“	15
2.1.2.4. Problémy a omezení žen na pracovním trhu	16
2.1.2.4.1. Skleněný strop	17
2.1.2.5. Povaha genderové smlouvy za komunismu	19
2.2. Sociologický koncepční rámec	21
2.2.1. Univerzita jako sociální pole	21
2.3. Historický rámec	22
2.3.1. Politický kontext právnické akademické profese	22
2.3.2. Přístup žen k právnickému vzdělání a akademické profesi	25
2.3.2.1. Historie terciárního vzdělávání žen a současná situace v číslech se zaměřením na PF UK	25
2.3.2.2. Historie působení žen v akademické profesi v číslech a současná situace se zaměřením na PF UK	26
2.4. Výzkumné otázky	27
3. EMPIRICKÁ ČÁST	28
3.1. Stav výzkumu	28
3.2. Metodologie	29
3.2.1. Zarámování výzkumu	29
3.2.2. Metoda získávání dat	31

3.2.3. Metoda vyhodnocování dat	31
3.2.4. Popis vorku a jeho získávání	32
3.2.5. Průběh rozhovorů	33
3.2.6. Etika výzkumu	35
3.3. Analýza	37
3.3.1. Studium práv ani akademická profese nejsou primární volbou pedagožek	37
3.3.1.1. Studium práva aneb „právo jsem nikdy studovat nechtěla“	37
3.3.1.2. Cesta k profesi aneb „mě vždycky táhla i ta kantorská stránka“	49
3.3.2. Silný vztah k profesi a zhodnocení sebe sama v kontextu profese	56
3.3.2.1. Vztah k profesi aneb „to víš, že si neumím představit, až sem nebudu chodit“	57
3.3.2.2. Sebehodnocení ve vztahu k profesi aneb „nejsem Máňa z konzumu“	69
3.3.3. Pociťované problémy a omezení profesní dráhy žen - rozdílnost průběhu profesní dráhy žen a mužů	72
3.3.3.1. Žena jakožto matka aneb „musíš si zkrátka vybrat“	73
3.3.3.1.1. Vstup do profese	74
3.3.3.1.2. Kariérní potup	78
3.3.3.1.3. Oficiální funkce v rámci instituce VŠ	88
3.3.3.1.4. Nároky profese a soukromý život – otázka harmonizace	92
3.3.3.1.5. Podoba profesního působení žen – „normální“ pracovní den	99
3.3.3.2. Žena jakožto žena aneb „tady to nikdy roli nehrálo“	103
3.3.3.2.1. Přístup k ženám – „mužská“ kultura	104
3.3.3.2.2. Politicko-společenské podmínky a gender	113
4. ZÁVĚR	118
BIBLIOGRAFIE	

ABSTRAKT

Ženy ve vysokých akademických pozicích představují elitní skupinu žen, jejíž zkušenost nebyla v českém sociologickém prostředí dosud samostatně zmapována. Univerzitní prostředí spolu s právníckou profesní oblastí jsou historicky „mužsky“ konotované oblasti, kam ženy pronikaly velmi obtížně. I přes formální otevření se tohoto akademického vzdělávacího a profesního prostředí ženám, setkáváme se ještě v dnešní době na úrovni akademických hodností s vysokou vertikální segregací. Provedené rozhovory proto měly ukázat, jak dané ženy reflektují svou zkušenost působení v rámci právníckého univerzitního prostředí s ohledem na své vysoké postavení. Zjistila jsem, že dané ženy do této oblasti pronikaly nejenom díky vlastnímu sociokulturnímu kapitálu, ale především díky příhodným strukturálním podmínkám. Většina z nich se významně identifikuje se svou pedagogickou rolí a všechny bez výjimky si vytvořily velmi silné pouto ke své profesi. Jejich náhled na postavení své a ostatních žen je spíše optimistický, s omezenou genderovou citlivostí, přičemž významnou roli sehrála životní zkušenost výkonu tohoto povolání v období komunismu a názorový liberalismus.

Women in the high academic positions represent an elite group of women, whose experience has not been described separately in the Czech sociological context yet. The place of university as well as the law professional field are historically masculine denoted areas, where women entered with many difficulties to. Despite of opening of this academic both educational and professional area to women, we still see the high vertical segregation of the high academic positions. The interviews were ment to show how women reflect their own experience as a high positioned woman working in the university surrounding. I found out that the interviewed women entered this field not only thanks to their own socio-cultural capital, but firstly thanks to the favourable structural conditions. Most of them identify themselves with their pedagogical role very significantly, all of them have developed a very strong tie to their profession. Their view of own and others women position is rather optimistic, with limited gender sensitivity, and is strongly influenced by their life experience of practising of their profession in the communist period and strong liberalism of opinion.

Klíčová slova

ženy, akademická hodnost, univerzitní prostředí, právní obor, věda, komunismus, skleněný strop, kariéra

1. ÚVOD

Na téma ženy ve vysokých akademických pozicích mne poprvé upozornila doktorka Hana Havelková, a to v rámci připravovaného širšího výzkumného projektu orientovaného na českou ženskou elitu. Jedním ze zájmových okruhů připravovaného výzkumu byly i ženy v právnických profesích. Nabídka provést výzkum s ženami ve vysokých akademických pozicích v oboru práva mne zaujala proto, že měla přinést jakýsi první vhled do tématu, přinést možná první podnětné informace týkající se žen v právníkové oblasti, a to z toho důvodu, že právníkové studium je předpokladem výkonu právnických povolání. Navíc jsem zjistila, že téma týkající se pedagožek ve vysokých hodnostních pozicích v oboru práva, ani v akademii obecně, dosud nebylo v českém akademickém prostředí ve vztahu k odborným studiím a závěrečným studijním pracím zpracováno¹. To mne zaujalo a rozhodla jsem se mu více věnovat.

Téma zde otevírám celkem široce jako otázku (případně specifické) zkušenosti žen v právnickém akademickém prostředí, a to žen vysoce postavených, které zastávají pozice docentské a profesorské. Akademické prostředí je svými charakteristikami identické s prostředím (čistě) vědeckým – jedná se o prostředí historicky ustavené jako mužské a jako takové si zachovává jisté „mužské“ charakteristiky, nastavení. Je proto zajímavou otázkou podívat se na průnik žen do tohoto „mužského“ prostředí, zkoumat jejich zkušenost v rámci jeho organizační kultury a struktury. Svůj výzkum jsem uskutečnila pouze na jediné instituci, Univerzitě Karlově a její právníkové fakultě. Tato instituce patří historicky mezi elitu v naší republice, a proto lze očekávat, že působení v rámci této instituce bude spjato s vysokou prestiží, mimo to, vysokoškolská profese obecně požívá vysoké prestiže u veřejnosti – základní předpoklad výzkumu, tedy zmapování zkušenosti české ženské elity je tak naplněn.

Svou práci dělím na dvě části, teoretickou a empirickou. V teoretické části se věnuji koncepčnímu vymezení svého výzkumu – genderovému a sociologickému, přičemž pozornost věnuji také historickému zarámování svého výzkumu s ohledem na poskytnutí historického kontextu profesní dráze dotazovaných akademiček.

¹ Na rozdíl třeba od tématu ženy ve vědě – viz. např. publikace Národního kontaktního centra – Ženy a věda.

V empirické části se pak soustředím na vymezení své výzkumné perspektivy a samotnou analýzu provedených rozhovorů. Svůj výzkum řadím mezi kvalitativní feministický výzkum s kritickým potenciálem, vycházející z paradigmatu interpretativní sociologie.

2. TEORETICKÁ ČÁST

2.1. Genderový koncepční rámec

Tuto práci rámuji genderovou perspektivou, jež s kategorií genderu pracuje jako s analytickým klíčem a využívá jeho komplexitu. Gender zde nahlížím jednak jako „společensky utvářené postoje a modely chování, obvykle dichotomicky dělené na ženské a mužské“ (Renzetti, Curran: 2003: 58), přičemž genderová identita se tak týká psychologických, sociálních a kulturních rozdílů mezi ženami a muži² (Žába:2007). Gender se však netýká pouze roviny subjektivní identity, ale prostupuje veškerý život společnosti, ovlivňuje nastavení jejích institucí a zároveň je těmito institucemi dále reprodukován. Gender je tudíž podstatou pohlavně-genderového systému, tedy „systému institucionalizovaných vlastností, způsobů chování a vzorců společenské interakce předepsaných členům společnosti na základě jejich pohlaví“ (Renzetti, Curran: 2003: 58). Dichotomické dělení na „ženství“ a „mužství“ však není bez významu, čímž se dostávám k širšímu pojetí genderu v mé práci. Gender označuje vztahovost „ženství“ a „mužství“³ pojatou jako hierarchická binární opozice. „Mužství“ je tak nadřazeno „ženství“, můžeme mluvit o tzv. genderovém řádu, jenž se vyznačuje androcentričností a patriarchálností, tedy orientací na „mužství“ jakožto normu, a mocenským vztahem nadvlády (Bourdieu: 2000)⁴. Gender jakožto analytický koncept tak v sobě zahrnuje odkaz na aspekt moci - genderový řád utváří společenské vztahy tím, že působí na několika úrovních: na rovině symbolické, na rovině normativních konceptů, na rovině politiky a společenských institucí a organizací a na rovině subjektivní identity. Tyto roviny jsou vzájemně provázané a nefungují jedna bez druhé (Scott: 1986). Z předchozího již částečně vyplývá, že mocenský aspekt genderu spočívá mimo jiné v tom, že hluboce utváří náš nejširší způsob uvažování o světě, naše vnímání světa a sebe samých, naše jednání. Genderový řád doslova přechází do těla člověka, stává se jakousi naší „přirozeností“ a jako přirozený také vystupuje. Bourdieu

² S kategoriemi ženy a muži pracuji následujícím způsobem – aniž bych ztratila ze zřetele různorodost a pluralitu genderových identit žen a mužů, používám zde tato označení ve smyslu skupiny, které se právě jakožto určité homogenní skupiny dotýkají kulturní procesy a přístupy a tuto skupinu jako homogenní také konstituují (viz. Červinková: 2004).

³ Uvozovky bez uvedení původní/ho autora nebo autorky znamenají uvození daného slova mojí osobou, v opačném případě je vždy uveden odkaz.

⁴ Pierre Bourdieu ve své knize Nadvláda mužů nepoužívá výraz genderový, ale „sexuální řád“ (Bourdieu: 2000).

označuje tyto procesy somatizací a naturalizací (Bourdieu: 2000). Zdání přirozenosti, a tím i samozřejmosti a neutrality, získává právě tím, že se naše poznávací struktury shodují se strukturami objektivními - jakoby již „genderovaně vidíme a myslíme“ a (proto) vidíme a poznáváme „genderovaný svět“. Genderový řád se stává naší součástí, přičemž jej vědomě i nevědomě neustále a opakovaně potvrzujeme svým každodenním životem - tzv. děláme gender, uskutečňujeme jej skrze akty jednání a myšlení. Svou významnou roli v udržování fungování genderového řádu sehrávají také společenské instituce jako například náboženský, vzdělávací a politický (státní, administrativní) systém, pracovní trh nebo média, právo apod. (Bourdieu: 2000). Ukazuje se tak, že gender je základním organizačním principem společnosti (Letherby: 2003)

2.1.1. Gender ve vědě

Akademická profese je z podstaty profesí vědeckou (resp. profesí kombinující pedagogickou a vědeckou činnost), z toho důvodu je relevantní věnovat se nyní genderovému pohledu na oblast vědy, vědeckou profesi a podmínky působení v oblasti vědy.

Pro teoretické uchopení zkušenosti žen v akademické profesi je velmi významná teoretická struktura podle Hany Havelkové, která nabízí pohled na fungování genderového řádu z hlediska jeho „živých“ aktérů, žen a mužů, kteří jsou jak aktéry, tak objekty tohoto řádu (mužské dominance) (Havelková:2007a). Havelková uvádí čtyři teze, jež platí obecně, explicitně se však soustředí právě na oblast vědy v českém kontextu. První její teze poukazuje na skutečnost, že důsledkem historické nadvlády mužů (resp. mužských elit) v celé řadě společenských institucí (jako např. legislativa, náboženství a také věda) je kladení rovnítka mezi mužské a objektivní, neutrální. Autorka upozorňuje, že „toto ztotožnění prostoupilo všechny muži vytvořené instituce včetně vědy i způsob vykonávání příslušných činností, což mj. znamená, že v okamžiku, kdy do těchto institucí vstupují ženy, stávají se daná pravidla pro ně normou a měřítkem, aniž by bylo zřejmé, do jaké míry jsou a mohou být univerzální a do jaké míry jsou pouze mužská.“ /Havelková:2007a:19/ Toto tvrzení podporuje Linková, která podrobněji rozebírá otázku pro-mužského nastavení vědy. Věda se historicky utváří jako „objektivní, racionální a odosobněná aktivita, jež stojí mimo jakékoli sociální a kulturní vlivy a produkuje objektivní znalost validovanou samotnou komunitou vědců v rámci peer review, jež tuto

objektivitu zaručuje, neboť celá výzkumná komunita pracuje se stejnými východisky a hodnotami.“ (Linková: 2004:7). Vědecké prostředí s výše nastíněnými aspekty je, podle Linkové, mužům (jejich kognitivním vzorcům a sociální zkušenosti) blízké proto, že je podporováno socializací. (Ibid.) Věda jakožto „mužská“ instituce je tak charakterizována určitými způsoby vědeckého bádání, pojetím profesní dráhy jakožto lineární a orientované na kariéru, orientací na výkon a prestiž, upřednostněním vědecké profese vůbec, „mužské“ normy vědeckého prostředí rovněž říkají, co a jak interpretovat jako úspěch, výkon, kariéru a podobně. Zahraniční výzkumy, jejichž poznatků jsem pro svou práci využila, potvrzují, že prostředí univerzity je (čistě) vědeckému prostředí v těchto ohledech velmi podobné, ba s ním identické – má své vlastní normy a logiku činností a praktik (Engler in Wetterer:1992), je charakteristické vysokou mírou konkurence, předpokládá průběžnou profesní kvalifikaci (Vogel:2004). Jelikož je však pro-mužské zaměření vědeckého prostředí „neviditelné“, situaci žen ve vědě je často řešena pomocí různých opatření na podporu žen, ovšem hlubší příčiny problémů a omezení žen v této oblasti nejsou dotčeny – ženám se spíše umožňuje mužský model profesní dráhy, aniž by se redefinovaly podmínky a nastavení profese (instituce vědy) jako takové. (Linková:2007)

Druhou tezí Havelkové je, že ženy si často nejsou vědomy svého nerovného postavení ve vědeckém prostředí nebo je explicitně odmítají (přičemž mohou uplatňovat různé mechanismy, jak dávat najevo svůj gender) a přispívají tak vlastně k reprodukci genderového řádu (Havelková:2007a). Linková dodává, že nastavení vědeckého prostředí působí jako jistá organizační kultura, jejíž přijetí (přijetí a zvnitřnění norem a pravidel) je následně vyžadováno u jednotlivců, kteří a které se v ní nacházejí. (Linková:2004). Důsledkem identifikace s těmito normami může být, že marginalizované skupiny (například právě ženy ve vyšších akademických pozicích) zažívají a vnímají své působení jako agenderové, tedy bez vlivu genderu (Geenen:1994). Důležitým rysem akceptace těchto podmínek a norem v akademickém kontextu je, že se jedinci učí habitu a kulturnímu kapitálu už během studia na vysoké škole (Geenen:1994, Schultz:1991, Zimmer:2007).

Třetí teze Havelkové upozorňuje na podstatný rozdíl mezi pozicí žen a mužů. Tím je (zejména) symbolický, společenský, ekonomický a politický zisk (všech!) mužů plynoucí právě z jejich nadřazené pozice. Tento rozdíl se projevuje například i v tom, s jakými oblastmi působení zcela samozřejmě spojujeme ženy a muže, jaká očekávání na ně klademe. Autorka říká, že například předpokládaná a vyžadovaná angažovanost žen

v soukromé sféře je pro vědeckou profesní kariéru „zcela fatální, neboť v ní je nutné plné nasazení víc než jinde.“ (Havelková:2007a:20)

Podle poslední teze této autorky má však nadřazená pozice i své stinné stránky, muži za ni platí zejména v psychické a citové oblasti. „[Muži] často trpí tzv. terorem úspěchu (povinností být bez přestání úspěšný, ‚dobrý‘, silný apod.), citovou závislostí a dezorientací, nutností předstírat sílu apod., zatímco ti sociálně slabší (historicky ženy), nejsou takovým tlakům vystaveni a jsou svým způsobem vnitřně svobodnější, mají často ‚víc ze života‘.“ (Havelková:2007a:20). Rozdílná společenská očekávání vzhledem ke společenským rolím žen a mužů tak mohou vést například k rozdílné míře a typu ambicí, ženy také mívají údajně menší respekt ke společenským hierarchiím a společenským institucím jako takovým atd. Ve výsledku se zdá, jako kdyby genderový řád přinášel ženám i mužům jak výhody, tak nevýhody a tím vyvolává dojem vyváženosti a fungování. Především tím je podle Havelkové tolik matoucí, protože připisuje ženám odpovědnost za vlastní profesní seberealizaci: „domněle osobní a svobodná rozhodnutí jsou dalekosáhle ovlivňována nepsanými tlaky a očekáváními okolí a sdílené kultury, že domnělá individuální volba má vždy také kulturní a sociální povahu, že je obvykle strategií jedince v dané situaci“ (Havelková:2007a:21).

2.1.2. Gender a pracovní trh

Zkušenost žen v akademické profesi nelze pojmout bez tematizace genderových aspektů života žen a mužů ve vztahu k veřejné sféře práce. Odlišně nadefinované genderové role žen a mužů v naší společnosti, na něž jsme připravováni již od narození, se promítají do podoby a průběhu životních drah žen a mužů, což se nutně odráží v podobě a způsobu průběhu profesního působení žen a mužů, nejenom ve vědecké (akademické) oblasti. V následující kapitole proto nyní načrtnu genderové aspekty vázané na sféru pracovního trhu.

2.1.2.1. Genderovanost instituce pracovního trhu

Mnohé publikace a studie využívající gender jako výzkumnou perspektivu se shodují v tom, že ve společnosti panují nerovné podmínky a příležitosti žen a mužů, které se na poli placené práce vyznačují překážkami a omezeními žen jak v přístupu k určité pracovní

pozici (oblasti), tak následně v této pozici (oblasti) samotné⁵. Joan Acker (1990) vidí pracovní trh, respektive pracovní prostředí (organizaci) a práci ve smyslu zaměstnání jakožto implicitně genderovanou instituci, která však vyvolává zdání neutrality. Ideologie genderové neutrálnosti předpokládá zaměstnání (povolání) a jeho aktéry a aktérky jako univerzální a abstraktní kategorie, pracující je „osoba bez těla“ (tzn. i emocí, sexuality a prokreace), je cele oddána své práci, nic ji od ní neodvádí (Acker:1990:149). Tyto historicky ukotvené představy však odpovídají spíše mužské životní zkušenosti. Genderovanost konceptu práce tak spočívá na předpokladu genderované dělby práce, respektive na předpokladu organizace soukromé sféry, zajištěnou povětšinou ženami. Pracovní prostředí tak svou podstatou vykazuje a zhodnocuje „mužské“ charakteristiky a funguje na jejich základě, čímž znesnadňuje pozici žen, které jsou historicky vnímány právě optikou marginalizovaných aspektů těla, domácnosti a sociální produkce. (Acker:1990). Podobně o povaze pracovního prostředí, jež svým nastavením a priori znevýhodňuje (a vylučuje) především ženy, hovoří i jiní autoři a autorky. Ulrich Beck a Elizabeth Beck-Gernsheim (1995) v souvislosti s individualizací společnosti v průběhu druhé poloviny 20. století poukazují na spjatost instituce pracovního trhu obecně s hodnotami „mužství“, což se vyznačuje například upřednostněním „mužského“ modelu pracovní dráhy. „Ideální“ pracovní dráha je charakteristická prací bez přerušení od ukončení studia po důchod, schopností časové a prostorové flexibility a mobility podle potřeb zaměstnavatele, je nerušená soukromými (partnerskými a rodinnými) záležitostmi. Pracující osoba vykazuje vysokou míru soutěživosti a ambicióznosti, je ovšem také ohrožována například narůstající nejistotou práce. Toto nastavení, jak upozorňují Beck a Beck-Gernsheim, velmi ostře naráží na požadavky a potřeby soukromé sféry a stává se mnohdy problematickým bodem rodinného soužití. Ukazuje se tak, že je zdánlivě zcela individualizovaný (z tradičních vazeb vyvázaný) jedinec závislý na strukturálních podmínkách trhu práce, třebaže tyto mu zůstávají do určité míry skryté a rodinné problémy jsou vnímané jako osobní selhání, tedy jako soukromá záležitost (Beck, Beck-Gernsheim:1995). Vidíme, že podobnost s vymezením a pojetím instituce vědy je zde na místě – tlak na splnění požadovaných norem a pravidel ve vědeckém prostředí se tak zdá

⁵ Viz. např. (Renzetti a Curran:2003) Omezení jsou samozřejmě i na straně mužů, zde se ale primárně soustředím na ženy a navíc ženy postiženy jakoby ve větší míře a rozsahu, častěji se dostávají do problematických situací.

být o to silnější, protože jsou tyto téměř identické s normami a pravidly vyžadovanými již pracovním trhem obecně.

2.1.2.2. Genderová smlouva

Odkaz na genderovou dělbu práce v předchozí části je velmi podstatný, neboť ukazuje, že určité oblasti a sféry lidského života jsou v „kompetenci“ spíše jedné či druhé skupiny, žen nebo mužů – vymezení těchto oblastí působnosti řeší společenská dohoda, v teorii označovaná jako genderová smlouva. Podle odborné literatury je „souborem implicitních a explicitních pravidel, uplatňovaných a vymáhaných v každodenním životě, která ženám a mužům přisuzují různou práci, hodnotu, zodpovědnosti a povinnosti. Genderová ‚smlouva‘ je nepsanou ‚dohodou‘ regulující vztahy mezi ženami a muži. Její reálná podoba je historicky a geograficky proměnlivá⁶. V některých oblastech života může znevýhodňovat muže a v jiných zase ženy. Její projevy nabývají různých podob, od formálního vyloučení žen nebo mužů z některých sfér sociálního života až po latentní formy jejich exkluze z některých sociálních aktivit a pozic.“ (SOU:2002)

2.1.2.3. Oddělení „veřejného“ a „soukromého“

Již jsem zmiňovala, že provázanost sféry placené práce a sféry soukromí je sice bytostná, přesto se zdá „neviditelná“. Oddělení veřejného a soukromého prostoru, respektive vzájemné protikladné vymezení těchto sfér lidského života je historicky ukotveno v moderní době konce 18. a 19. století, kdy společnost procházela řadou strukturálních změn, které se dotkly podoby a fungování společenských institucí a spolu s nimi i podoby genderových rolí žen a mužů ve společnosti - došlo k jejich specializaci, žena postupně získala výhradní zodpovědnost za sféru domova a rodiny, muž zajišťoval přežití rodiny svou činností ve veřejné sféře⁷. Tento model genderového uspořádání založeného na oddělenosti obou sfér se postupně stal normou, a i když prošel změnami, je jeho vliv patrný dodnes – „většina zaměstnavatelů nadále vnímá rodičovské potřeby zaměstnanců, žen i mužů, jako ‚soukromou‘ a ne pracovní záležitost“ (Renzetti,

⁶ Čermáková (1995) explicitně poukazuje i na proměnlivost v závislosti na konkrétních ekonomických podmínkách dané společnosti a intervenci státu. K podobě genderové smlouvy za komunismu viz. 2.1.2.4. Povaha genderové smlouvy za komunismu

⁷ Historicky (ne však genderově) zaměřené práce mapující tato témata pro český kontext například Lenderová:1999, Horská:1999

Curran:2003:302). Havelková (1995) v této souvislosti podotýká, že přestože se sféra soukromá (rodina) stává věcí veřejnou, a to do té míry, že se stává tématem nové společenské ideologie, která vidí rodinu jakožto důležitý a primární nástroj sociální integrace v moderní době (tzv. ideál domácího štěstí), nedošlo zároveň k rovnému zhodnocení lidské činnosti v této sféře a veřejné sféře práce – tzv. ženská práce je podhodnocena, placená a neplacená práce si nejsou rovny. Navíc došlo spíše k vzestupu hodnot spjatých s veřejným úspěchem, jako například hodnot prestiže a výkonu. (Havelková:1995, Havelková:2007b) Problematické aspekty tohoto vyostřeného institucionálního vymezení a oddělení soukromé a veřejné sféry se podle autorky ukazují i v současnosti.

2.1.2.4. Problémy a omezení žen na pracovním trhu

Jak jsme viděli, genderová smlouva, resp. bipolární vymezení soukromé a veřejné sféry zakládá znevýhodněné postavení žen na pracovním trhu, protože „společností nejvýše ceněné pozice jsou implicitně připisovány a reálně získávány většinou muži“. (Hašková:2000:7) Příčinou omezených možností žen na trhu práce je tzv. dvojí směna, tedy vykonávání placené práce ve sféře veřejné a neplacené ve sféře soukromé (Renzetti, Curran:2003). Skutečnost tohoto dvojího zatížení dokladují mnohé výzkumy.⁸ Odpovědnost žen za soukromou sféru se tak odráží na situaci žen ve vztahu k jejich zaměstnanosti. Mateřství, respektive péče o děti bývá pro ženy důležitým aspektem, který ovlivňuje průběh jejich profesního působení. V případě žen ve vysokých funkcích a pozicích to často znamená, že jsou nuceny do již předem omezené volby – buď se přizpůsobí prostředí a přijmou jeho podmínky (mohou dokonce rezignovat na založení rodiny), anebo přijmou horší podmínky své pracovní kariéry, které vyplývají z využívání harmonizačních opatření. Nacházejí se tak v tzv. genderové pasti (Křížková:2003). Maříková (2000) se však domnívá, že v akademické profesi může být tato situace poněkud mírněna, protože pro ženu ve vysoce intelektuální profesi, kde nebývá striktně vymezena pracovní doba, existuje možnost věnovat se i nadále práci, což znamená i lepší možnost skloubit rodinu i práci.

⁸ Existenci tohoto dvojího pracovního zatížení žen dokládají mnohé výzkumy týkající se (mimo jiné) postavení žen ve vztahu k soukromé sféře rodiny a domácnosti v českém kontextu - například Křížková, Alena. Nepříliš harmonická realita, Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury v současné české společnosti. GRPV ročník 8, 2/2007. Nebo: Bierzová, Jana. Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi. GRPV, ročník 7, 1/2006./.

Citelným důsledkem tohoto znevýhodněného postavení je pak diskriminace finanční. Průměrná mzdy ženy na průměrné mzdě muže s VŠ vzděláním, a to ve stejném zaměstnání, tvoří i 73,3 % (ČSÚ:2005). Tento rozdíl lze vysvětlit například segregací trhu práce (vysvětlím později), ale ne aspekty jako jsou rozdílné pracovní úvazky, délka pracovního poměru, přesčasy a podobně – téměř třetina platového rozdílu je připisována genderové diskriminaci. Někdy bývá platový rozdíl žen vysvětlován pomocí tzv. teorie lidského kapitálu, která akcentuje dobrovolnost vstupu žen do profesí a pozic, kde nemusejí příliš investovat do vzdělání a dovedností, protože se chtějí věnovat soukromé sféře. Hlavním problémem této teorie spočívá právě v nerozlišování mezi osobní volbou jednotlivce a strukturálními omezujícími podmínkami (Curran, Renzetti:2003). Touto problematikou se zabývá také Křížková. Ta uvádí, že osobní preference (individuální zájem a hodnotová preference) jsou sice důležitou součástí podoby a průběhu profesní dráhy žen, ale nejsou naprosto rozhodující – ženy totiž „aktivně utvářejí svoje biografie v závislosti na tom, jak vnímají svoje šance a možnosti“, a to v širším kontextu „míry rozvinutí a zaměření sociálního státu, odlišné společenské koncepce dělby práce v domácnosti a struktury zaměstnání“ (Křížková:2005:18).

Skutečnost, že se ženy v určitém společenství (např. pracovní skupině) vyskytují spíše výjimečně nebo ve značně nepoměrném zastoupení oproti mužům, zavdává podnět k nahlížení těchto žen ne individuálně, ale spíše jakožto zástupců skupiny (žen), symbolů, a to z hlediska stereotypů s takovou skupinou spojovaných. „Ženství“ je pak určitý hendikep, jenž jednak vyvolává zvýšenou pozornost a jednak odlišuje od ostatních a přehlíží sdílené vlastnosti, jako například pracovní výkon a znalosti, což se následně může odrazit na kariérních aj. omezeních, může znamenat exkluzi z neformálních sítí atd. (Curran, Renzetti:2003)

2.1.2.4.1. Skleněný strop

Velmi řekněme „komplexní“ překážkou žen v jejich profesním uplatnění a kariérovém postupu je tzv. skleněný strop, jehož některé „komponenty“ jsem již tematizovala. Jednak se může jednat o bariéry společenské, tedy vlastně o genderovou strukturu společnosti jako takovou, její genderové stereotypy a od toho se odvíjející rovnost příležitostí v přístupu ke vzdělání a zaměstnání. Typickým příkladem je diskriminace na základě pohlaví, jež znamená zamezení přístupu jedinci ke zdrojům,

příležitostem a možnostem na základě jeho kategorizace podle pohlaví, a to bez ohledu na jeho skutečné schopnosti a možnosti. (SOU:2002) Při vstupu do profese se ženy často setkávají s různými stereotypními představami, velmi často s těmi, které se váží na jejich roli matky-pečovatelky, bez ohledu na to, zda tuto roli také ve skutečnosti naplňují nebo ne. Naopak u mužů se péče o rodinu a domácnost nepředpokládá, což vede k očekávání jejich větší angažovanosti v profesi a někdy také kompetentnosti, na rozdíl od žen (Curran, Renzetti:2003). Běžné uplatňování stereotypních představ a očekávání pak vede přímo k jejich institucionalizaci ve společnosti a další reprodukci skrze socializaci (SOU:2000). Ke konceptu diskriminace žen v pracovní sféře je nutno dodat, že nemusí být přímým jednáním za účelem znevýhodnění dané osoby, ale velmi často může docházet k diskriminaci nepřímé, kdy zdánlivě neutrální rozhodnutí nebo postup zaměstnavatele znevýhodňuje nebo zvýhodňuje určité zaměstnance (Žába:2007) - příkladem je znemožnění účasti rodičů pečujících o děti na jednáních konaných v podvečerních hodinách, kdy se jedná o nepřímou diskriminaci žen jakožto primárních pečovatelek, protože těmito rodiči jsou právě často ženy (Žába:2007). Zadruhé k překážkám „skleněného stropu“ patří bariéra informační, kdy lidé často ani nevědí, jaké je zastoupení (v tomto případě) žen ve vysokých řídicích aj. pozicích, čímž se podporuje zdání bezproblémovosti. Za další je to tzv. bariéra odlišnosti, která poukazuje na teorie o výběru nových zaměstnanců na základě co nejmenší odlišnosti od pracovníka, který si tyto potenciální zaměstnance vybírá (SOU:2002). Jiná literatura tuto bariéru popisuje slovy homosociální reprodukce a upozorňuje na skutečnost, že může fungovat nejenom v případě přijímání, ale i povyšování, kdy nadřízený nebo zaměstnavatel vybírá takové osoby, které jsou mu typově velmi blízké, což v důsledku znamená, že muži dávají přednost zase mužům (Kanter in Křížková:2003). Velmi důležitou překážkou je tzv. segregace pracovního trhu. Zjednodušeně označuje rozdělení pracovních pozic (vertikálně) či oblastí (horizontálně) na tzv. ženské a mužské podle toho, které pohlaví v nich převažuje. Horizontální segregaci lze vysledovat již ve vzdělávacím systému, dále se přenáší i do systému práce - ženy a muži se soustředí v určitých typech profesních oborů/zaměstnání, na čemž se právě výrazně podílí jejich studijní zaměření. Sféra vzdělání a sféra práce jsou tak vzájemně propojené - význam tohoto propojení spočívá v tom, že „sféra práce (pracovní systém, trh práce) do jisté míry reprodukuje strukturu genderových rozdílů a nerovností, které založil vzdělávací systém, přijímá je jako dané a neměnné (s předpokladem, že jsou výsledkem odlišných zájmů a hodnotových orientací dvou

pohlaví).“ (Čermáková et al.:2000:13). Příznačná je pro situaci žen na pracovním trhu vertikální segregace, tedy skutečnost, že ženy v rámci (i jedné) profese obvykle dosahují nižších pozic, vykonávají práci nižší hierarchické úrovně než muži (Curran a Renzetti:2003). Jinou významnou překážkou uplatnění žen na trhu práce jsou tzv. old-boys network, síť neformální vztahů mezi muži na pracovišti, do nichž ženy obvykle těžko pronikají, což se odráží na jejich kariérním postupu a profesních šancích (SOU:2002). Poslední důležitou překážkou jsou i sexuální obtěžování, tedy nežádoucí chování sexuální povahy ovlivňující důstojnost žen, a antidiskriminační zákony s ohledem na jejich nedostatečnost po stránce mechanismů postihu, čímž se ženy obávají, že na celé věci budou trpět zase především ony samy (SOU: 2002)

2.1.2.5. Povaha genderové smlouvy za komunismu

Jak uvádí Křížková, v průběhu 20. století došlo k postupné proměně pracovního trhu a pracovního prostředí a také vztahu k nim. Obecně došlo k vysokému zhodnocení sféry práce, jež je v současnosti pro muže i ženy velmi podstatným aspektem jejich života: „ [práce] nabývá stále větší společenské důležitosti a stává se klíčovým prostředkem k utváření vlastní identity.“ (Křížková:2005:15). Tato skutečnost má své historické determinanty. Komunistický režim skrze oficiální politiku (povinné) zaměstnanosti přispěl k plné účasti žen na pracovním trhu a formální rovnosti žen a mužů – vytvořil se systém tzv. trvalé zaměstnanosti, kdy žena, díky opatřením právní (délka mateřské dovolené) a institucionální povahy (zařízení pro předškolní děti) nepřerušovala (resp. jen krátce, prodloužení délky „mateřské dovolené“ přišlo až v šedesátých letech) svou profesní dráhu (Blagojević:2003, Vodochodský:2008). Zaměstnanost žen měla své důvody jednak v oficiální komunistické ideologii emancipace ženy (hlavně v prvním období komunismu, do konce let 60.tých), ale také v ekonomické potřebě pracovní síly (Šmausová:2006, Vodochodský:2008). V důsledku nivelizace příjmů se žena stává nepostradatelnou spoluživitelkou rodiny, je ovšem chápána až jako „druhý“ živitel (Blagojević:2003, Vodochodský:2008). V důsledku toho se tradiční dělba rolí v soukromé sféře nijak výrazně neproměnila a žena se potýká s tzv. dvojitým zatížením – plnou zaměstnaností ve sféře práce i soukromé sféry (Blagojević:2003, Vodochodský:2008). Toto její „ukotvení“ v soukromé sféře se promítalo do možností profesního uplatnění žen – žena byla nahlížena především optikou matky, také proto byla obecně považována za méně kompetentní pracovní sílu než muž. Pracovní trh byl charakteristický výraznou horizontální a vertikální segregací, která

také souvisela se vzdělanostními možnostmi žen. „Pokud muži a ženy vykonávali stejnou profesi, prosadily se nerovnosti ve složité vnitřní struktuře horizontálních a vertikálních pozic jednotlivých profesí, zejména vysokoškolských.“ (Čermáková:1995:14). Vysokoškolské vzdělání bylo v 50. letech spíše výjimečné, a to jak u mužů, tak u žen. (Vývoj:2003). Vzdělanostní úroveň obyvatelstva se během druhé poloviny 20. století postupně zvyšovala, ale teprve koncem 70. let došlo k vyrovnání počtu středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaných žen s muži (Blagojević:2003). Od toho se odvíjelo také profesní uplatnění žen. V padesátých letech ženy převažovaly spíše jen v nízkostatusových pozicích v průmyslu a zemědělství, v šedesátých letech pak spíše na administrativních pozicích a ve službách. Sedmdesátá léta přinášejí uplatnění vysoce vzdělaných žen ve kvalifikovaných povoláních ve větším počtu (Maříková:2000). Povinnou zaměstnaností tak došlo k výraznému zlepšení postavení žen – ženy se staly více ekonomicky, sociálně i psychologicky nezávislé na mužích, zvýšil se jejich vzdělanostní i profesní, tj. sociální status (Čermáková:1995, Vodochodský:2008). Kariérová zaměstnání, jako např. vědecké a akademické profese, byly považovány spíše za legitimní doménu mužů, přičemž ženská profesní angažovanost tuto skutečnost jakoby potvrzovala - ženy často samy sebe nahlížely jako „umírněně“ ambiciózní, bez aspirací na nejvyšší profesní pozice, ovšem mnohdy v důsledku jejich odpovědnosti za soukromou sféru, protože ta spolu s nároky kariérové profese představovala velké vytížení, třebaže např. věda (vědecká povolání) nebyla tolik založena na očekávání výkonu. (Havelková in Šaldová:2007) Přesto se ženy mnohdy snažily dostát nárokům obou sfér „na jedničku“, přičemž některé studie mluví v tomto kontextu o tzv. superženách (Šaldová:2004). Často ženy také využívaly strategie orientace na soukromou sféru a rodinu, aby unikly nucené politické angažovanosti, v těchto povoláních zejména vyžadované. Soukromá sféra rodiny se postupně stala jediným místem relativní „svobody“, což (nejenom) v očích žen vyzdvihlo její hodnotu a ta spolu s hodnotou práce představovala základní kameny ženské seberealizace. (Vodochodský:2008, Maříková:2004, Havelková:2007b). Nastíněné genderové nerovnosti v postavení žen a mužů ovšem zakrývá skutečnost, že ženy spolu s muži zažívají politický tlak (Vodochodský:2008). Vysoká kontinuální zaměstnanost žen, stejně jako výhradní odpovědnost žen za soukromou sféru v současné době tak představují jakési „dědictví“ komunismu. Nastavení genderové smlouvy, tedy rovina kulturních předpokladů a očekávání, se mění jen pozvolna (Čermáková:1995), což s sebou přináší již tematizované problémy a omezení žen na pracovním trhu obecně.

2.2. Sociologický koncepční rámec

2.2.2. Univerzita jako sociální pole

Profese vysokoškolské/ho pedagoga a pedagožky je spjata s prostředím univerzity, jež můžeme pojmut jako instituci s velkou mírou autonomní správy zaručenou zákonem⁹. Veřejná vysoká škola je na státním systému závislá především v oblasti financí, ale ve vztahu k její činnosti a společenské úloze je charakterizována jako „... centrum vzdělanosti, nezávislého poznání a tvůrčí činnosti ...“, má své akademické svobody a akademická práva. Univerzitní instituce má jistou společenskou moc, neboť se podílí na podobě a rozvoji vzdělání a poznání, účastní se veřejné diskuse, produkuje jedince s odbornými znalostmi a kvalifikací stvrzenou akademickým titulem (tituly). Provoz a činnost vysoké školy zajišťují akademičtí pracovníci, kteří se starají o pedagogickou (či vědecko-pedagogickou) činnost a pracovníci administrativně-techničtí. Akademičtí pracovníci se dělí na profesory, docenty, odborné asistenty, asistenty, lektory a případně další vědecké aj. pracovníky¹⁰ (Zákon č.111/1998). Akademickou obec univerzity tvoří akademičtí pracovníci a pracovnice společně se studujícími. Akademičtí pracovníci a pracovnice zaujímají v systému univerzity hierarchické pozice vykazující různý stupeň prestiže a moci, různý status. Vytvářejí vlastně sociální síť, komunitu, která hraje významnou úlohu v akceptaci a uznání jedince v rámci akademické obce. Mnozí zahraniční autoři zabývající se situací a postavením žen v akademické profesi využívají k uchopení tématu akademického prostředí koncepty Pierra Bourdieho, proto jsem se rozhodla je zde interpretovat¹¹. Bourdieu chápe univerzitní prostředí jako sociální pole, které odkazuje na (již naznačené) mocenské aspekty a hierarchičnost jeho vnitřních struktur. Na akademickém poli (sociálním prostoru obecně) hraje důležitou roli ekonomický, sociální (mřížka sociálních vztahů) a především kulturní kapitál jedince (habitus, ovšem také „cena“ jedince dle dosažené kvalifikace), protože ten určuje pozici jedince v rámci tohoto sociálního univerzitního pole. Ekonomický kapitál pak odkazuje na profesní šance spolu s možnostmi výdělků v rámci trhu práce, což znamená, že různé

⁹ Viz. Zákon o vysokých školách č.111/1998

¹⁰ Vědomé použití maskulina, z důvodu „čtivosti“ textu.

¹¹ Odkazují se zde na pojetí Bourdieho konceptů v zahraničních výzkumech, jimiž jsem se inspirovala: Vogel:2004, Zimmer:2007, Zimmermann:2004

obory mají různou míru ekonomického kapitálu¹². Kulturní kapitál vypovídá o prestižnosti, ocenění a „hodnotě“ jedince (především) v rámci akademické obce. Člověk obývající pozici v sociálním poli se nutně vypořádává s podmínkami tohoto pole a vytváří si tzv. habitus. Předpokladem tohoto mechanismu je ovšem zvnitřnění pravidel vázaných na dané pole (zde akademické prostředí), tj. vnitřní přijetí sociálního pole, jeho struktur a způsobu fungování. Habitus tak podle Bourdieho označuje dispozici určitého vnímání a myšlení, který je jednak utvářený dle vlivů okolního prostředí a jednak nechává prostor otevřený individuálnímu přístupu, přičemž vyjadřuje danou pozici (třídní, věkovou, genderovou apod.). Podstatou vztahu jednotlivých pozic, respektive skupin jedinců v podobné pozici je diferenciací vůči ostatním skupinám (Bourdieu in Vogel:2004, Zimmer:2007, Zimmermann:2004).

2.3. Historický rámeček

Nastínit společensko-politický kontext doby před rokem 1989 je důležité z hlediska zachycení aspektů ovlivňujících akademickou profesi, respektive výkon této profese. Protože se v mém případě jedná o výzkum v rámci jediné instituce, Právnické fakulty Univerzity Karlovy, rozhodla jsem se tematizovat politický kontext právě (a jenom) vzhledem k této instituci, také za využití jejích vlastních dokumentačních materiálů. Protože se studijní a následně profesní dráhy jednotlivých dotazovaných akademiček rozkládají de facto přes celé období komunismu (mezi lety 1948 až po rok 1989, resp. po současnost), budu se v této kapitole zabývat stručným připomenutím celého tohoto období. Zároveň v této kapitole krátce shrnu možnosti žen vzhledem k právníkému akademickému vzdělání a uplatnění se v akademické profesi s ohledem na minulost.

2.3.1. Politický kontext právníké akademické profese

Nástup komunistické moci v roce 1948 měl výrazný dopad na dosavadní společenské poměry, univerzitu a její akademickou obec¹³ samozřejmě nevyjímaje. Únor 1948 s sebou přinesl založení fakultního akčního výboru a postupnou politizaci fakulty a univerzity jako celku – docházelo k zavádění nových učebních oborů, povinných

¹² V případě oboru práv se tak jedná o velmi vysoký ekonomický kapitál, neboť právníké profese, především ty vykonávané v komerční nestátní sféře, jsou v současné době velmi lukrativními povoláními.

¹³ Budu v této podkapitole mluvit výhradně o Univerzitě Karlově, právníké fakultě.

politických školení pro akademické pracovníky (zejména nestraníky) fakulty aj. (Kavka: 1998). Akční výbory obecně plnily úlohu státní správy, v jejich pravomoci bylo například zatýkání nebo propouštění ze zaměstnání, omezovaly studijní nebo publikační možnosti „nepohodlných“ jedinců apod. (Cuhra:2006).

Výsledkem bylo, že na fakultě do roku 1951 došlo k výrazné obměně pedagogického sboru. Chod celé univerzity ovlivnil nový vysokoškolský zákon z roku 1950. Značně „upravil“ pravomoci univerzity, „skoncoval s univerzitní samosprávou a kodifikoval její plnou politickou i administrativní kontrolu ministerstvem jako vykonavatelem politické linie určené KSČ“ (například zástupci ministerstva se vyjadřovali k návrhům na udělování akademických hodností, výkonné orgány KSČ rozhodovaly o personálních otázkách univerzity i jednotlivých fakult...) (Kavka:1998:307). Zákonem zavedené reformy studia znamenaly navýšení pedagogických povinností, a tudíž si v následujících letech vyžádaly postupné navyšování počtu vyučujících. Přijímali se převážně (a přednostně) politicky spolehliví/é absolventi/ky, kteří/ré působili na lektorských a asistentských postech – politická angažovanost mladých vyučujících byla tehdy na fakultě velmi vysoká (Kavka:1998). Politické aspekty ovlivnily život nejenom pedagogické, ale i studentské části akademické obce fakulty: „v důsledku takzvaných studijních prověrek v lednu a únoru 1949 poklesl počet posluchačů o 42, 4 %“, zájem o studium práv značně poklesl, jak z důvodu nesplnění osobních politických předpokladů, tak i kvůli neperspektivitě právnických povolání (Kavka:1998:381). Výrazně se na atmosféře vztahů v rámci fakulty podepsali studující z takzvané dělnické přípravy (ADK), straníci, kteří ve školním roce 1950/51 tvořili přes 30% studujících prvního ročníku a snažili se působit na politickou angažovanost ostatních. Studující začali čím dál tím více využívat možnosti absenčního studia, ve zmiňovaném roce jich při zaměstnání studovalo dokonce dvakrát více než v denním studiu (Kavka:1998).

Šedesátá léta se oproti létům padesátým vyznačovala částečnou liberalizací poměrů a uvolněním společenského života, což se značně projevilo kulturním rozmachem společnosti (Cuhra:2006, Čornej:2001). Mírné zlepšení situace na univerzitě jako celku tudíž nastalo po zavedení nového zákona o vysokých školách z roku 1966, jenž vracel administrativní život univerzity k původním zvykům, tedy opětovné obsazování univerzitních funkcí tajným hlasováním vědecké rady. Doba „tání“, jak ji označuje Čornej

(2001), se nijak významně neprojevila na přístupu studujících k právníckému studiu - zájem o studium práv propukl až po roce 1968 a vyvrcholil v polovině 70.let 20.století.

Následkem vývoje v období Pražského jara a po něm se však situace na univerzitě vrátila takzvaně do starých kolejí, za normalizace se poměry staly ještě tvrdšími. Takzvané prověrky probíhaly nejenom ve společenských institucích, jako byly vzdělávací instituce aj., ale i ve státním aparátu (Cuhra:2006). Pro právníckou fakultu začalo období normalizace přísným kádrováním pedagogického sboru (tzv. očista fakult), což mělo za následek pokles počtu vyučujících, jelikož politicky nepohodlné osoby byly nuceny opustit profesi a některým z těch, co zůstali, bylo zastaveno či úplně zrušeno habilitační aj. postupové řízení. Tato situace opět znamenala lepší šance pro uplatnění asistentů/tek a odborných asistentů/tek v profesi, mezi lety 1974-84 došlo k téměř 50% nárůstu jejich počtu - tedy téměř obdobný scénář jako před dvaceti lety. Fakulta se však v období normalizace ještě silněji dostala pod politickou kontrolu KSČ, která de facto řídila veškeré personální a administrativní otázky. Důvodem takto přísného zacházení byl také fakt, že právnícká fakulta jakožto fakulta společenskovědního zaměření byla rozuměna jako „ideologický nástroj“, a proto zde více než kde jinde při profesním postupu „politická kritéria zatlačila hlediska odborná“ (Kavka:1998:329). Nesvoboda slova, pohybu a pracovních příležitostí této doby, jak shrnuje Cuhra (2006), znamenala v kontextu univerzity omezení svobody vědeckého bádání a tvorby, omezení kontaktů a zvýšený vstup ideologických předpokladů. Úroveň vědeckého bádání se různila, rozhodně nelze říci, že veškerá vědecká práce byla bez vědecké hodnoty a významu, záleželo na míře provázání oboru s komunistickou ideologií. Nový vysokoškolský zákon v roce 1980 jen posiloval a upevňoval rozhodovací pozici komunistické strany v otázkách udělování akademických hodností a administrativního řízení univerzity, respektive fakult (Kavka:1998).

Politická změna po roce 1989 přinesla i změnu v obsazování vedoucích funkcí a postů na univerzitách, znovunabytí akademických svobod, otevření kariérních možností, včetně původně odpírané mobility akademické obce, a samozřejmě i způsobu vedení a obsahu výuky (Kraťková, Motyková:2007).

2.3.2. Přístup žen k právníckému vzdělání a akademické profesi

2.3.2.1. Historie terciárního vzdělávání žen a současná situace v číslech se zaměřením na PF UK

Možnost absolvovat vysokoškolské studium se ženám v českých zemích (Rakousku-Uhersku) otevřela teprve koncem 19.století¹⁴. Jako první mohly ženy začít se studiem filosofie, která zahrnovala nejen filosofii, historii, filologii, ale i matematiku a přírodní vědy (1897), dále se studiem lékařství a farmacie (1900), a to na Karlově univerzitě v Praze. Do roku 1918 získalo na 105 žen doktorský titul, dvě z nich se na jmenované univerzitě staly dokonce vysokoškolskými učitelkami (Horská:1999, Lenderová:1999) Právnická fakulta Univerzity Karlovy byla ženám zpřístupněna až v roce 1918 (Vaněček:1934). To, že o právnícká studia byl mezi ženami zájem, dokazuje hned osmdesát prvních posluchaček, které v roce 1918 ke studiu nastoupily¹⁵. Uplatnit se následně v praxi však pro ně již nebylo snadné.

Co se týče zastoupení žen – studentek na Univerzitě Karlově v období od roku 1956 do roku 1989, byl jejich počet menší než počet studujících mužů až do školního roku 1963/4. V tomto roce se situace obrátila a procentuální zastoupení mužů se dostalo na hodnotu 49%. Trend nadpolovičního zastoupení žen ve studiu (podpořen obnovením pedagogické fakulty) byl přerušen jen v letech 1969 – 73. Právnická fakulta zmiňovaný vývoj nekopirovala, studujících žen zde vždy bylo výrazně méně nežli mužů – do roku 1960 přibližně třikrát méně, do roku 1970 bezmála dvakrát méně, od konce let sedmdesátých přibližně o čtvrtinu méně. Jak je vidět, rozdíl se v následných letech neustále snižoval, v roce 1989 studovalo na fakultě 1203 žen a 1410 mužů (Kavka:1998). Po převratu se však tento vývoj zastavil a podle literatury mapující vývoj do roku 1994 se studijní obor práv, nyní již celkově na všech univerzitách České republiky, stal jakoby záležitostí „mužskou“

¹⁴ „Ženám nebyl přístup na univerzitu nikdy zakázán výslovně. V praxi ovšem až do našeho století [20.století] nebyly zapisovány. Všeobecně dáno jim i co do přístupu na univerzitu bylo rovné právo s muži teprve převratem z roku 1918.“ (Vaněček:1934:66). Ženy se tedy mohly účastnit přednášek a hospitovat, ale nebyly řádnými studentkami v tom smyslu, že jim jejich studium včetně zkoušek bylo oficiálně uznáno. Řádného přijetí ke studiu na jednotlivých fakultách dosáhly ženy až ve výše uvedených letech (Štrbářová:2007)

¹⁵ Spolu se vznikem Československa se otevřely další právnícké fakulty také v Brně a Bratislavě (Čermák:2001).

v tom smyslu, že počet studujících mužů převyšoval počet žen¹⁶ (Hájek:1997) V současnosti však statistické údaje vykazují opětovně paritní zastoupení obou pohlaví. (ČSÚ:2006).

2.3.2.2. Historie působení žen v akademické profesi v číslech a současná situace se zaměřením na PF UK

Jak jsem již letmo nastínila v předešlé podkapitole, uplatnit se v profesním životě nebylo pro vysokoškolsky vzdělanou ženu v první polovině 20. století vůbec snadné, a to bez ohledu na vystudovaný obor. Nejlepší šance na uplatnění měly absolventky lékařství, a to i v rámci akademické profese, kde však získávaly ponejvíce asistentské posty. V ostatních oborech byla situace pro ženy mnohem nepříznivější. Literatura uvádí, že „... společnost [v předválečném období ČSR] byla schopna tolerovat u žen-vysokoškolaček jen některá povolání, především učitelství, některé obory medicíny, farmacii, u právniček profesi notářek.“ (Štrbáňová:2007:30) Příčinnou byly jak genderové stereotypy, které vidí jako hlavní ženinu odpovědnost sféru rodiny (a ne profese), tak vnímání žen jakožto potenciálních konkurentek na pracovním trhu v letech hospodářské krize (tamtéž). Co se týče vystudovaných právniček, literatura uvádí, že „ještě koncem roku 1925 nepodařilo se žádné z absolvovaných právniček dosáhnouti definitivního konceptního místa ve státní nebo jiné veřejné sféře.“ (Pešek:1996:239). Např. v advokacii působilo v roce 1930 na československém území pouze 92 žen (Štrbáňová:2007:30).

Vstup do akademické obce na pozici vyučujících neměly ženy v žádném případě otevřený, stejně jako v jiných profesích i zde se uplatňoval vliv již tematizovaného „skleněného stropu“. Obecně řečeno, ženy v rámci univerzit a vědeckých institucí zaujímaly spíše asistentské pozice. S postupem času se zastoupení žen-akademiček na právnické fakultě zvyšuje, přesto jsou ženy oproti mužům stále v menšině¹⁷. Daná čísla

¹⁶ Autor spojuje zastoupení žen a mužů v jednotlivých oborech studia, tzv. pohlavní segregaci, se segregací genderovou, která označuje maskulinní a femininní definování daných oborů právě na základě zastoupení žen a mužů v daném oboru – „... z rozložení pohlaví budeme usuzovat na potenciální způsob formování genderové zkušenosti.“ Autor „vychází z předpokladu, že poměr mezi ženami a muži významným způsobem ovlivňuje prožívanou zkušenost, vztah k dané práci, k dané genderové struktuře rozhodování, ambicím apod.“ Do roku 1968 autor klasifikuje obor právo jakožto maskulinní obor, od toho roku až do roku 1994 (konec analýzy, pozn. V.N.) jako obor vyrovnaný (Hájek:1997:9).

¹⁷ Údaje získány na základě vlastního statistického výzkumu: prameny: Facultas Iuridica. Základní informace. Rok 1976/77, 1987/88 a 2006/07, tedy tzv. Karolinka, informační přehledová brožura vydávaná pro daný

vcelku odpovídají obecné situaci žen v akademických pozicích (lépe řečeno ukazují spíše nižší zastoupení žen na jednotlivých pozicích), tam najdeme vcelku (početně) vyrovnané zastoupení žen a mužů na pozici asistentské, na pozici odborně asistentské je to již jen okolo 43 % žen, na docentské pozici pouhých 25% a na pozici profesorské 12% žen (ČSÚ 2005). Jak je zřejmé, setkáváme se zde se situací tzv. vertikální segregace akademické profese, kdy počet žen klesá spolu s tím, jak se pohybujeme směrem vzhůru v akademické hodnostní hierarchii. Naprosto obdobně vychází srovnání situace žen a mužů ve vedoucích pozicích v rámci akademické profese. V roce 2005 Statistický úřad eviduje 23% žen na děkanském postu a 19% žen na postu rektorském (ČSÚ:2005) Literatura pracující s údaji z roku 2003 uvádí jen 15,5% rektorek a přibližně 5% děkanek na zmiňovaných řídicích postech (Krat'ková, Motyková:2007)

2.4. Výzkumné otázky

Na základě teoretické části stanovuji tyto dílčí výzkumné otázky:

Jaká byla cesta pedagožek k právnické akademické profesi (a právnickému studiu, které je předpokladem právnické akademické profese)?

Jaký vztah zaujímají dotazované ke své profesi, jak ji hodnotí? Jak nahlízejí samy sebe jakožto vědkyně a pedagožky tzn. v rámci profese?

Zda se jakožto ženy potýkají/potýkaly během své kariéry s nějakými obtížemi či překážkami? S jakými? Jak hodnotí situaci ostatních žen v této profesi?

Zastřešující otázkou, procházející skrze všechny předchozí, je pak otázka po zvláštostech zkušenosti žen v právnické akademické profesi, jež jí odlišují např. od (čistě) vědecké profese? Nacházíme nějaká specifika?

akademický rok samotnou fakultou. Čísla vyjadřují počet žen z celkového počtu osob na odborně-asistentském, docentském a profesorském postu:

Š.r. 1976/77	16 OA/42	2 D/31	1 P/10
Š.r. 1987/88	41 OA/84	6 D/32	2 P/20
Š.r. 2006/7	39 OA/85	11 D/35	5 P/28

3. EMPIRICKÁ ČÁST

3.1. Stav výzkumu

Téma, které by se podobným, resp. jakýmkoli způsobem zabývalo zkušeností právniček v akademické sféře nebo např. zkušeností vysokoškolských pedagožek obecně nebylo dosud v českém kontextu nabídnuto. Z tohoto důvodu se můj výzkum opírá o poznatky několika studií z německého kontextu, jež se přímo věnují ženám působícím v akademických profesích, v různých oborech a na různých kvalifikačních stupních: Schultz, Dagmar.1991, Geenen, Elke M. 1994, Bock, Ulla. 1983, Vogel, Ulrike. Christiana Hinz. 2004, Zimmer, Anette 2007a konečně Wetterer, Angelika. /ed./ 1992. Dále jsem se připravovala na základě studií z kontextu českého, jež se soustředí na ženy v takových oblastech povolání, které nabízejí jisté společné charakteristiky jako povolání akademičky v oboru práv – nejbliže, protože je téměř identická, je akademii oblast (čistě) vědecká (především studie o vědkyních z produkce NKC), ale inspirovaly mne např. také studie žen z vysokého manažerského prostředí, kde je společným aspektem marginální pozice žen na vysokých vertikálních postech v rámci jisté organizační struktury a kultury (Křížková:2003), nebo studie o lékařkách, jelikož lékařská profese je také podmíněna specializovaným vzděláním stejně jako profese akademické právničky a také se jedná o původně výhradně mužské prostředí, ostatně jako všechny studijní univerzitní obory před koncem 19. Století (Simerská, Smetáčková:2000).

Co se týče zmiňovaných německých studií, jsem si vědoma toho, že jejich poznatky nelze přenést do našeho kontextu bez uvážení možného omezení v aplikaci jejich poznatků. Přesto se ukázalo, že jsou dobře aplikovatelné i na české (československé) prostředí, protože mnohé z nich berou v úvahu historický kontext, protože se zabývají osobami z Východního a/nebo Západního Německa z doby komunismu. Tyto výzkumy nabídly cenné teoretické koncepty a náměty, jak uchopit a analyzovat zkušenost žen v akademii, jež přiblížím během vlastní analýzy.

3.2. Metodologie

3.2.1. Zarámování výzkumu

V tomto výzkumu mi jde o zachycení zkušenosti žen ve vysokých kariérních pozicích v rámci akademické profese v oboru práva. Zajímám se, jak reflektují svou vlastní zkušenost v naznačeném kontextu, a protože jde o zachycení témat, která si žádají hlubší proniknutí do vlastních pohledů a přístupů dotazovaných, rozhodla jsem se pro kvalitativní feministické zaměření metodologie výzkumu, jejíž východiska nyní přiblížím.

Kvalitativní ¹⁸ metodologie nejlépe nabízí možnosti, jak zkoumat zkušenost jedince, jak skrze jedince a jeho tematizaci a způsob pojetí získat určitou představu o vybrané problematice (tématu) a vysvětlit ji, protože v ní jde o co možná nejhlubší a nejdůslednější poznání daného tématu (fenoménu). Kvalitativní výzkum se tak orientuje na procesualnost poznání, chce osvětlit téma v jeho kontextu, spíše na mikroúrovni, čímž také po výzkumnici často vyžaduje těsnější vztah k subjektu. S metodami a přístupy výzkumu nezachází kvalitativní výzkum naprosto rigidně, naopak výzkumná strategie může být spíše slabě strukturovaná, ovšem nikdy ne libovolná. Z řečeného vyplývá, že si je kvalitativní výzkum vědom kontextuality poznání, procesu tvorby vědění a intervenujících faktorů obecně a také je v produkci vědění zohledňuje (Hendl: 2005, Disman:2002).

Feministickou pozici či perspektivu, z níž v tomto výzkumu vycházím, mohu podle Gayle Letherby označit za feministickou proto, jelikož se opírá o přesvědčení, že gender je fundamentálním organizačním principem společnosti, odkazujícím na nestejnou zkušenost žen a mužů ve společnosti. Feministický výzkum se tudíž snaží o produkci vědění a poznání, jež může přinést změnu, zlepšení postavení žen (a tím i mužů) ve společnosti, čímž odkazuje na svou „političnost“ – spojuje teorii a praxi. Dalším jeho významným aspektem je soustředění se vůbec na otázky způsobu produkce vědění. Zajímá se o kontextualitu vědění, pozicionalitu a lokaci výzkumnice, vzájemný vztah a interakci výzkumnice a zkoumané osoby, jeho podstatnou součástí je kritická reflexivita výzkumnice a tím vším se snaží „zprůhlednit“ produkované poznání. Vědomí feministické

¹⁸ Přestože rozlišení na kvalitativní a kvantitativní metodologii považují mnozí autoři a autorky za zavádějící - nelze je považovat za protikladné, naopak jejich výzkumné výsledky se vzájemně doplňují, použité metody mohou být oběma společné (Hendl:2005) - ponechávám tuto debatu stranou a přikláním se k běžnému úzu rozlišování.

východí pozice se tak promítá i do výběru a způsobu použití metod a interpretace vzešlých poznatků (Letherby:2003). Kiczková shrnuje, že feministická povaha výzkumu je charakteristická tím, že se „liší od objektivistického bádání ... tématem, kladením otázek, rezignací na generalizování a na získání objektivní pravdy, odmítnutím hodnotové neutrality a nestranného pozorovatele“¹⁹ (Kiczková:2006:22). Z uvedeného je zřejmé, že právě feministický přístup přednosti kvalitativní metodologie využívá a zmiňované kvality zdůrazňuje, zhodnocuje a rozvádí.

Výzkum bych mohla, na základě Hendla (2005), označit také jako výzkum kritický, neboť v rámci určité vymezené výzkumné oblasti tematizuje společenské vztahy a dynamiky s poukazem na jejich mocenské aspekty, na strategie a role jednotlivce, jež ve společnosti (mikrospolečenství) zaujímá, na dimenze rovnosti a nerovnosti a na působící společenské podmínky apod. Zároveň má být jakýmsi osvětlením dílčí, profesní zkušenosti žen a jejich situace v dané profesi, čímž nabízí možnost porozumění a třeba i změny myšlení a smýšlení o určitých aspektech našeho společenského života, vlastní pozice apod. Právě feministický výzkum se velmi často označuje za výzkum, jenž staví na tzv. kritické teorii, přičemž se soustředí na rovinu genderových vztahů a jejich mocenských aspektů.

Naznačená metodologie odpovídá paradigmatu interpretativní sociologie. Ta se soustředí na tvorbu významů, jimiž lidé pojímají a konstruují svět tak, aby mu rozuměli, dotýká se vlastně jazyka jakožto místa, kde se ukotvují a vyjevují významy. Odhaluje při tom přístup lidí ke světu a k tomu, jak neustále aktivně vytvářejí společnost (Keller: 2002). Rozhovor tudíž nahlíží jako vzájemnou interakci, kde dochází k vyměňování významů, tj. do centra pozornosti se dostávají interpretační procesy zúčastněných²⁰ (Kohli: 1978, Reinharz:1992).

¹⁹ Nutno dodat, že tímto svým přístupem rozhodně není a nebyl feministický výzkum jediný a ani původní, Herta Nagl-Docekal ve své knize „Feministická filosofie“ poukazuje např. na prvotní kritické přístupy vědního pozitivismu ze strany marxismu nebo filosofie. (Nagl-Docekal, H.:2007)

²⁰ Sama jsem měla možnost se přesvědčit, jak se možné porozumění slovním výrazům a tím i celé otázce může lišit, a to samozřejmě nejen u jednotlivých dotazovaných, ale i mezi dotazovanými a mnou jakožto výzkumníci – například hned při prvním rozhovoru jsem se setkala s tím, že dotazovaná otázku po podpoře studujících ze strany vyučujících jednoznačně uchopila jakožto otázku po systémové podpoře a takto na ni odpovídala. Protože jsem touto otázkou cílila na tematizaci vztahů a vyjádření řečně uznání studujících (žen) ze strany vyučujících, doplnila jsem otázku vysvětlujícím příkladem demonstrujícím právě zpochybnění ženy jakožto studentky, ale otázku jsem přesto ponechala, neboť odpovědi na ni přinesly zajímavé postřehy dotazovaných.

3.2.2. Metoda získávání dat

Základní metodou pro získávání dat je metoda rozhovoru. Jedná se o tzv. „rozhovor s návodem“ (respektive „problémově zaměřený rozhovor“, viz níže), jak jej předkládá Hendl (2005), což znamená, že se pohybuje v rozmezí předem připravených tematických okruhů i s otázkami, ale bez striktně stanoveného sledu a užití otázek, čímž je oběma stranám umožněna jistá míra volnosti. Při koncipování rozhovoru jsem se inspirovala u již zmiňovaných provedených výzkumů, u jednoho z českého prostředí orientovaného na výzkum žen-lékařek (Simerská, Smetáčková: 2000), druhý byl výzkumem německým, zaměřeným přímo na ženy-akademičky (Schultz:1991). První přinesl velmi dobrý základ pro strukturaci mého vlastního rozhovoru, neboť se také soustředil na zachycení profesní zkušenosti žen, včetně doby jejich studia a názorů na ostatní ženy v profesi. Druhý byl velmi podnětný z hlediska konkrétních otázek, jež se dotýkaly témat přímo spojených s mým výzkumem (Schultz: 1991). Rozhovor je koncipován tak, aby lineárně sledoval relevantní témata výzkumu a postupoval směrem od osobní zkušenosti k části řekněme názorové.

Jakožto jednu z variant rozhovoru s návodem uvádí Hendl (2005) tzv. problémově zaměřený rozhovor, který se vyznačuje tím, že se cíleně zaměřuje na jednu vybranou tematickou oblast zkoumání – v mém případě se jedná o profesní zkušenost žen v akademické sféře. Rozhovor ovšem není striktně omezen na samotnou etapu profesního života ženy, nýbrž se ptá na vztah k vybrané profesi, a to již od mládí, aniž by zabíhal do biografických podrobností, pokud tyto nejsou relevantní danému tématu. V případě tohoto typu rozhovoru je důležité, aby měla výzkumnice již určité předběžné znalosti o problému, jež bude zkoumat. Právě z toho důvodu jsem se seznámila s již provedenými výzkumy a relevantní literaturou, což jsem pak také mohla využít při sestavování rozhovoru.

3.2.3. Metoda vyhodnocování dat

K práci se získaným materiálem (daty) jsem použila metodu kódování, přičemž jsem ji pojala jako způsob tematického uspořádání a redukce materiálu, čímž jsem získala přehled o tématech, jež se podstatným způsobem vztahují k výzkumné otázce (otázkám) (Hendl: 2005, Ramazonglu:2004) Vzniklé otevřené kódy (témata) tak představují, „co“ dotyčná sděluje, jejich vzájemným porovnáváním jak „navenek“ mezi dotazovanými, tak „vnitřně“ v rámci jednoho rozhovoru, jsem získala představu o určitých kategoriích či

konceptech, jež říkají, „jak“ dotyčná/é o daném tématu uvažuje/í, vyjevují jeho dimenze, lze říci, že tyto koncepty daný materiál dále rozšiřují a „nově“ objevují – dávají materiálu, resp. jeho segmentům nový kontext. (Ramazonlu:2004) Daný způsob práce s materiálem v podstatě odpovídá metodickému přístupu zakotvené teorie, jejímž cílem je neustálá práce s kódy, jejich interpretace a snaha o vyvození určité teorie (Strauss a Corbin:1999).

3.2.4. Popis vzorku a jeho získávání

Vzorek vybraných osob odpovídá záměru výzkumu, jenž se soustředí na zkušenost žen v rámci jedné profese, jednoho (studijního) oboru a jedné instituce. Tyto charakteristiky spolu s kritériem dosažení vyšší akademické hodnosti (přínejmenším docentská hodnost) tak tvoří základní vymezení vybrané skupiny žen. Některé dotazované spojuje ještě hledisko manželského stavu, a co je podstatné, hledisko generační, protože se ukázalo, že pole doby nástupu studia mohu dotyčné zařadit do dvou malých skupin²¹. V ostatních ohledech, jako např. pracovní oborová specializace, je vybraný vzorek spíše heterogenní, a to z důvodu omezeného počtu potenciálních dotazovaných. Dvě výrazně věkově odlišné skupiny dotazovaných mnohdy přinesly odlišné poznatky a reflexe – otevřela se tak možnost představit jistý skupinový pohled (samozřejmě s přihlédnutím k malému počtu) na některá témata. I když jsem byla, dalo by se říci, odkázána na možnosti dané vnějšími podmínkami (možnostmi účasti potenciálních dotazovaných), je i tento výběr schopen „pokrýt požadované minimum“ potřebných informací (Hendl: 2005: 153).

Prvotní záměr provést rozhovor s deseti ženami se i přes domluvený příslib účasti nepodařilo uskutečnit, svou roli sehrála mimo jiné i skutečnost velké časové vytíženosti dotazovaných. Rozhovor jsem nakonec vedla se sedmi ženami, přičemž množství získaného materiálu (přes dvanáct hodin rozhovorů) přesáhlo má očekávání.

²¹ Vzorek dotazovaných a přibližný rok absolutoria: členění na dvě generační skupiny

D 1951

A 1958

G 1973

E 1961

B 1973

F 1961

C 1978

První kontakt s akademickým právnickým prostředím proběhl skrze prostředníka z tzv. domácího prostředí univerzity, vysokoškolského pedagoga na odborně-asistentské pozici, na nějž jsem získala kontakt ze své fakulty. Tato osoba mi dala několik tipů na to, koho a jak oslovit. Zároveň mne svým poukazem na „dress code“ instituce předala již první informaci o prostředí, do nějž jsem hodlala vstoupit. Pomocí oficiálního dopisu, respektive doporučení formulovaného mou domovskou institucí jsem oslovila všechny akademičky na dané fakultě, spolu s využitím mailové komunikace. Informace byly v obou případech totožné – šlo o úvodní krátké představení výzkumu a mojí osoby, včetně mojí tutorky, která mi tím poskytovala určitou záštitu. Později, již při samotných rozhovorech se toto ukázalo jako jeden z podstatných motivujících prvků vůbec pro poskytnutí rozhovoru danou osobou.

Úspěšnost či neúspěšnost při získávání dotazovaných byla dána několika faktory – jako nejvýznamnější se zdál být faktor času (pracovní vytíženost akademiček), dále hrály roli třeba soukromé důvody na straně dotazované, ale například i názor na sociologické výzkumy obecně, daný představou té které osoby o jejich povaze a průběhu, což ovlivňovalo „chut“ dotazované se výzkumu zúčastnit.

Výzkum jsem dotazovaným zpočátku záměrně nepředstavila jako výzkum genderový s feministickými předpoklady, protože jsem se obávala odmítavé reakce na toto vymezení, zejména po zkušenosti s negativním přístupem již k vymezení výzkumu jakožto sociologickému. Výzkum jsem představila jako výzkum zaměřený na ženy a jejich profesní zkušenost a situaci. V průběhu rozhovoru byla perspektiva výzkumu povětšinou detekována (a někdy i komentována) samotnými dotazovanými, a to na základě otázek hlavně v poslední třetí části, která se explicitně zaměřuje na zkušenost a postavení ženy v dané profesi. Také v jedné ze zahraničních studií jsem zjistila, že byl podobný přístup zvolen, právě s ohledem nevzbudit předčasnou pozornost k genderové perspektivě výzkumu.²²

3.2.5. Průběh rozhovoru

Všechny rozhovory proběhly v prostorách fakulty, většinou přímo v kancelářích dotazovaných, výjimečně například na chodbě. V každém případě to bylo prostředí pro

²² Schultz:1991.

dotazované známé, což kladným způsobem přispívá ke kvalitě výzkumu (Reinharz:1992). Neméně důležitým aspektem toho, jak v konci výzkum dopadne, je i průběh rozhovoru s ohledem na vztah dotazovaná – tazatelka. Jelikož je tento výzkum veden z feministické perspektivy, je právě tento vztah a jeho implikace důležitou součástí výzkumu. Vzájemný vztah obou ovlivňuje otevřenost výpovědí, ve svém důsledku tedy i to, co je možné „poznat“. Mnoho faktorů zde hraje roli: mocenský aspekt vztahu, otázka vzájemné důvěry, vzájemného pozicionování. Dochází k transformaci a reflexivitě na obou stranách, k jakémusi společnému „vytváření“ výzkumu (Kiczková:2006, Letherby:2003, Ramazonglu:2004, Reinharz: 1992). Na vlastní kůži jsem měla možnost se přesvědčit, jak různě na mou osobu dotazované reagovaly – nutno podotknout, že jsem se ani jednou nesečkala s odmítavým či jinak nepříjemným chováním, z mého pohledu rozhovor vždy probíhal ve velmi (přinejmenším) slušné a vcelku příjemné atmosféře, na úrovni čistě profesionální až po skoro kolegiální, tj. s větší či menší mírou odstupu. Jednou jsem pro dotazovanou byla jakoby jedna ze studujících nebo mladou vědkyní, která si během rozhovoru vyslechla dobře míněné rady, jak má vědecká práce vypadat, jindy jsem byla vědkyní, která má jakoby „navrch“ v tom, že se jí dotazovaná plně podřídila. Mile mne překvapila ochota většiny dotazovaných odpovídat na všechny položené otázky, i ty týkající se třeba soukromé sféry. Zajímavé také bylo, jak se do průběhu rozhovoru promítaly představy dotazovaných o podobě sociologických výzkumů obecně – nejednou se mi stalo, že dotazované samy jakoby určovaly sled či spíše způsob kladení (a zodpovídání) otázek tím, že mne vybízely k položení další otázky²³, a bylo místy obtížné přimět je řekněme k rozsáhlejší výpovědi na danou otázku. Snažila jsem se i přes to udržovat určitou svou kredibilitu a pozici jakožto tazatelka, jež jsou součástí nastolené důvěry dotazované v tazatelku, a tím udržovat jistou míru kontroly nad průběhem rozhovoru (Reinharz: 1992). Jsem si však vědoma toho, že ne vždy to bylo zela jednoduché a možná i podařené.

Ukázalo se tím v praxi, jak se vzájemný vztah vyjednává po celou dobu interakce, mezi mnou a dotazovanou probíhalo vyjednávání a odhad pozic, ale i významů. I když byla témata výzkumného zájmu vymezena otázkami, snažila jsem se o to, abych jakožto tazatelka pouze usměřňovala, ale zbytečně nezasahovala do volné výpovědi dotazovaných a tím jim poskytla dostatek prostoru pro vlastní vyjádření, pro tvorbu vlastních významů.

²³ Samy posouvaly rozhovor: „tak co tam máte dál?“

Doufám, že jsem tím napomohla maximalizovat možné poznání tak, jak předpokládá Reinharz (1992). K dotazované jsem přistupovala jakožto k osobě, která je „ta, kdo ví“ a „má, co říci“ (Reinharz: 1992). Jak jsem již naznačila, dotazovanou zde nenahlížím jako objekt, ale jako vypovídající subjekt, který promlouvá „vlastním hlasem“ a který má být „brán vážně“ (Alcoff:1991, Letherby:2003, Reinharz:1992, Kiczková: 2006). Šlo mi především o to, abych byla schopna porozumět zkušenosti vybraných akademiček a získala tak vlastní pohled, podložený artikulovanou zkušeností žen na těchto akademických pozicích.

Rozhovory se lišily svou délkou, v rozmezí 45 minut až po 3 hodiny. Nejčastěji však okolo hodiny a patnáct minut na jeden rozhovor. Hned při prvním rozhovoru jsem překročila původně odhadovanou hodinovou délku rozhovoru, a tak jsem následně další dotazované na tuto skutečnost upozorňovala – překvapivě jsem se nikdy nesetkala s tím, že by rozhovor na základě této skutečnosti dopředu odmítly, nakonec se dotazované do rozhovoru buď natolik pohroužily a věnovaly mi čas, anebo jsme rozhovor takzvaně „stihly“ v předpokládaném čase.

Je zřejmé, že všechny výše tematizované aspekty průběhu rozhovorů je potřeba vzít do úvahy při interpretaci. Celkový kontext – výpovědní i situační, v němž se formulovaly výpovědi dotazovaných, má svou výpovědní hodnotu (Kiczková:2006). Zároveň se do výzkumu samozřejmě promítá mé vlastní /částečně již zmíněné/ teoretické, ale i osobní ukotvení, pozicionalita výzkumnice, na jejímž základě pracuji s daty, respektive zpracovávám celý výzkum (Letherby:2003/. Jde především o to, dostat požadavkům reflexivity výzkumnice, tedy uvědomovat si aktivní konstrukci svého vědění a poznání a tuto konstrukci, respektive intervenující předpoklady a přístupy ozřejmit (Finlay:2002, Ramazonglu:2004).

3.2.6. Etika výzkumu

Podstatnou součástí již částečně tematizované etiky výzkumu je informovaný souhlas dotazované, a to o to více, že rozhovory byly z důvodu pozdějšího přepisu a analýzy nahrávané. Součástí tohoto souhlasu je zajištění anonymizovaného zpracování rozhovoru bez souvislosti se jménem dotazované, případně jiných osob. Je však zřejmé, že provedení výzkumu v rámci jedné instituce, kde je počet žen ve vyšších akademických pozicích spíše menšinový, může znamenat jisté riziko „odhalení“ dotazované právě ze

strany „domácího prostředí“, například skrze její způsob vyjadřování, pojetí témat atd. – i na tuto skutečnost jsem dotazované upozornila. Souhlasu samozřejmě předcházelo představení výzkumu, přiblížení postupu rozhovoru a kontakt na mne jakožto tazatelku pro případnou změnu rozhodnutí či dotazy apod. Po skončení výzkumu jsem znovu ob eslala všechny dotazované s poděkováním a připomenutím možnosti odřeknutí účasti. Zpátky jsem sice nedostala žádnou odmítavou odpověď, ale přesto jsem se snažila přizpůsobit výzkum tak, abych zachovala co nejvyšší míry anonymity – chybí například biografická část, osobní informace jsou pouze přibližné apod. Samotnou mne překvapil přístup dotazovaných k informovanému souhlasu, povětšinou jsem se setkala s tím, že je j otazované nijak důkladně nestudovaly.

3.3. Analýza

3.3.1. Studium práv ani akademická profese nejsou primární volbou pedagožek

V této kapitole se budu věnovat studijním a profesním ambicím dotazovaných žen a okolnostem a podmínkám, jež utvářely jejich studijní dráhu a spolupodílely se na vstupu do akademické profese. Zajímá mne, zda se zde ukazuje genderovanost voleb, jinými slovy jakou hraje gender roli při volbě studia či profese, ve vzdělanostních a profesních ambicích vůbec? Jaké vzdělanostní a profesní šance a možnosti měly ženy v dané době a jak jich využívaly?

3.3.1.2. Studium práva ANEB „právo jsem nikdy studovat nechtěla“

Odpovědi na otázky zohledňující výše naznačená témata pro mne přinesly překvapivou odpověď – žádná z dotazovaných neprojevila před nástupem do vysokoškolského studia jednoznačné ambice směřovat svou studijní dráhu právě do oblasti práva²⁴, což jen potvrzuje zjištění, že pro žádnou z dotazovaných neznamenal akademická profese volbu, k níž by cíleně směřovala již od studií či dokonce dříve. Jak následně rozvedu, rozhodnutí pro studium práv bylo tzv. všechno, jenom ne primární volba uchazeček: odpovídalo spíše druhé volbě, bylo záležitostí velmi rozmyšlenou, odpovídalo spíše přání rodiny nebo jiné blízké osoby, bylo řešením studijní nevyhraněnosti, v jednom případě si dotazovaná vůbec vybírat nemohla, neboť původní studium bylo oficiálně zrušeno a převedeno pod právnickou fakultu.

Když dotazované tematizovaly motivy či okolnosti, které se podílely na tom, že začaly studovat práva, ukázaly se jisté generační rozdíly, resp. rozdíly mezi skupinou „starších“ a „mladších“ ročníků dotazovaných. Zásadním rozdílem mezi dotazovanými se ukázal vliv rodiny na studijní dráhu dotazovaných. Zatímco „starší“ ročníky tematizovaly velmi zásadní vliv rodinného prostředí, „mladší“ ročníky o žádném podobném formujícím vlivu vycházejícím z jejich rodiny nemluvily. Rodinné prostředí se v převážné většině „starších“ ročníků ukazuje jako významná jednotka, jež působí na osobnostní orientaci a zájem jedince jako takový, čili je příznačné, že původní studijní zájem (tím mám na mysli nakonec neuskutečněné studijní preference) anebo i pozdější inklinace k určitému oboru práva jsou podníceny tímto sociokulturním zázemím rodiny.

²⁴ Proto zde používám označení „primární“ volba.

Studující, která se orientovala na studium mezinárodních vztahů, resp. mezinárodního práva:

(A) : „ ... a já sem byla vždycky vychovávána v takovém jako širším kulturním zázemí, takže ... hudebníci a tak dále, no takže zkrátka a dobře, nák mě velice jaksí přitahovala ta politika. “

Nebo studující, jejímž zájmem se stalo právo občanské:

(D) : „u nás neexistovala žádná povrchní zábava, a všechno bylo zaměřeno sociálně, humánně. Antifašisticky. Také.“ ... „ ... zapsala jsem se tady na právnické fakultě začátkem října na ty práva, páč sem si říkala, na těch právech bude taky nějaký takový obor jako občanské rodinné právo, kde se budu moc věnovat takovým těm otázkám sociálním, osobním, rodinným a na to se zaměřím. “

Ukazuje se, že rodina dokonce konkrétněji určuje studijní dráhu, více či méně důrazně se podílí na volbě právnického studia jakožto studijního oboru, přičemž je zajímavé, že z hlediska přímého vlivu na svou osobu většina těchto dotazovaných uvádí svého otce. Otec představuje velmi silnou figuru, jejíchž rad a přání dotazované následují, referenční osobnost, k níž se dotazované vztahují a pozitivně jí vnímají.

(D) : „ ... stále jsem mluvila o té medicíně, můj tatínek mě to rozmlouval. Rozmlouval mi to proto, poněvadž si myslel, že jsem křehkého zdraví, že jsem hodně nemocná a že medicína je strašně těžké řemeslo. Že on teda jako chirurg věděl, o čem mluví já jsem tatínkovi velice věřila, páč jsem si ho nesmírně vážila, byl to člověk velmi vážný, svědomitý Tak jsem se na ní [dvouletou zdravotně-sociální VŠO] zapsala. “

(E) : „ ... ale v podstatě jsem jednala pod vlivem a na přimlouvání svého tatínka, který byl hluboce přesvědčen, že bez právníků organizovaná společnost není možná, a že zkrátka právníci budou potřeba v jakékoli situaci, o níž ostatně věřil, že se zlepší. Takže já jsem původně o práva zájem neměla, chtěla jsem jít studovat nejspíš nějaké jazyky nebo tak humanitně jsem byla zaměřená, ale nakonec jsem jako se nechala ovlivnit otcem, který sám právník nebyl, ale vnitřně nějak k tomu inklinoval. “

Původní přání a touhy dotyčných žen se podvolují přáním (či možná nesplněným ambicím) a pragmatické úvaze rodičů. To, že dotazované zdůrazňují roli otce, může souviset jednak s „tradičním“ postavením otce jakožto „hlavy“ rodiny, ovšem osobně se přikláním k názoru, že otec zde představuje mnohem víc, totiž jakýsi rolový model – z hlediska sociálního a kulturního kapitálu, vzdělanostních ambicí, sociálního postavení

souvisejícího s jeho profesí. Nejvyšší dosažené vzdělání otce (VŠ) je v těchto případech vyšší než nejvyšší dosažené vzdělání matky (SŠ), také profesně zaujímá otec vyšší a prestižnější pozici než matka, která v některých případech zaměstnání ukončuje a působí v domácnosti.

Přesto musíme při obecném zhodnocení vzdělanostní úrovně rodinného prostředí konstatovat, že všechny „starší“ dotazované měli potenciál rozvíjet své vzdělanostní ambice daný vzdělanostní úrovní rodiny (jež nebyla nižší než SŠ vzdělání) a jejím sociokulturním zázemím, jenž, jak se zdá, plně využily.

Třebaže vstup do studia práv nebyl ve své podstatě naprosto autonomní volbou, žádná z dotazovaných netematizovala vstup do terciárního vzdělávání obecně (tzn. volbu vysokoškolského studia jako takového) jako volbu vynucenou, spíše se zdá, jako kdyby se tato otázka mezi dotazovanými ženami vůbec nediskutovala, ale předpokládala jako samozřejmé, navazující pokračování jejich (úspěšného) středoškolského vzdělávání. Lze tedy předpokládat, že vyšší vzdělanostní ambice měly všechny dotazované z této skupiny, i když je explicitně neformulovaly. Vzdělanostní ambice nemusely být nutně jediným motivačním prvkem pro vstup na VŠ - svou roli sehrál i určitý pragmatismus napojený na přání tzv. si prodloužit mládí:

(D) „Ale potom najednou jsem o tom začala přemýšlet, teda úplně asi sama, a když jsem byla tak velice mladá, bylo mě osmnáct let tak jsem si říkala, já za ty dva roky mě bude dvacet a já budu vlastně už muset do života a toho vysokoškolského studia, když jsem slyšela jak spolužáci se na to chystají na tu školu vysokou jak si užijou ta studia, si vůbec neužiju, tak jsem řekla, já bych přeci šla na tu vysokou.“

Ve srovnání s jednou akademičkou ze skupiny „mladších“ se však rozhodně jedná o jiný „druh“ pragmatismu. Významným aspektem u jedné z „mladších“ dotazovaných je totiž pragmatismus volby vzhledem k očekávaným pracovním příležitostem, jenž jsem v uvažování „starší“ generace samotné nenašla:

(C): „Já jsem začala studovat na fakultě vlastně počátkem sedmdesátých let a v té době byl velmi citelný nedostatek právníků. Byl jaksi hlad po právnických profesích, který přetrvával i tu dobu mých studií a potom toho následného uplatnění, takže tohleto byl jeden takový motiv.“

Ba spíše naopak - dotazovaná F z generačně „starší“ skupiny upozornila na omezenou možnost svobodné volby zaměstnání, což se (spolu s nemožností prosadit svůj

původní studijně-profesní zájem) následně negativně odrazilo i na studijních a profesních ambicích jako takových, nemluvě o oboru práva:

(F) „Já si myslím, právě že jsem nemohla dělat to, co bych v té době byla chtěla, naši rodiče byli rozumný, takže jsem ty práva studovala, aniž jsem si nějaké velké v té době ambice anebo představy, co mi to přinese, to studium, nekladla.“ ... „Taky jeden moment, že jsem ještě studovala v době, kdy se ... musely, anebo v převážné většině musely akceptovat umístěnky, to znamená, že si člověk zas až tak moc vybírat nemohl.“

Svou profesní nevyhraněností se však tato dotazovaná nijak významně nelišila od většiny ostatních dotazovaných, třebaže se tematizované důvody netýkaly vždy politických podmínek, jimž se budu podrobněji věnovat později. Většina dotazovaných žen neměla žádné konkrétnější profesní ambice a představy, maximálně jistou orientační představu o směru svého budoucího povolání (př. oblast ekonomie, oblast mezinárodních vztahů), znamená to, že konkrétnější představy se povětšinou vyvíjely až v průběhu právnického studia, někdy dokonce až později, a to bez ohledu na generaci.

Ani v případě „mladších“ ročníků nebyla volba právnického studia naprosto bez podnětů či vlivů z okolí, ovšem v jejich případě se jako rozhodující ukázalo například působení partnera, jehož návrh na změnu již započatého ekonomického studia dotyčná „akceptovala“ (G) nebo podpora středoškolské vyučující či společná diskuse s přáteli ze střední školy. I zde tedy existovalo jisté sociální okolí, jež hrálo roli při výběru právnického studijního oboru, ale co se týče rodiny, byla její role povětšinou spíše poradní, dodatečnou: „Tady spíš rodiče víceméně spíš se mnou konzultovali tu mojí volbu a v podstatě dodatečně mně jí schválili, jo takže spíš takhle, ne, že by mě nějakým způsobem ovlivňovali předem“ (C) Jsem přesvědčena, že tato skutečnost může do určité míry souviset právě s absencí určité (přímé a/nebo nepřímé) motivace, resp. pocíťovanou absencí potenciálu motivovat ze strany rodinného prostředí v dalším vzdělání. Jedna z dotazovaných uvádí, že oba rodiče měli základní vzdělání, přičemž tato osoba jako jediná konstatuje váhavost se vstupem na VŠ:

(B): „No tak ke studiu mě asi motivovala moje profesorka na střední škole, která ... když jsem váhala, jestli tedy jít vůbec studovat vysokou školu nebo ne, tak mě říkala, že k tomu předpoklady mám, a abych si tedy tento obor zvolila, protože to byla naše češtinářka, tak zároveň učila ještě jazyky další, ruštinu a dějepis, takže ... jsem z této motivace, ta mě vlastně vedla k tomu, že jsem tu přihlášku podala, přijímačky udělala a studovat začala.“

Dotazovaná B patří tímto k výjimce v celém vzorku dotazovaných akademiček, neboť v případě všech ostatních bylo nejnižší dosažené vzdělání rodičů středoškolské, ponejvíce se uplatňoval vzorec otec - VŠ vzdělání, matka - SŠ vzdělání²⁵. I přesto dotazovaná G dokonce explicitně popírá, že by rodinné prostředí po této stránce motivačně působilo:

(G) „Já sem nebyla nijak výrazně motivovaná k tomu, abych studovala VŠ, i když muj otec VŠ měl, ale nebylo to teda v naší rodině tak, že teda nastupuju na střední, abych měla pak tu vysokou. Tak to ne.“

Možná i proto se zdá, jako by v případě této generace rodina poskytovala daleko více prostoru pro samostatné vyjádření a utváření libovolné studijní dráhy (potažmo profesního směřování) dle vlastního zájmu. Zajímavým rozdílem vůči skupině „starších“ akademiček ale je, že se tyto ženy naprosto otevřeně a jednoznačně hlásí ke svým vzdělanostním ambicím, což u skupiny „starších“ ročníků bylo spíše ojedinělým jevem, resp. se dalo spíše nepřímou vyčíst z jejich odpovědí. „Mladší“ ročníky uvádějí:

(B) „No já sem měla chuť ... dozvědět se něco víc, než jenom bylo na té střední škole, a protože četba vždycky patřila k mým koníčkům, takže historické romány, vývoj toho co se ve společnosti děje včetně toho aspektu, já nevím, kriminálních případů a podobně tak mě zajímalo, takže v té době jsem zvažovala, když jsem se rozhodovala o studiu co zvolit, jestli tedy nějakou sociálně-právní jenom školu nebo jestli zvolit vysokou školu, tak ty práva pro mně byly něčím, co mělo naplnit toto moje očekávání a myslím si, že právnická fakulta dává takový základní rámec rozšíření vzdělání všeobecného vzdělání jako jedna z mála škol.“

(G) „Já jsem si vždycky teda jsem vždycky to vysoké vzdělání to jsem si přála mít ...“

Vezmu-li v úvahu profesní pozici otce, podle níž často i samy dotazované charakterizují své rodinné prostředí, pohybovaly se dotazované ženy spadající do skupiny „starších“ ročníků v lékařském, technickém a tvůrčím uměleckém prostředí (pokud matky pracovaly, většinou působily na středních zaměstnaneckých postech jako úřednice nebo pedagožky). Z toho vyplývá, že ani v tomto ohledu nebyly tyto akademičky nijak směřovány a motivovány k volbě právnického studia, což například dotazovaná A vidí

²⁵ Je důležité zmínit, že svým dosaženým vzděláním a profesní pozicí všechny dotazované z obou skupin buď - a to ve většině případů - dosahují, nebo spíše výjimečně i překonávají dosažené vzdělání otce, a ve většině případů překonávají nejvyšší dosažené vzdělání matky. Je to názorná ukázka rapidně se vyvíjející vzdělanostní úrovně žen během 20. Století (viz. Povaha genderové smlouvy za komunismu).

právě jako podstatnou motivaci pro výběr tohoto studijního oboru (s ohledem na budoucí profesi), neboť „*k právům vždycky tihli lidé z právnických rodin*“. (A) Stejnou situaci máme v případě „mladší“ generace akademiček – ani ty nevyrostaly v právnickém prostředí (ale v prostředí uměleckém, inženýrském), jež by se podílelo na motivování dotazovaných žen směrem k právnické profesní oblasti a tím i studiu.

Nutno dodat, že dotazované se bez výjimky mohly spolehnout na podporu rodiny ve vysokoškolském studiu, podpora rodiny byla „samozřejmostí“, což poukazuje na další důležitý aspekt studijní dráhy všech dotazovaných akademiček. Rodina plně podporuje vzdělanostní a osobnostní rozvoj svých dcer, protože ten je pro rodinu hodnotou, jak potvrzuje například Čermáková (1995). Rozhodně však nemohu říci, že tam, kde se rodina projevila jako zásadní aspekt vlivu na volbu právnického studijního oboru, máme co dočinění s cíleným směřováním dotyčné k „typicky“ „ženskému“ studiu – jak jsme viděli, za výběrem práv jakožto vhodného studijního oboru se skrývají například určité „vyšší zájmy“ a vztah k právu jakožto instituci (případ dotazované E) nebo třeba obava z fyzicky namáhavého medicínského studia vzhledem k podlomenému zdraví dotazované (případ dotazované D). Vliv rodiny tak rozhodně nemohu jednoznačně interpretovat jako vědomou a cílenou podporu „typicky“ „ženské“ vzdělanostní dráhy, přestože jí v konci de facto byla, jak následně rozvedu.

Jaké tedy byly (původní) upřednostňované studijní zájmy dotazovaných akademiček? A pojily se na nějakou profesi? Z dnešního pohledu se jejich zaměření nijak zvlášť nevymyká předpokládané „typické“ genderové volbě žen, a to bez rozlišení na „starší“ či „mladší“ ročníky. Dotazované se zajímají spíše o humanitní směry studia (jako dějiny, jazyky, literaturu), o uměleckou dráhu, také lékařství (kvůli jeho sociálně-humánním aspektům), ale také třeba ekonomii (pojatou dotyčnou jakožto společenskovědní obor). Také většina dotazovaných se při tematizaci svého studijního zájmu (ať již původního a/nebo později i „nového“ právnického) sama více či méně explicitně vymezuje jako tzv. společenskovědní typ, a to oproti přírodovědnímu, technicko-matematickému založení. Důvodem je například „*strach z té fyziky a chemie, která se tehdy brala v prvním ročníku [pozn. na medicíně]*“ (D). Na druhou stranu se například dotazovaná A nechce v tomto ohledu podceňovat: „*... já sem zrovna nebyla z těch, co by jim nešla matika, a proto hledali humanitní obory, to opravdu ne*“. (A). Skrze toto své „společenskovědní“ určení zároveň dotazované vymezují také práva jakožto

společenskovední obor, což otevírá otázku, jak hodnotit jejich právnickou studijní dráhu vzhledem k ostatním ženám jejich doby, tedy z hlediska „typické“ „ženské“ volby? Odborná literatura pracující se statistickými údaji z let 1947 až 1994 uvádí, že právě právnické studium (a humanitní vědy) studovalo již v roce 1947 přes 62 % všech studujících žen (přibližně 25 % práva, 35 % humanitní vědy), přičemž procentuální zastoupení žen na právech se postupem let snižovalo, také proto, že počty studujících žen se rovnoměrněji rozložily i mezi jiné obory. Přestože byl obor práv ještě podle údajů z roku 1958 druhou nejčastější studijní volbou žen (spolu s pedagogikou) a v roce 1968 třetí nejčastější volbou (po pedagogice a humanitních vědách), ženy tvořily ve vysokoškolském právnickém studiu vzhledem k počtu studujících mužů menšinu²⁶. (Hájek). Statistické údaje z dané doby tak podporují domněnku, že volba právnického studia ženou nemusela v době, kdy dotazované nastupovaly svou studijní znamenat nijak výjimečnou, tzn. „netypickou“ volbu z hlediska ženami upřednostňovaných studijních oborů. Tato tvrzení podporují svými výroky i mnohé dotazované - studium práv hodnotí jako „vhodné“ pro ženu a rozhodně ne jako mužskou doménu, třebaže zastoupení studujících žen nebylo zdaleka vyrovnané:

(C:) „*To právnické studium je, bylo nebo je už delší dobu považováno za takový vhodný typ studia pro ženy. Jo, protože není to nějak náročné v tom smyslu třeba na fyzickou sílu jako ta chirurgie, že se dívají třeba ti ostatní s despektem, tohleto je jaksí i z hlediska toho praktického uplatnění pro ty ženy, jsou takové obory, které jsou především vhodné, jo ... notářství, jo, klidná práce, můžete si tam děti, jo, a tak dále. Jsou obory méně vhodné jako třeba v současné době advokacie, plné pracovní nasazení“*

(F:) „*... kupodivu tady vždycky ... ty ženy tady na tom byly vcelku dobře, a když vezmeš soudcovskej stav, tak tam vždy ženský byly v převaze, kupodivu, možná, že to bylo taky tou oficiální politikou, že přece jenom ty muže cpali na takový ty technický obory a ty práva a podobně jako kantorina tak ty patřily do té sféry, kde se předpokládala ta feminizace z titulu prostě určité regulace toho pracovního trhu, jo, ne, že by nějak těm ženským by jim nadřžoval ten předchozí režim, ale že vcelku to byla profese, která byla považována za vhodnou pro ženy, protože taky byla tak špatně zaplacená.“*

²⁶ Počty žen - rok 1947 18 %, rok 1958 - 28 %, 1968 - 35 %, 1978 - 44%, 1988 - 48% po roce 1989 mírně klesá zastoupení žen vůči mužům. (Hájek:1997)

Vhodnost právnického studia pro ženy je zde tematizovaná jak z hlediska schopností, tak z hlediska budoucího uplatnění terciárně vzdělaných žen na pracovním trhu, přičemž náhled dotazované F podporuje tvrzení o segregaci pracovního trhu v době komunismu (viz. kapitola Povaha genderové smlouvy za komunismu). Poznámka o nepopíratelných schopnostech žen vůči právnickému studiu je podstatná z toho důvodu, že dotyčná zde předkládá názor i všech ostatních dotazovaných, a sice nezpochybnitelnost (přínejmenším!) intelektuálních, tj. duševních apod. schopností žen ve vztahu k právnickému studiu, potažmo profesi, a to včetně akademické. V dalších kapitolách uvidíme, že tento náhled je významnou součástí optimistického zhodnocení akademického prostředí ve vztahu k ženám a zároveň tvoří základnu pro vlastní kladné sebehodnocení.

Podstatnou skutečností je však také to, že dotazované ženy vůbec terciárního vzdělání dosáhly – především ty ze skupiny „starších“ akademiček byly v tomto ohledu ve své době spíše výjimkou a ani v případě „mladší“ generace dotazovaných nebylo vysokoškolské vzdělání naprosto běžnou záležitostí (viz. kapitola Povaha genderové smlouvy za komunismu).

Snad právě proto, že volba studia práv nepředstavovala ani u jedné z dotazovaných vytoženou primární volbu, je příznačné, že v rámci právnického studia se dotazované snažily uskutečňovat a prosadit svůj původní zájem, pokud to jen bylo možné. Tato užší specializace či lépe řečeno zájem o určitý podobor práva tak u některých dotazovaných následoval v linii původního studijního zájmu, u jiných se pak formoval až v průběhu studia. Jen jediná dotazovaná se během studia práv nijak oborově neprofilovala, snad i proto, že svůj původní zájem (uměleckého směru) nemohla z jeho podstaty v rámci právnického studia nijak uskutečňovat. Jak tedy zhodnotit orientaci na konkrétní podobor práva? Z hlediska rozdělení právnických oborů samotnými dotazovanými není možno jednoznačně říci, že by dotazované následovaly „tradiční“ genderové preference žen. Některé dotazované dělí podobory v rámci práva jakoby na spíše „ženské“ (př. občanské právo, právo občanské rodinné) a spíše „mužské“ (př. obchodní kapitálové právo, finanční právo). Toto rozdělení dotyčné činí na základě „zájmu“ (B, G) žen a mužů o jmenované obory, explicitní zmínka, že by se zde projevovala souvislost například s genderovou socializací, nepadla, přesto rozhodně nemohu říci, že lze pohled těchto dotazovaných

jednoduše hodnotit jako biologický esencialismus²⁷ – spíše se kloním k názoru, že zájem žen a mužů vidí (nebo se snaží vidět?) na rovině společenské, ovšem jeho genderovanost nahlízejí poněkud ontologicky, tedy jako vyjadřující stabilní a neměnnou genderovou identitu. (Šmausová:2002) Dotazovaná B říká:

(B): „Jsou obory, které jsou ženami tady preferovány, třeba občanské právo, u nás přece jenom trošku tý matematiky se občas potřebuje a to ženy zpravidla nemají rády, nebo nejsou v té matematice tak ... vycvičeny a to byl snad jediný důvod, proč ... teď tady došlo k nějaké disproporci v počtu lidí, ale to sem vlastně v době studií vůbec nezaregistrovala, protože to nebylo rozhodující.“ ... „ ... jsou to možná víc katedry, které mají takové to teoreticko-filosoficko-sociologické zaměření, protože katedra tady ... politologie, sociologie tam jsou taky samí muži, tam taky ženy nejdou, takže ... máme tady i opačný případ, kde máme katedru s převahou žen, a to je katedra jazyků, takže tam máme snad jenom jednoho muže, na té katedře jinak samé ženy, tak to je dáno.“ ... „ ... na té teorii, to je vlastně všecko taková ta abstrakce a abstraktní myšlení. Ty dějiny s tím taky určitě souvisí, kdežto ta praktická aplikace do praktického života, třeba to rodinné právo nebo podobně, tak k tomu mají ty ženy asi blíž.“

(G): „Myslím si, že u nás je to tak, že to občanské právo třeba právo rodinné, že k tomu asi víc tendují spíš dívky, a pak tady třeba takové to právo kapitálových trhů a takové to obchodní právo možná malinko, ale když, tak jenom nepatrně, tak je třeba víc mužů, ale není to tak, že by prostě na našem výběrovém předmětu z obchodního práva a třeba případových studií seděli jenom pánové, ale možná, že jich je tam trošičku víc.“ ... „No tak já bych řekla, že tady se asi pořád možná trošku projevuje ten vztah těch žen možná k té rodině, možná jenom.“

Je vidět, že se tyto dotazované, zástupkyně „mladší“ generace, pohybují v „tradičním“ dělení zájmů žen a mužů na rovině abstrakce versus praktičnost, obchod (veřejná sféra) versus rodina (soukromá sféra), přičemž se ale snaží jakoby zjednodušeně nekategorizovat. Na druhou stranu jsou i dotazované, které genderovanost zájmu žen a mužů o různé právní podobory popírají a vidí zájem žen a mužů, potenciálních

²⁷ Ve smyslu, že odlišné zájmové směřování je důsledkem vrozených biologických rozdílů mezi ženami a muži. (Renzetti a Curran:2003)

vysokoškolských pedagogů a pedagožek, v souvislosti s „nabídkou“ zaměstnaneckých podmínek:

(F) „Právě ten zájem je malej, ze strany lidí, tedy žen a mužů, to není genderovej problém No a my se tu tak jako držíme jen tak tak, že máme nějaký ty doktorandy a někdo na chvíli přijde a pak samozřejmě odejde na stáž do Spojenejch států, tam ho čapnou a nabídnou mu práci pro svojí advokátní kancelář, potřebujou znalce místního práva, teda našeho, a ještě jazykovou způsobilost a nabídnou mu místo, padesát tisíc měsíčně a je to tam, kde to je, je to vyřízený.“

V kontextu těchto informací pak zájmy některých dotazovaných o tematizované právní podobory vystupují spíše jako „netypické“, neboť jimi byly např. finanční/hospodářské právo, jiné dotazované se zajímaly o oblast mezinárodního nebo občanského práva, přičemž tyto můžeme tedy z jejich dnešního pohledu chápat jako spíše „ženské“ oblasti. Protože tyto „ženské“ a „mužské“ podobory práva přitahovaly jak dotazované ze skupiny „starších“ i „mladších“, nelze jednoznačně říci, že by se v té které skupině nějak výrazněji projevovala genderově „typická“ nebo „netypická“ orientace. Společné je oběma skupinám také to, že kromě zájmu o daný podobor, o jeho téma a náplň jako takovou, se jako významný aspekt ukázala i osoba vyučujícího, který daný podobor zjišťoval. Není bez významu, že to byla vždy mužská figura (což je pochopitelné vzhledem k zastoupení žen mezi vyššími hodnostmi na fakultě v daných letech).

Jak jsem již několikrát zmínila, rozhodnutí pro právnické studium nebylo ani u jedné z dotazovaných akademiček primární volbou, což dokladuje také množství strukturálních podmínek, jež se na jejich rozhodnutí podílely. Významným aspektem se ukázal přímý i nepřímý vliv tehdejších společenských poměrů vázaných na politický režim. I zde se nalézá jakýsi předěl mezi skupinou „starších“ a „mladších“ ročníků, neboť ve výpovědích „mladších“ ročníků se poukaz na vliv společensko-politické podmínky téměř neobjevuje, rozhodně ne ve spojení s negativní zkušeností, jako kdyby politická situace a z ní vyplývající podmínky nebyly v jejich případě podstatné, a to třeba ani později během studia:

(B) „Z hlediska říkám to jako se nedalo tohleto brát jako něco, že by to studenty něčím ovlivnilo, žil se normální studentský život, my sme vlastně v tom šedesátém osmém prožili tu studentskou stávkou, kdy se přespávalo na fakultě a řešily se tedy otázky jak v tý činnosti tedy dále, ale my sme byly prváci, a to dění, které zasálo víc třeba ty vyšší ročníky nebo byly v tom ty vyšší ročníky víc

orientovány, tak pro nás to spíš byla záležitost ... studentské recese někdy než ... nějakého plnějšího uvědomělého chování.“

Zcela jiný pohled na dobu nalezneme u „starší“ generace. Politické aspekty doby sehrály ve skupině „starších“ ročníků jistým způsobem jak pozitivní, tak i negativní roli. Na jedné straně se přímo promítaly do možnosti či spíše omezení šancí na vstup na vysokou školu vůbec:

(A) „ ... já sem se vůbec obtížně na tu vysokou školu, upřímně řečeno, kdybych neměla shodou okolností takovou určitou pomoc, tak já jsem zrovna nepatřila k těm, kteří by lehko se dostali tehdy na vysokou školu, už na střední školu jsem měla problém, takže vlastně jsem si dost vyskakovat nemohla“

Na druhé straně, paradoxně právě tato politická omezení v případě právnického studia zakládala možnost relativně snadnějšího vstupu do studia, neboť ovlivňovaly zájem všech potenciálních studujících o obor práv:

(E) „A přijetí proběhlo velmi hladce, protože tehdy právě v padesátém čtvrtém roce se na práva hlásilo poměrně málo studentů, tak zhruba kolem stovky, přesně si to samozřejmě nepamatuju, ale ty počty byly úplně směšně nízké proti tomu, jak to je dnes. Jestli se nás sto hlásilo a osmdesát nás vzali, tak asi zhruba.“

Důvod tohoto poklesu zájmu o studium práv dotazovaná F (nikoli jako jediná) připisuje společenskému a finančnímu znehodnocení právnických povolání tehdejšími režimem. Podobně například dotazovaná F:

*(F) „Já si to vcelku nějak moc vysvětlit neumím, ...ten výklad můj dneska ... jaksi je přisuzován tomu, že ... to bylo prostě ideově příliš svázané na ten předchozí režim, nějak si myslím, že to v té době neobstálo, ale prostě ta právnická profese byla velice **špatně** a velice málo doceněná, advokáti byl v podstatě chudáci, který měli minimální platy v podniku a i právník taky no nic moc a soudci jakbysmet, takže vlastně bylo dále třeba zajímavější jít do nějaké ekonomické sféry, než jaksi studovat ty práva, nebylo to jaksi nic moc z žádného hlediska.“*

Je samozřejmě otázkou, zda lze skutečnost poklesu zájmu z důvodu politizace (a skutečnost politického uvolnění) hodnotit jakožto skutečnost „zvýhodňující“ především ženy – to, zda se muži a ženy staví odlišně k otázce politického sepětí právnického oboru

s komunistickou stranou, a do jaké míry je pro ně tento politický vliv třeba odrazující podmínkou, nemohu na základě provedených rozhovorů zhodnotit. Odborná literatura k tomuto tématu říká, že „pro mnohé ženy orientace na rodinu představovala únikovou strategii před politickou a veřejnou angažovaností nutnou pro kariérový postup, když (vnitřně) nesouhlasily s požadovaným druhem angažovanosti“, což znamená, že mnohé ženy v důsledku politického tlaku rezignovaly na kariérová povolání, anebo na usilování o kariéru uvnitř těchto povolání (Maříková:2004:43). Tento předpoklad se však u většiny dotazovaných nepotvrdil v tom smyslu, že mnohé usilovaly právě jak o vstup do kariérového povolání (věda, univerzita), tak následně o kariéru v rámci takového povolání. Podstatná je však informace o poklesu finanční lukrativnosti a společenské prestiže právnických povolání, což jsou vzájemně provázané věci, závislé na tehdejší politickém režimu. Skutečnost proměny charakteristik a podmínek určité profese tzv. k horšímu je známým genderovým fenoménem popsáným v literatuře, neboť přináší snížení zájmu mužů o danou profesi a tím vlastně rozšíření profesních možností žen (Renzetti a Curran:2003). V tomto kontextu se pak tyto skutečnosti mohly odrážet na zájmu žen a mužů již o právnícké studium – statistiky by tomu skutečně napovídaly, zastoupení studujících žen v poměru k mužům se kontinuálně zvyšuje (viz. pozn. č.26).

Dotazovaná A k tomuto tématu dodává, že důležitost výše výdělku nepřestala hrát ani za situace všeobecné nivelizace příjmů ve všech povoláních důležitou roli, což by mé předchozí tvrzení o potenciální „příhodnější“ situaci žen jen podporovalo:

(A:), „Ale i za toho komunismu, z těch ždibeků pořád, kde šlo o rozdíly velmi malé, ale přece jenom ... dneska by to bylo řekněme legrační, ale tenkrát už mít plat, který je o třetinu větší než třeba normálně, i když i tehle byl dost nízký, tak to už jako hrálo v té společnosti dost velkou roli.“

To, že dotazované akademičky spadající do skupiny „mladších“ ročníků netematizují případné politické podmínky ovlivňující jejich vstup do právníckého studia, může souviset s částečným uvolněním komunistického režimu v šedesátých letech 20. Století, ovšem, a to stejně jako v případě „starších“ ročníků, nelze zcela vynechat možnost, že dotyčné ženy mohly být pro tehdejší režim politicky „přijatelné“, anebo, jako v případě C, přinejmenším nepatřily mezi politicky „nepohodlné“ osoby:

(C) „Víte, no samozřejmě, no, to [politika] bylo součástí, to bylo součástí, protože to bylo jakési bodové hodnocení, kde se promítalo samozřejmě, třeba politická angažovanost rodičů v KSČ, tam

nebyly politické jiné strany než KSČ, tam já sem měla mínus, protože ani jeden z rodičů nebyl členem KSČ, ale ani nebyl vyškrtnut, což byly zase mínus, jo pokud někdo třeba mu bylo zrušeno členství, tak to bylo teda v neprospěch věci, takže já sem v tomto směru jaksi neměla žádné body ve prospěch, ale se tam započítával i jaksi prospěch na střední škole, zohledňovala maturita, já sem maturovala teda na samý jedničky, měla jsem i dobrou prospěch s vyznamenáním na tej střední škole, takže tam myslím, to asi taky docela vážilo.“

Tento výrok nás upozorňuje ještě na jeden významný prvek, jež nemohu opomenout, a tím jsou vlastní zásluhy a přičinění dotazovaných z hlediska prokázaných schopností a znalostí při vstupu do právnického studia. Rozhovory v tomto kontextu přinesly zajímavé zjištění, a sice že všechny dotazované akademičky kladně zhodnocují své znalosti a schopnosti, jak před vstupem do studia, tak v jeho průběhu a nakonec i v rámci profese, zajímavý je však způsob, jak toto prezentují. Je tedy důležité si uvědomit, že jistě i vlastní schopnosti, nejenom příhodné strukturální podmínky, jsou podstatnými důvody, proč nakonec (až na jednu výjimku) všechny dotazované hodnotí vstup do právnického studia jako bezproblémový.

3.3.1.2. Cesta k profesi ANEB „mě vždycky táhla i ta kantorská stránka“

Již v průběhu předchozí podkapitoly jsem naznačila, že většina dotazovaných žen neměla před nástupem do vysokoškolského studia žádnou přesně vymezenou představu o svém budoucím povolání, což zpětně odkazuje na skutečnost, že ani jakákoli profese spjatá s oborem práva pro ně v oné době neznamenal sledovanou profesní volbu. V této části mne proto bude podrobněji zajímat, jaké motivy nalezneme u jejich rozhodnutí věnovat se akademické profesi, jaké podmínky a okolnosti hrály roli při vstupu do akademické profese?

Uplatnění se v profesi vysokoškolské vyučující sice nebylo podporováno primárním zájmem daných žen, ale je velmi zajímavé a z hlediska analýzy profesních rozhodnutí velmi podstatné, že zájem o akademickou profesi (ve smyslu osobního zaujetí) sehrává při rozhodnutí většiny dotazovaných uplatnit se v ní nepostradatelnou úlohu. Čím je tento zájem vyvolán a z čeho pramení? Rozlišují dotazované nějak mezi vědeckou a pedagogickou stránkou profese? Jak se stavějí ke své zaměstnanosti?

Studium jakožto svého druhu akulturační prvek (směrem do profese) představuje možnost, jak se blíže seznámit s profesí, a to samozřejmě u všech dotazovaných. Jen

některé dotazované se však již v průběhu či těsně po skončení studia rozhodují pro vstup do akademické profese právníckého zaměření a jen některým „šťastným“ z nich se to skutečně podaří. Srovnáním dotazovaných ze „starší“ a „mladší“ generace se jednoznačně potvrdilo, že dělicí čára mezi nimi probíhá opět po linii politických vlivů. Dotazovaná F, která do profese zamýšlela vstoupit začátkem šedesátých let, říká:

(F:) „ ... já jsem pak měla určitý problém po odštudování, se sehnáním místa, tady nebylo všechno vždycky jednoduchý na té fakultě a ty problémy nebyly ani jaksi daný nějakou mojí insuficiencí odbornou, ale prostě takovymhle nějakýma subjektivníma názorama na to, co jaksi je přijatelný pro jaksi tu dobu a jaksi ten režim a co ne, takže jsem obtížně sháněla místo..“

Naznačený společensko-politický kontext jednoznačně vytváří strukturální rámec možného profesního sebeuskutečnění. To jsme ostatně naznačila již v předchozí podkapitole. Omezení svobodného výběru profese u politicky „nepohodlných“ jedinců tak mělo institucionální charakter realizovaný v podobě tzv. umístěnek. „Síla“ určení budoucího povolání skrze umístěnky je dotazovanými hodnocena různě, v každém případě jsou však vstupenkou do vytoužené profese, ovšem, jak se zdá, za podmínky politické „přijatelnosti“ dotyčné osoby. Dotazovaná E ukazuje, že její přání stát se soudkyní zůstalo nevyslyšeno²⁸:

(E) „ ... když sme končili tady to studium, tak bych byla ráda šla se stala soudkyní. To se mi jako ale to se mi nepodařilo, nebyla jsem moc jako ob- [nedořečeno] ... bralo se hrozně málo do justice, já mám pocit, že z toho našeho ročníku snad jeden jenom nebo dva, no a mezi ty sem se já nedostala, ani sem nějak snad k tomu neměla moc doporučení. To nebyly prospěchové důvody, protože studovala jsem dobře, ale nějaké důvody jiné [velmi potichu].“

Podstatná na těchto vyjádřeních je však jedna věc – politické omezení je jedinou tematizovanou překážkou v uskutečnění svých profesních priorit, protože vlastní schopnosti a dovednosti tzv. nejsou téma, ba naopak - jak je vidět z výroků, jsou explicitně hodnoceny velmi kladně. Osobní zhodnocení vlastního výkonu, schopností a dovedností je velmi důležitým aspektem, jenž utváří náhled dotazovaných akademiček na sebe sama, své postavení v právnícké akademické profesi, ale zároveň i na postavení, problémy či omezení žen v právnícké akademické profesi, ovlivňuje totiž jejich genderovou citlivost.

²⁸ Skutečnost, že se zde nejedná o profesi akademickou, je v tuto chvíli irelevantní, jde mi spíše o dokreslení podmínek profesních možností těchto žen v dané době.

„Mladší“ generace oproti tomu vliv politických aspektů na zahájení své profesní dráhy vůbec netematizuje, v jednom případě jej dokonce popírá jakožto nevýznamný – je ovšem nutno podotknout, že tato dotazovaná vstupuje do této profese až v polovině 80. let:

(C:) „ ... tak v tom konci těch osmdesátých let už to nebylo snad tolik vyhraněné, předtím tam hodně hrály samozřejmě takovou hlavní zásadní roli ty politické důvody, čili pokud byl třeba někdo členem KSČ, což já sem nebyla, tak jaksi musel se dopředu smířit s tím, že docenturu dostane někdo jiný, kdo má to příslušné zázemí, takže, ale teď už je říkám, vod tý doby, co já působím na fakultě, to už jaksi v podstatě roli už moc nehrálo“

Mám za to, že důvod je nasnadě: doba vstupu do právnické akademické profese se pro jednotlivé dotazované odlišuje, a proto je možné, že se politické vlivy projevují různou měrou. I když tedy „mladší“ generace vlivy politických aspektů nepocítují, přesto jsem přesvědčena, že ani v jejich případě nelze politické poměry dané doby a jejich vliv opomenout – mohly se však někdy promítat spíše nepřímě, jakožto strukturální podmínky zaměstnanosti resp. pracovního trhu, což je koneckonců bod společný oběma skupinám. Dalo by se shrnout, že hlavním podnětem je v tomto kontextu poptávka v profesi: jednak se ženy v akademické profesi uplatnily proto, že se profese rozšiřuje o další možnosti uplatnění, resp. zavádí se nové vědní obory:

*(A): „A ten pan profesor vlastně chtěl založit nový obor, protože tady se učí správní právo ale ještě správní vědu, a na to potřeboval někoho, kdo by mu s ním spolupracoval a byl trošku jazykově vybaven a tak **dále** a zkrátka jsem v tom konkurzu uspěla a nastoupila jsem“*

Zadruhé se domnívám, že ženy využívají nedostatku pracovních sil v profesi, což může přímo souviset právě s politickými podmínkami – v důsledku politizace univerzity s nástupem komunistické moci v roce 1948 docházelo k postupné obměně pedagogického sboru, čímž se otevíraly možnosti zájemcům a zájemkyn s řad absolventů. Nábory nových pedagogických sil probíhaly především v prvních letech let padesátých, ale také například v první polovině let sedmdesátých, tehdy následkem normalizačních „čistek“ na fakultě. Inkriminovaná doba odpovídá době, kdy se o zaměstnání na právnické fakultě ucházely hned tři dotazované (podrobněji viz. Historický rámec).

Jak ale ukazuje dotazovaná F, vstup do právnické akademické profese rozhodně nebyl pro ženy, především v padesátých letech, samozřejmostí:

(F) „No tak ono to je v myslích, jo, ono je to taková určitý předsudky, který jsou tu ještě z dob První republiky, tady snad žádný ženský vůbec nefungovaly protože ty tradice a takový ty stereotypy y fungovaly, i když si myslím, že po tom roce čtyřicet osum, kdy vyháněli ty starý prvorepublikový učitele a právníky a nabírali ty vlastně ty posluchače těch posledních ročníků, takže se sem pár těch žen tehdy dostalo, který jaksi celoživotně vydržely, nebo se tu jinak udržely, ale že by jich že by přišla v nějakém vašim množství, za **mé** tedy –ehm- doby co jsem tady už studovala a působila, že by nastoupilo větší množství žen tak to teda né, protože prostě ten stereotyp prvorepublikovej tedy velice tvrdě přežíval a ty ženy se sem dostávaly dost obtížně“

Jako svého druhu podpurný prvek při vstupu (nejenom) do akademické profese se v mnoha případech ukázaly také sociální kontakty, kterých dotazované mohly využít. Domnívám se, že právě v době komunismu mohly patřit mezi významný informační zdroj, a jak ukáží, například pro dotazovanou A představovaly dokonce více než jen to – tvořily podstatný motivační prvek vůbec pro rozhodnutí změnit profesi:

(A:) „ ... a tehdy mě řekl můj spolužák, který v té době už byl tady na fakultě, že je to výběrové řízení a že a zkrátka mě nakonec vzal za ruku a odvedl k profesorovi [jmenuje]“

Nebo dotazovaná E:

(E) „ ... nastoupila jsem jako podnikový právník a po třech letech mi ... odsud' z fakulty zatelefonoval odborný asistent nebo tenkrát docent, já nevím, z katedry [jmenuje], který mě znal, pamatoval si mě a vyzval mě nebo zeptal se mě, jestli se nechci přihlásit do konkurzu, že tady potřebují asistenta nebo asistentku. “

Opět se na výpovědi této dotazované ukazuje, že roli hraje nejenom „známost“, ale i odvedený výkon a prokázané schopnosti, jimiž se dotazované zapsaly do paměti ostatních. Schopnosti a znalosti dotazovaných (zde při přijímacích pohovorech) zůstávají významným faktorem, provázejícím jak jejich studijní, tak profesní dráhu.

Bylo pro mne skoro až s podivem, s jakou „lehkostí“, vzhledem k tematizovaným společensko-politickým podmínkám, dotazované popisovaly vstup do zaměstnání, jeho změny atd. Domnívám se, že souhra jak příhodných strukturálních podmínek, tak sociálních kontaktů a především také vlastní deviza napomáhala dotazovaným uskutečnit své záměry. Dalo by se namítat, že v podobné situaci se nacházeli i muži. Proč se však tyto tematizované příhodné okolnosti, jako například poptávka v právnické akademické profesi, ukázaly jako podstatné u tolika dotazovaných žen? Znamená to, že jich využívaly hlavně

ženy? Odhlédneme-li nyní od prokazatelných schopností, které dotazované prokázaly při výběrových řízeních a jimiž se, přinejmenším v některých případech, velmi pravděpodobně „zapsaly“ na právnické fakultě již v době studia, musíme zkonstatovat, že možnosti žen vstoupit do kariérové profese, jakou věda je, nebyly v době komunismu nijak vysoké, přestože (!) nešlo o nijak lukrativní zaměstnání. Vědecká/akademická profese nepatřila sice mezi profese finančně zajímavé, na druhou stranu se v období komunismu „díky“ finanční politice státu vyznačovala velkou mírou stability a jistoty. (Blagojević:2003, Havelková in Linková:2007) Troufám si tvrdit, že i přes ideologické působení politiky představovala (historicky) jakoby „tradiční baštu“ mužů (ostatně jako celé univerzitní prostředí), čímž si zachovávala jistou míru prestiže, v přípaě UK možná dokonce stále elitářství. V každém případě, vědecká profese jakožto vysoce kvalifikovaná profese, byla považována za „vhodnou“ profesi pro muže, ženy do ní pronikaly postupně (viz. Povaha genderové smlouvy za komunismu) Z řečeného vyplývá, že na dotazované akademičky, a zejména na ty ze skupiny „starší“ generace, které se uplatnily v této profesi a dosáhly v jejím rámci i vysoké kariéry, je nutno pohlížet spíše jako na výjimky.

Politické podmínky, ať již přímé nebo nepřímé, nebyly rozhodně výlučným prvkem ovlivňujícím profesní rozhodnutí dotazovaných akademiček. Svou roli mohly sehrát mnohé další okolnosti, jejichž potenciální rozsah představuje osobní zkušenost dotazované A:

(A),, ... já sem na tom zahraničním obchodě [ministerstvo průmyslu a obchodu] se musely dělat hodně přesčas a tak dále, bylo to strašně úmorné a tehdy mě řekl můj spolužák, který v té době už byl tady na fakultě, že je to výběrové řízení a že a zkrátka mě nakonec vzal za ruku a odved k profesoru[jmenuje] a nakonec mi to zdálo jako určité řešení, myslela sem, že vlastně sem myslela, že tady budu hrát takovou velmi skromnou roli, protože taky v tý době jsem vůbec si nemohla - dítě a rozvedená a vůbec ta situace byla těžká.“

Volba právnické akademické profese tak nespočívala ani tak na zájmu dotyčné, ale byla volbou spíše pragmatickou ve snaze ulehčit danou životní situaci - podstatné z genderového hlediska je, že byla de facto nutno volbou, jak skloubit zaměstnání a rodinu, neboť dotyčná byla v dané době matkou samoživitelkou. Soukromá sféra a její potřeby se jako významný podnět pro vstup do profese ukázala i v přípaě dotazované D:

(D) „ ... asi ve třetím ročníku už se mě narodil první syn, takže jsem jako koukala, abych teda chodila na všechny povinné předměty a dělala si zkoušky včas, abych byla rychle hotová, abych mohla už prostě pracovat.“

Z řečeného vyplývá, že ne vždy se mohl zájem prosadit nad jinými aspekty, především politickými, a že nebyl jediným motivem pro vstup do profese, podpůrný vliv měly například i potřeby soukromé sféry. Zájem o profesi se také nutně nemusel projevit hned po absolvování právnického studia – některé z dotazovaných do profese vstupují z jiného zaměstnání. Pojdme se nyní blíže věnovat charakteru tohoto zájmu.

Dvě dotazované se do akademické profese dostaly poměrně zvláštní cestou, a sice skrze sloučení svého původního vědeckého pracoviště s právnickou fakultou v jednom případě, a převedením ze zrušeného akademického pracoviště v druhém případě. Důvod, proč je zde takto zmiňuji, je následující – i když existovala reálná možnost změny profese, obě se rozhodly v akademickém prostředí zůstat, neboť plně odpovídalo jejich profesním představám a ambicím. Jednoznačně se tím prokazuje, že ženy v době komunismu měly zájem o vědeckou (akademickou) oblast a také do této oblasti vstupovaly, třebaže omezeně:

(C:) „Mně se spíš líbilo tahleta vědecká práce, jo ... čili i z toho hlediska, že já sem tam proto nastoupila na to ministerstvo [vědecký ústav při ministerstvu sociálních věcí], pak jsem dělala tu aspiranturu, tak tohle se mě jako víc líbilo jako ten základní výzkum a tady byla potom ta pedagogická činnost pak jako ještě o to víc, takže tohleto mě jako skutečně baví, tohleto je fajn.“

Také dotazovaná E se jednoznačně vyjádřila „ve prospěch“ vědecké složky profese s tím, že změnu dosavadního zaměstnání uvítala:

(E:) „ ... a já sem potom radostně skočila. Protože sem asi tíhla přeci jenom víc k té akademické práci než ... k ... povolání podnikového právníka, který sem vykonávala se vším, co to žádalo, no ale asi sem dala přednost tomudle, no, i když s velkou finanční ztrátou. Opět mě tatínek povzbuzoval, dokonce tím, že řekl, i když ... ,akademická dráha je to vynikající, kdyby se ti poštěstilo a na ty peníze nehleď, že tam budeš teda hodně z počátku s příjmem dolu, což teda jsem šla a dokonce byl ten tatínek ochoten mi to nějak trochu kompenzovat, jenom, aby mě povzbudil, abych tuhle nabídku přijala.“ OTÁZKA: A hrálo v tom nějakou roli, že budete působit jako pedagožka? Nebo to bylo primárně soustředěné na tu vědu? Nebo ste to měla tak jako spojené dohromady? „To je spojený, no, to je spojené, to myslím, že to nelze odlišit.“ ... „No mě baví ten obor ... asi ... spíš ... primárně ten obor, než to učení, ale to nakonec taky, no.“

Příklad této dotazované otevírá zajímavou otázku – je zájem (určitý vztah) dotazovaných o tuto akademickou profesi tak silný, že překrývá i negativní aspekty této profese, jakým je například nízké finanční ohodnocení? A to dokonce finanční ohodnocení ještě nižší, než v již tak podhodnocených právnických profesích, jež mohly právnický vzdělané dotazované potenciálně vykonávat? Převažuje u žen „zájem“ nad „praktickými“ otázkami? Můžeme zde tvrdit genderové rozdíly mezi muži a ženami? A jak dotazované diskutují svou volbu například k potřebám soukromé sféry, o nichž hovoří? A je to skutečně zájem nebo nějaké jiné podmínky, co „poutá“ dotazované k této profesi? Jednoznačně se ukázalo, že finanční stránka není pro dotazované rozhodující v tom smyslu, že by z finančních důvodů volily mezi touto a jinou profesí (i když se ostatním nedostalo takové podpory, jako v případě E), a to bez ohledu na generaci dotazovaných. Domnívám se, že již zde se skutečně prosazuje zájem o danou profesi, určitý vztah či přinejmenším touha po tomto profesním oboru. Význam tohoto vztahu k profesi, který postupem času přerůstá až do jistého sepětí s profesí, nelze v žádném případě podceňovat, protože skýtá pohled na důležitost profese v životě dotazovaných a vysvětluje mnohé z jejich profesních voleb a rozhodnutí podniknutých v průběhu profesní kariéry.

Vrátíme – li se k tématu zájmu o pedagogickou a vědeckou složku profese, lze říci, že zájem jakoby výlučně o vědeckou stránku této profese byl spíše výjimečný a jak je vidět, pedagogická stránka profese rozhodně není ani pro tyto dvě ženy „negativem“, přestože nebyla stěžejní z hlediska zájmu. Pro většinu ostatních akademiček je však již v začátku významným podnětem, proč do profese vstupují. Za všechny uvádím výrok dotazované B, která říká:

(B): „Mě vždycky trochu táhla i ta kantorská stránka, nejenom to právo pochopit, ale předat ho nějakým způsobem dál ...“

Přesto nelze tyto skutečnosti pojmout jako otázku „buď - anebo“, protože rozhodující je kombinace jak vědecké, tak pedagogické práce, obě jsou pro dotazované neoddelitelné a rády je vykonávají, o této profesi mluví jako „*velikém štěstí mého života*“.

(F)

Pracovní aktivita dotazovaných žen plně odpovídá tomu, co popisuje odborná literatura v souvislosti s (povinnou) zaměstnaností žen během komunismu (viz.kapitola Povaha genderové smlouvy za komunismu). Všechny dotazované nastupují do (nějaké)

profese ihned po absolvování vysoké školy a svou pracovní dráhu přerušují jen na nejnnutnější dobu, především z důvodu mateřství nebo zdravotních důvodů. Doba tzv. mateřské dovolené se mezi jednotlivými generacemi dotazovaných akademiček liší, „starší“ ročníky popisují jen několikaměsíční přerušení, oproti tomu „mladší“ ročníky využívají delšího období tzv. mateřské dovolené – osobní zkušenost dotazovaných tak kopíruje vývoj sociální politiky státu, jak ji popisuje například (Maříková:2004). Podoba zaměstnanosti je sice dána strukturálními politickými podmínkami v dané době opírajícími se o povinnost pracovat atd., ale žádná z dotazovaných skutečnost, že vstoupila do pracovního procesu jako takového nepojala nijak záporně ani nevyjádřila opačné představy. Přestože ne vždy musela být nízká profesní mobilita a fluktuace důkazem o silném vztahu k profesi (zvláště pak v době normalizace), domnívám se, že již zde se začíná ukazovat přístup dotazovaných k práci jakožto seberealizaci, osobní hodnotě, jenž byl později v rozhovorech velmi zřetelně vyjádřen. Potvrzuje se tak předpoklad, že možnost pracovního sebeuskutečnění (třebaže „v mezích“) a jistá finanční nezávislost znamená pro ženu druhé poloviny 20. století velmi významný aspekt jejího života, jímž se pravděpodobně odlišuje od většiny žen z generace své matky.

3.3.2. Vztah k profesi a zhodnocení sebe sama v kontextu profese

Tato kapitola se věnuje dvěma důležitým a vzájemně propojeným aspektům. Jednak se snaží zachytit, jakým způsobem dotazované akademičky nahlízejí samy sebe v rámci vykonávané profese. Zčásti jsem jejich přístup a sebehodnocení naznačila již v průběhu předchozí kapitoly, zde se jej pokusím rozvést a ukázat případné genderové aspekty jejich pohledu. Zajímá mne jejich hodnocení sebe sama s ohledem na výkon profese (tzn. člověk-já jakožto pracovní síla), čímž se nutně dostávám i k jejich představám o profesi jako takové, o jejích náležitostech a podmínkách, odhaluji skryté předpoklady a hodnoty, s nimiž přistupují k výkonu profese a skrze které ji (a sebe) nahlízejí. Zadruhé se tato kapitola dotýká vztahu dotazovaných k právnické akademické profesi a k působení v této profesi. Co dotazovaným tato profese přináší nebo naopak „bere“? Jaké její aspekty kritizují a jaké naopak vyzdvihují? Co pro ně působení v této profesi znamená?

3.3.2.1. Vztah k profesi ANEB „to víš, že si neumím představit, až sem nebudu chodit“

Již jsme měli možnost částečně nahlédnout způsob, jakým se dotazované akademičky staví ke své profesi, a to při tematizaci jejich vstupu do této profese – skutečnost výkonu právě vědecké a/nebo pedagogické činnosti v rámci této profese se pro různé akademičky, bez ohledu na generaci, ukázaly jako rozhodující aspekty pro volbu této profese, přesto jsou tyto činnosti vnímány jako vzájemně neoddělitelné, patřící k profesi, a jako takové obě se samozřejmostí vnímané pozitivně. Jak jsme také viděli, vědecké aspekty se ukázaly spíše jako menšinový podnět vstupu do profese, ponejvíce dotazované zmiňovaly právě její pedagogickou stránku.

Co tedy skutečnost pedagogického působení pro dané dotazované znamená? Explicitní zájem o pedagogickou složku profese se vyskytl jak u generace „starších“ i „mladších“ akademiček. Dotyčné z obou skupin zaujímají podle svých slov blízký vztah ke studujícím, hlavně k těm, s nimiž se vídají častěji (studující vyšších ročníků). Tento vztah je charakterizovaný určitou mírou citovosti, respektu, také korektnosti, slovy jedné z dotazovaných jej lze jednoduše popsat jako „*kolegiální, přátelský vztah*“ (B).

To, co zde popisují, však není jenom prosté vyjádření náklonnosti k práci s (mladými) lidmi, protože výroky většiny dotazovaných ze „starší“ generace odhalují mnohem více – pedagogická činnost jakožto vzájemný kontakt se studujícími představuje vysoce ceněnou hodnotu. Dotazovaná F svůj bezprostřední vztah ke studujícím popisuje následovně:

(F:) „... myslím si, že to není jenom o takové ryze profesionální hodnotě, ale že jako všude a vždycky a v týchle přetechnizované době zejména pěstovat osobní vztahy s posluchači je důležitý a mám to ověřené, protože už lidi, kteří dávno dostudovali a třeba jsou teď někde ve Strasbourghu, tak že telefonují“ ... „Myslím si, že to je dost takový jaksi pro mě potěšení a že to víceméně je velikým opodstatněním toho, proč to dělám a co dělám.“

Ukazuje se, že kontakt se studujícími a navazování bližších, osobnějších vztahů, tedy jakási hodnota „vztahovosti“, znamená jednoznačně kladně vnímanou a hodnocenou stránku profese. Podobně argumentuje i dotazovaná D:

(D) „Já ráda učím, velice ráda učím, a velice ráda mám mladé lidi a eště jsem opravdu nikdy nepocítla, tzv. syndrom vyhoření, že by mě to prostě přestalo bavit, mě to baví pořád, protože

mladí lidé, jednak proto, že jsem měla sama velkou rodinu“ ... „Ale vždycky jsem znala ten svět těch svejch dětí a svět teda tady těch studentů takže mě to bylo všechno strašně blízky, já sem věděla čím voni žijou, jak s nima mám mluvit, co potřebujou co se nedovědí na střední škole a vůbec mě nevadilo že jsem tu... několikrát byla udaná za svoje [nedořečeno]... .“

Jiné dotazované se cítily primárně oslovené především vědeckou stránkou profese, dotazovaná E tak na profesi vyzdvihuje tzv. akademickou svobodu:

(E) „Úžasná akademická svoboda, které si vážím, akterá samozřejmě předpokládá že nebude nikdy zneužita akademická svoboda spočívající v tom že právě učítev rámci předmětu to, co co.....považujete za důležité a tak jak to považujete za důležité.

Hodnotu pro tuto dotyčnou představuje možnost svobodného vědeckého bádání a projevu. V podobném smyslu se vyjadřuje i dotazovaná D. Tato hodnota svobody v jejím případě znamená dokonce rezignaci na usilování o profesorskou hodnost, přičemž dotazovaná svým použitým slovníkem jasně vykresluje implicitní pohnutky svého rozhodnutí ovlivněné zkušeností doby komunismu:

*(D),, ... mě záleželo na tom abych si psala svoje věci, abych psala učebnice, abych psala komentáře a tak dále a psala spoustu článků a spoustu prostě všelijakých studií a do různých sborníků abych byla jako svobodnej člověk což jako opravdu=člověk začal bejt mnohem svobodnější tak nemusel očekávat od těch všelijakých rad redakčních takových někdy odmítnutí jako dřív“ ... „... tam já si napíšu co chci, protože to je pro mě to nejmilejší co můžu dělat, tam mě nikdo nerediguje nebo mi do toho nemluví nikdo mě nerediguje a já si napíšu svý názory co zrovna si mylím že by mělo porostě co se patří aby co by měly ty právní normy zohledňovat nebo neměly a tak dále a tak jsem se hlavně dala na to psaní, no, a už jsem se o profesůru ačkoli byli lidi kteří ještě v tom důchodu usilovali o profesůru o to ale mě bylo tak **nesmírně odporný** vyplňování nějakých dotazníků , což je mi dodnes, psaní životopisů, -ehm- **vysvětlování** prostě toho či onoho, že jsem řekla že se žádnému kádrování prostě už ne-nebudu vůbec podrobovat, abych čekala jestli mě **milostivě** támhle na tý vědecký radě uznaj nebo na rektorátě uznaj, což se tady se jim kolegům stalo že jim to tady na rektorátu zabili, že jo, sem si řekla **je mě** to v šedesáti letech=po šedesátce **zapotřebí**, tohleco, vůbec ne.“*

Logicky se nabízí otázka, jak se vztah těchto dotazovaných k profesi vyvíjel v době komunismu, za podmínek politického omezení akademické profese? Již na předchozím výroku dotazované D se zdá, že dotyčná právě díky tematizované hodnotě „vztahovosti“, již nalézala v pedagogickém působení, mohla působit v profesi i přes nepříznivé politické

podmínky jejich důsledky. Ani dotazovaná E profesi kvůli politickým podmínkám nikdy nechtěla opustit, přičemž tuto otázku zodpovídá v intencích obecné spokojenosti s profesí a skutečnost spokojenosti připisuje osobnostnímu založení:

*(E) „Ne, nikdy jsem odsud nechtěla odejít, to nikdy ne. Že bych se třeba někde uchytila lépe a více vydělávala, ne. Já sem tady byla vždycky spokojená, no, přičemž ale mám takový trošku pocit víte že spokojenost a nespokojenost životní si člověk nese v sobě do značné míry bez ohledu na ty vnější podmínky, to zkrátka je **tak**, že to je součást nějaké psychické nebo jaké výbavy, tak. @*

Že je však obtížné otázku vztahu k profesi ve smyslu vykonávané práce přisoudit pouze osobnostním předpokladům, dokládá názorně příklad dotazované A, která se potýkala nejenom s osobními problémy v soukromé sféře, ale také s politickými vlivy na pracovišti v souvislosti s politizací práva:

(A) „Takže ve skutečnosti bylo dost i objektivních okolností, včetně těch zdravotních a rodinných, ale .. to hlavní přece jenom bylo to, že asi zase tu profesi jsem úplně upřímně řečeno, tak jsem jí nebyla v té době oddána, připadalo mi to přemílání, protože se přemílalo, pozitivní právo které se nedalo posuzovat nijak jinak než skrz to, jestli to odpovídá příslušnému poslednímu usnesení ÚVKSC nebo sjezdu a tak dále. Dost se to, zejména v našem oboru, víte, protože to je veřejné právo to je vlastně organizace správy a její činnost, to je takovej i obor, kterej už má velmi silnej akcent toho politického, právo vůbec, ale tendle zvlášť, takže ve skutečnosti to byla taková ta teorie správního práva se v té době opravdu nerozvíjela, bylo to spíš taková, takové frázování mezi politikou a s –é- trochou toho práva.“

Jako již po několikáté, tematizace politických překážek a omezení tvoří dělicí linii mezi dotazovanými akademičkami „starší“ a „mladší“ generace. Jak je ale vidět, také mezi „starší“ generací se vyskytují rozdíly. Dotazovaná A tak v tomto ohledu ve skupině „starších“ dotazovaných představuje spíše výjimečný případ, neboť se kvůli tematizovaným vlivům stahuje do ústraní, přiznává, že odchod z profese by tehdy představoval určité řešení a svou tehdejší situaci, nejvíce vyostřenou právě v době normalizace, popisuje následovně:

(A) „ ... říkala sem si že jak to bude možný tak odejdu do tý penze nebo to .. a vlastně jsem neustále byla ve vnitřní emigraci, já sem neustále doma si pouštěla jiný stanice, četla jiný knížky a tak dále no a tady jsem dílem předstírala s některýma sem i mohla mluvit rovnou a prostě dyž se tady=já byla mladá, když se tady říkaly úplný ty kraviny tak sem vždycky padla za záda kolegy a smála sem

se protože mě to přišlo směšný, prostě, to měl a jsem takovouhle povahu, no a nehrála jsem , no..komedie.“

O strategii úniku před nepříznivými politickými podmínkami ve vědecké profesi jsem již mluvila (viz. kapitola Povaha genderové smlouvy za komunismu). Tato skutečnost se mi potvrdila, ale jen u této jedné dotazované, neboť ostatní vždy našly cestu či oblast, a to v rámci profese, jak překonat či potlačit vliv politických podmínek, nikdy netematizovaly uvažování o případném odchodu z profese. Podle mého názoru odpověď na otázku, proč je rozdíl mezi těmito dotazovanými tak markantní, dala sama dotazovaná A – rozdíl v přístupu a vůbec ve vztahu k profesi v dané době lze jednoznačně přičíst konkrétnímu oboru práva, kde dotyčné působily. Rozdíl je zřejmý, protože např. dotazovaná E, působící na občanském právu se vyjádřila opačně – to „mohlo být jako apolitické bráno“, a tak ho „mohla pěstovat“.

Na druhou stranu je potřeba říci, že všechny akademičky bez rozdílu, tedy i dotazovaná A, hodnotí svůj vztah k právnické akademické profesi jako určité pevné sepětí. Za všechny shrnuje B:

(B): „Práce je pro mně něco bez čeho bych si ten život ani nedovedla představit. Já sem v tomto prostředí ráda, baví mě to a... dá se říct že vedleže si neumím dost dobře představit, že bych do té práce nešla. Takže nějaké ty úvahy o tom, jak někdo říká už to mám za pár du do důchodu, to bude trošku pro mě asi pak složitý problém, vzhledem k tomu, že říkám s tou školou jsem spjatá oddá se říct od začátku a ten periodický proces mě provází . Ono se říká že zase na té škole se zase tak rychle nestárne, ono to člověka nutí neustále se přizpůsobovat té mladé generaci, je to inspirace, je to naplnění, jeto naplnění času, který člověk tady má vymezen a těžko k tomu co dál ještě dodat“

Jistě musíme jejich hodnocení připsat zpětnému pohledu na nedemokratické podmínky doby před rokem 1989 ze současné pozice otevřených možností a seberealizace. V každém případě je profese samozřejmou a podstatnou součástí života dotazovaných, ne-li doslova „životem samým“, jak také mnohé dotazované naznačují: (D) „ ... to víš, že si neumím představit, až sem nebudu chodit.“ ... „ ... to je celej můj život“

Působení v právnické akademické profesi charakterizují dotazované jako „poslání“ (G, F), tato profese jim přináší naprosté „uspokojení“ (C, F, B), je pro dotyčnou „na prvním místě“, zkrátka „důležitá“ (F, B). Představuje „základní realizaci“, protože „má

smysl“ (B). Vohlídalová (2006) potvrzuje, že tento náhled není ničím výjimečný, protože lidé zastávající vysoce kvalifikovanou nemanuální profesi ji chápou právě jakožto seberealizaci, zaujímají k ní neinstrumentální postoj. Zároveň autorka dodává, že v tomto přístupu nelze nalézt žádné genderové odlišnosti mezi muži a ženami.

Na představených vyjádřeních se ukazuje několik důležitých aspektů – profese pro dotazované znamená také přínos, a to jak směrem k osobě, jež tuto profesi vykonává, tak také směrem navenek, směrem k ostatním lidem (studujícím, společnosti). Dotazovaná B uvedla, že profese ji jakoby „drží mladou“, neboť vyžaduje stále reagovat a přizpůsobovat se novým přicházejícím podnětům. Podobně profesi hodnotí i jiné dotazované, mluví o seberozvoji člověka, o práci člověka tzv. sám na sobě. Je zajímavé, že takto profesi hodnotí především „mladší“ generace dotazovaných. Vysvětlení možná přináší dotazovaná C:

(C) „... baví mě to jednak mám pocit že i pracuju na sobě, protože tady se nemůže, že tady člověk aby obstál a ty nároky jsou čím dál tím vyšší a i studenti jsou náročnější, protože to už není jako třeba za našich dob, že někdo to monotónně četl z něčeho a někdo si tam četl časopisy třeba pod lavicí, protože to jako celkem my sme měli povinné přednášky, otravné přednášky. Ted' už chodí na tu výuku protože je to baví jo... . Jsou takoví cílevědomější a tohle se mi líbí a líbí se mi taky to že prostě vidíte že je to baví to studium, že oni mají spoustu otázek a aby člověk jaksi tomu stačil, musí sám na sobě pracovat, aby teda jaksi se neshodil, že jo aby byl schopen potom reagovat na úrovni.“

Dotazovaná detekuje určitý rozdíl mezi studujícími a jejich přístupem ke studiu (zájmem o studium) v době socialismu a v polistopadové době, což souvisí s nároky na osobu pedagoga, tedy s nároky doby na výkon této profese - na rozdíl od „starší“ generace totiž generace „mladších“ akademiček „dostala“ možnost vykonávat převážnou část této profese (myšleno nyní časově) v tzv. nové době, což s sebou přináší i zvýšené profesní nároky (viz. podkapitola Nároky profese...).

Ve skupině „starších“ dotazovaných naopak silně vystupoval ten aspekt profese, jež jsem pro sebe nazvala hodnotou „sociální“, tedy sociální stránka profese, význam profese ve vztahu k jejímu přínosu pro druhé – a tyto dotazované také velmi často chápou svoji profesní roli právě v těchto intencích. Dotazovaná E shrnuje:

(E) „Náplní činnosti vysokoškolského pedagoga, ať třeba je to docent nebo je to profesor, je učit a při tom vědecky pracovat a to, na čem vědecky pracuje, předávat ty výsledky do té výuky No ale tak v tom je smysl práce vysokoškolského učitele.“

Jakoby přesah vlastní osoby, předávání poznání druhým, „být zde“ pro druhé to vše jsou podstatné aspekty, jež velmi zhodnocují také dotazované F nebo D, tyto aspekty jsou pro dotyčné natolik silné a významné, že dokonce ovlivňují i pojetí vlastního dosaženého úspěchu v profesi. Podstatou akademického úspěchu pro ně není primárně dosažení hodnostního titulu, tento osobní úspěch relativizují, ale například poznání samo o sobě a možnost jej předávat druhým:

(F) „Já si myslím že dost pro mě je podstatný spíš to poznání, já mám vždycky největší radost, když se něco dovím, na něco přijdu a můžu to hned sdělit těm posluchačům já se ráda dělím o své jaksi nějaké poznatky“ ... „ A že jaksi –ehm- mi ta moje práce pořád otevírá další prostory, to je nekonečná jaksi –ehm-nekonečnej proces nekonečnej pokud -ehm- jaksi s tím že sem já konečná, samozřejmě, ale dokud jsem tady že to je velice důležitý a ten akademický úspěch, no tak v mém věku a jaksi s posunem hodnot už to není to nejpodstatnější.“

Dotazovaná D pojímá úspěch v podobných intencích přesahu vlastní osoby:

(D) „Mít to na pomníku na hrobě.[smích]. Když mi děkan konečně umožnil tu docenturu, tak já jsem říkala no tak vždyť já když na to přijde tak já to nemusím, a on říkal no ale nebudeš mít na pomníku na hrobě a já říkám: zas to bude dražší zase ten náhrobní kámen.[smích]. Né ne ne né já vůbec osobní=já sem ten osobní úspěch já jsem vždycky měla tím že jsem se starala o hodně lidí doma a i tady do určitý míry, o jejich diplomky tak jsem měla vždycky takovej pocit prostě takový transparentnosti víte, že to mnou prochází a že já v tom teda hraju určitou roli, pomůžu tomu či onomu, že to tak jako vlaje kolem mě a skrze mě, ale abych já si na tom nějak úžasně zakládala a furt se předst-někde já sem docentka já taky málokdy ten titul používám.“

V případě dotazované F lze také jednoznačně tvrdit, že pojetí své profesní role váže na chápání své genderové identity. Výkon této profese vnímá jako „službu“ *studujícím a povolání*“, než teda „nějaké jaksi vyložené zájem ... prostě velice vyniknout.“(A). Zmiňovaný aspekt služby versus aspekt usilování o nejvyšší pozice odlišuje podle dotyčné ženy od mužů, poukazuje na jejich odlišně posazené hodnoty, historicky dané kulturní prací. I když tato dotazovaná explicitně mluví o konstruovanosti genderu, přesto se její pojetí nachází spíše na rovině ontologického genderu, představuje jakoby danou, neměnnou identitu (Šmausová:2002). Ostatně i celý veřejný diskurs pracuje s tím, že

učitelství obecně nahlíží a prezentuje jako vhodné pro ženu, a to především z hlediska jejich dispozic a také třeba možností harmonizace (Smetáčková:2007).

Pojetí profese jakožto poslání v sobě nese ještě jeden zajímavý aspekt, jež zde chci zmínit, a sice pojí se na vztah akademika/akademičky ke své profesi – pro dotazovanou F tento vztah znamená pouto založené na řekněme „čistém“ vztahu a náklonnosti k profesi, a to bez ohledu na případné negativní podmínky či aspekty profese – zde konkrétně ve vztahu k finančnímu podhodnocení právnické akademické profese oproti povoláním právnickým: „ ... *ten kantor nemůže bejt nikdy komerčně motivovanej, prostě musí tu práci dělat rád ...* “ (F)

Některé stránky profese, například ty, jež přinášejí vysoké nároky na akademicky činnou osobu, anebo jiné, jež jsou jasně negativní jako například finanční podhodnocení, jsou přesto některými dotazovanými jistým způsobem hodnoceny kladně. V podkapitole „Podoba profesního působení žen...“ uvidíme, že jedním z aspektů, jež dotazované ženy velmi citelně vnímají (i přes jistou časovou flexibilitu profese) je vysoká pracovní a časová náročnost, jež může vést až k pocitu přepracovanosti, vyčíženosti a podobně. Proto mne zaujal výrok dotazované E, která profesi právě vzhledem k těmto aspektům hodnotí následovně:

(E): „*No pozitivní vzhledem k jiným profesím je v tom smyslu, že nemusím rozlišovat, a také nerozlišuji pracovní dobu a svůj volný čas, protože mi to vše splývá v jedno. Vše mi splývá v jedno. Já vlastně mám takový pocit, že buď pracuju, anebo prostě žiju stále takový život, jaký i v té práci, jaký ... mě těší a baví. Něco jako pracovní doba to je pro mě něco cizího.*“ ... „*A myslím si, že je to trochu podmínka tady a kdo jako by si necenil této kvality, tak ... tak to snad ani nebude chtít dělat. Nebo nevim. Ale já si toho cením.*“

Nepochybně je tato profese takto pozitivně vnímána. Chci tím však poukázat na to, že se zdá, jako kdyby se dotyčné někdy snažily potlačit kritiku profese skrze svůj vztah k profesi a stanovit to jako podmínku. Je to určitá strategie, jak „ospravedlnit“ negativní stránky profese nebo stránky, s nimiž není dotyčná „smířená“ a představují pro ni jistý problém, sporný bod? Nebo můžeme zřetelný pozitivní náhled dotazovaných rozumět jako určitou zábranu v kritice profese a jejích aspektů? Tuto mou domněnku by podporovala například Smetáčková (2007). Ta mluví o profesi učitelství obecně, přičemž říká, že prestiž pedagogické profese vyplývá z představy o poslání a službě veřejnosti a z kvalifikace

dotyčného jedince. Viděli jsme, že aspekt poslání tematizují i dotazované - profese si kvůli němu cení. Zároveň si autorka klade otázku, zda však toto pojetí neznamená také ztrátu nároku na kritiku podmínek v dané profesi?

Vzhledem k otázce času a časové vytiženosti v právnické akademické profesi je rovněž podstatné, že mnohé dotazované vnímají tuto profesi jako profesi, *kteřá je „baví“* (C, B, D), profesi, kde jim *„splývá volný čas a čas práce v jedno“* (E). Vyjevují se zde pravděpodobně genderové aspekty volného času ve vztahu k profesnímu uplatnění ve vědecké oblasti. Havelková (2007a) upozorňuje, že vědecké profese, jakožto profese velmi náročné, vyžadují, aby měl člověk, který v nich působí, možnost volného času, tolik potřebného pro načerpání nových sil pro další práci. Rozdílnost pozice žen a mužů tkví v tom, že ženám se nedostává „privilegia samozřejmého osvobození od celého komplexu domácnosti“, neboť se od nich očekává angažovanost v soukromé sféře (Havelková:2007a:20). Je tedy možné, že výše nastíněné pojetí této profese je pro ženu aspoň „mentální“ způsob, jak se vypořádat s nedostatkem volného času tím, že práci částečně chápe v intencích zábavy?

Druhým takovým přístupem dotazovaných akademiček k profesi a jejím aspektům, jež podléhají kritice, je smíření či přijetí daného stavu. Daný aspekt je nahlížen zkrátka jako neměnná skutečnost, s níž se člověk musí vyrovnat. Dotazovaná C tak například přistupuje k finančnímu podhodnocení profese:

(C) „ ... takže vono to tady zase nějak závrtný není, ale jaksi poukazuje se na to ... máte osum týdnů placené dovolené a máte zase tohleto volno, kdy si můžete teda bud' publikační činností nebo jinými úvazky to zas nějak dohnat no.“ ... „ ... je zase fakt, že na druhou miskú těch vah by se měla dát ta možnost těch dalších aktivit, a já sem někde četla, to myslim tam říkal ten docent, že docent nemůže čekat jenom na to, co dostane na výplatní pásce, takže tam se předpokládá, že bude dělat ještě něco navíc. Takže tady v tomto ohledu bylo by to milé, kdyby to bylo víc, ale jako co se dá dělat. No.“

Podobným způsobem dotazované pojmají také téma hodnotných postupových kritérií. Rozdíl je v tom, že se zde nejedná ani tak o smíření s daným stavem, jako spíše o výraz zvnitřnění nastavení profese a jejích pravidel jakožto součásti organizační kultury daného prostředí (viz. kapitola Univerzita jako sociální pole), čímž se zakrývá jeho „mužská“ konotace. Hodnotní kritéria jsou dotazovanými se samozřejmostí vnímána jako daná, jejich splnění je nutností, „povinností“ (F), ale nelehkou. Splnění těchto kritérií

hodnotí dotazované jako stále obtížnější, neboť daná kritéria se neustále zpřísňují a nároky na osoby usilující o hodnostní postup jsou tím vyšší a vyšší. Jak naznačuje slovník, dosažení docentské nebo profesorské hodnosti není lehké, protože se „nedává na počkání“ (C), „nedávají šmahem“ (G) a „nejsou zadarmo“ (G). Přestože se vůči některým kriticky vymezují (například kritérium uznání vědeckou komunitou, jež některé akademičky vidí jako z podstaty neobjektivní a neexaktní kritérium, založené na osobních sympatiích či nesympatiích, nebo kritérium citovanosti), nikdy není tato kritika podniknuta z pozice genderu, není tedy vztažena ke zkušenosti žen v této profesi. Právě kritérium tzv. impact factor, tedy problematika citovanosti v zahraničních publikacích, se jeví jako zvláště problematické, a to kvůli kontextuálnosti českého práva. Dotazovaná B vysvětluje:

„ ... dneska už se musí vykazovat i počty publikací, počet účastí na konferencích, vystoupení na konferencích, včetně ohlasů zahraničních publikací, což je zejména v našem oboru velký problém, protože prakticky nikdo toto kritérium není schopen splnit, protože v Česku není žádný respektive neexistuje časopis, který by měl takzvaně impact factor z oboru právních věd a neexistuje, nebo velice omezeně, možnost předložit články o českém právu v zahraničí“

Jaký má však nastavení těchto pravidel profese důsledek pro ženy? Studie z vědeckého prostředí upozorňují na skutečnost, že ženy k dosažení stejné kvalifikační pozice jako muži musejí obvykle publikovat mnohem více (NKC:2002). Pokud je však splnění daných kritérií tak obtížné, jak naznačuje dotazovaná, je potom tlak na vědeckou produktivitu u žen mnohem vyšší než mužů.

Toto institucionální znevýhodnění žen je dále podporováno také například způsobem „profesního zajištění pracoviště“ (B) a současnou státní politikou způsobu financování vysokého školství. Dotazovaná B totiž otevřela otázku dosahování profesorských hodnostních pozic z následujícího úhlu:

(B) „ ... ono je zase problém, že na jedné katedře dvě stejně věkově například jsou profesorky, by zrovna asi ideální nebylo“ OTÁZKA: Proč? „No ono jsou určitá kritéria, jak asi to pracoviště by mělo být profesně zajištěno, a na základě toho u nás vlastně je profesor, je nejstarší, vedoucí katedry, pak moje kolegyně je profesorka, já vlastně jsem tady jediná docentka a pak už samozřejmě, když uplyne další řekněme čtyři roky nebo podobně, už v tom je problém vůbec to jmenovací řízení vzhledem k věku.“ „ ... protože to jmenování do ... na tu pozici nebo jmenování profesorem pro tu školu je zase výhodné při současném systému financování VŠ zase jenom do určitého věku, protože když jsou profesori starší pětadesát let, tak už se zase nepočítá do řady

ukazatelů, takže ta škola má zájem, aby ty profesory měla mladšího věku, že když by ten profesor tady fungoval v té pozici řekněme dva roky a pak už s ohledem na tabulky se příliš se to nezohledňovalo pro přidělení finančních prostředků, tak je to sice dobré, že ta škola má lidi s touto kvalifikací, ale ne vždy to záleží asi - nebo záleželo by na vedení, jestli by to podpořilo nebo nepodpořilo“

Podobně „neutěšeně“ vyplývá situace podle slov této dotazované pro ženy i vzhledem k určitým neoficiálním „vnitřním“ pravidlům této profese při obsazování vedoucích postů v rámci kateder. Jak uvádí dotyčná, vedoucími kateder jsou spíše muži, protože *„ono je problém, že na vedoucího katedry zpravidla jde profesor nebo maximálně docent, ale ten počet profesorek a docentek v těch oborech třeba není velký, takže ono se to i od toho odvíjí.“* (B)

Vypadá to, že dotyčná možná vnímá určitý problém nastavení těchto podmínek, přinejmenším jistou „nespravedlnost“, jež z toho pro ženy vyplývá, ovšem zůstává u konstatování důsledků. Nízký počet žen ve vedoucích pozicích je tak podle ní důsledkem malého zastoupení žen na vyšších hodnostních pozicích – zde se však úvaha zastavuje, nestejně „výchozí“ pozice žen a mužů s ohledem na angažovanost žen v soukromé sféře, jež se promítá do profesního uplatnění a kariérního postupu žen, nejsou tematizovány.

Je příznačné, že problematiku kritérií, jíž jsem se zde věnovala, tematizuje především skupina „mladších“ akademiček – snad i z toho důvodu, že většina jich je v té fázi profese, kdy je pro ně profesorské řízení aktuální záležitostí, snad také proto, že většina akademiček ze „starší“ generace o tuto hodnotu již neusilují, navíc před rokem 1989 nehrála tato formální kritéria tu nejpodstatnější roli, protože podléhala kritériím politickým. Co je však oběma skupinám společné, je zmiňovaná akceptace nastavení této akademické profese. Předpoklad postupného budování kariérní dráhy skrze potřebné formalizované kroky, předpoklad výkonu, intenzity práce, orientace především na profesi tj. nepřerušovaná kariérní dráha, to vše představuje základní podmínky profese, jimž se dotazované akademičky vždy snažily určitým způsobem, v rámci svých možností dostat. Tyto podmínky byly v jejich uvažování vždy přítomny, ovšem v době komunismu bylo jejich prosazování potlačeno tehdejšími společensko-politickými poměry - po změnách v roce 1989 pak jakoby o to silněji vystupují na povrch a jsou v uvažování dotazovaných zřetelně obsaženy a naprosto se doplňují s pevným názorovým liberalismem dotazovaných.

Jako příklad akceptace nastavení této profese, tedy toho, „jak se dělá“ akademická profese, přiblížím náhled dotazovaných na výkon pedagogické činnosti – jedním z nápadných znaků jejich výpovědi je orientace na podaný výkon, na kvalitně odvedenou práci, a to za všech okolností:

(C), „... jednak nikdy na ně [pozn. na studující] jaksi si nevytlívám svou špatnou náladu, jo. To je prostě zásada, že se říká, i kdybych měla nějaké trápení a problémy, tak prostě nikdy to nesmím na sobě nechat znát. Protože koneckonců člověk je tady trošku jako herec, nikomu není nic do toho, s jakou náladou přijde, a prostě neměl by to přenášet dál, protože ty lidi za to nemůžou, že jo.“
Podobně argumentuje také dotazovaná B:

(B) „... člověk musí, ať je mu jak chce, zachovávat nebo musí se naučit řešit tyhle ty problémy a řešit tu situaci, což někdy je docela psychicky náročné, že musíte, aniž byste vám bylo třeba dobře, ale musíte jít zkoušet, protože se zkoušet musí v té době.“

Na druhou stranu, přijetí podmínek této akademické profese však pro dotazované zdaleka neznamena naprostou identifikaci – či lépe řečeno, dotazované samy do „promužsky“ orientované („mužsky“ konotované) profese vnášejí „prvky“, jež bychom mohli označit jako „ženské“, ve smyslu typicky přisuzované ženám. Dotazovaná F ve svém hodnocení toho, jaký/á má být pedagog/žka říká:

(F) „... myslím, že to je jednak věc povahy, musíš bejt extrovert, nemůžeš bejt introvert na výuku a nemůže si člověk asi musí se umět prodat, no, jinak to nejde. Musíš dávat a i jako člověk nemůžeš bejt skoupej ani na čas, ani na svojí nějaký ambi- [nedořečenost], dokonce na svůj citovej život, musíš bejt myslím i docela hodná.“

V jejím výroku nalézáme vlastně obojí – dotazovaná zde jednak odkazuje na podmínku intenzivně se věnovat práci, zároveň přináší nové sdělení týkající se osoby vyučující/ho, zhodnocuje přístupy, jež jsou již „tradičně“ nahlížené jako „ženské“ – laskavost, citovost vůbec. Ostatně podobné atributy zmiňují také jiné dotazované. Je však otázkou, zda se toto pojetí odlišuje od pojetí mužů – tedy, byly by tyto atributy podstatné i pro muže, nebo zde máme co dočinění s projevem odlišné genderové socializace? Podobně se dívám na výrok dotazované G, která zastává vedoucí funkci. Ta spatřuje jako jeden ze svých podstatných úkolů omezit svůj temperament, tzv. „se krotit“ a zároveň jakožto vedoucí udržovat na pracovišti dobré podmínky, „nevyvolávat konflikty na té katedře, protože aby byla slušná atmosféra“. (G)

Mimo tyto nepřímé poukazy, které možná můžeme číst jako „ženské“ způsoby přístupu a náhledu, se některé dotazované zcela explicitně vyjadřují o hodnotě toho „být ženou“, dokonce o významu této skutečnosti pro profesi – jednoznačně se ukazuje, že „ženství“ ve smyslu ženské životní zkušenosti, náhledu, přístupu k věci, neznamená pro profesi hendikep, ba spíše naopak výraznou přednost, které lze dokonce využít:

(F): „...trošku vidím ten svět z jiného zorného úhlu, a že to můžu těm studentům eventuelně předestřít. Jo, že taky je možný vidět nějakou sociální nebo právní otázku ještě trošku jinak, jo, takže, jo já myslím, že to je výhoda, být ženská.“

Stejně tak jsou i „ženské“ způsoby jednání a přístupu, ale i „osobnost“ (A) vnímány jako hodnotné způsoby, jak se třeba prosadit v profesi (viz. kapitola Přístup k ženám...). Můžeme z toho možná usuzovat, že dotazované nemají potřebu své „ženství“, ve smyslu „ženského“ způsobu jednání, přístupu, chování vědomě potlačovat či nějak upozadovat. Na druhou stranu jsme ale viděli, že se nevědomě přizpůsobují nastavení profese, takže se zde otevírá otázka způsobu vyjednávání své genderové identity v prostředí „mužské“ profese. Zdá se tedy, že jde o propojování profesních (latentně „mužských“) a vlastních „ženských“ hodnot, není to zpochybnění základního nastavení prostředí, spíš přínos jakoby jiných, dalších aspektů, ovšem bez proměny prostředí.

Sice kritický, ale v konci vždy smířlivý přístup k profesi a jejím podmínkám je možná podpořen také názorem dotazovaných, že vysokoškolská profese (obecně) je v současnosti profesí společensky váženou a uznávanou, tedy prestižní, na rozdíl od některých právnických profesí, především právníků a advokátů. Výzkumy veřejného mínění uvádějí, že vysokoškolská profese se stabilně nachází na prvních příčkách žebříčku „vážených“ profesí - v roce 2004 a opakovaném výzkumu v roce 2006 obsadila 3. místo shora z 26 uvedených povolání a profesí (Záluský:2006). Ne vždy jsou sice dotazované akademičky přesvědčené, že veřejnost umí docenit vynaloženou námahu a úsilí, které vede k dosažení kvalifikace, ovšem jiná je tato otázka v rámci akademické obce, kde jsou pak dotazované ochotny prestižnost této profese a tím i jedinců v ní působících připustit. Téma prestiže dotazované velmi často vážou na otázku financí – finanční ohodnocení (či spíše podhodnocení) rozhodně neodpovídá vysoké prestižnosti profese, takže příjem nehraje v otázce prestiže roli. Tímto svým přesvědčením potvrzují závěry Záluského (2006). U dvou dotazovaných se prestižnost ještě násobí vnímáním instituce UK jakožto historicky elitní instituce.

3.3.2.2. Sebehodnocení ve vztahu k profesi ANEB „nejsem Máňa z konzumu“

Skupina „starších“ dotazovaných tematizovala sebehodnocení z hlediska výkonu profese a svých profesních kompetencí zcela explicitně, jiná situace nastala u skupiny „mladších“ dotazovaných – nevykládám si ji však jako pochybnost, ale přikláním se spíše k názoru, že pokud se člověk nedostane do situace, kdy pocítuje například omezení nebo zpochybnění dosud jaksi samozřejmě předpokládané charakteristiky (zde vlastní schopnosti), nemá možná potřebu tuto otevřeně tematizovat. Otázka sebehodnocení tak otevřela velmi zajímavý přístup „starších“ dotazovaných - všechny si jsou plně vědomy vlastní profesní kompetence a tuto jako takovou kladně zhodnocují. Vědomí vlastní hodnoty jakožto schopného člověka neztratila ani dotazovaná A, která svou profesní kariéru hodnotí jako silně ovlivněnou politickými omezeními:

(A): „ ... víte co, ty lidi, kteří mě znali, tady i jinde, tak já sem já nemůžu říct, že by mě nějak někdo podceňoval, říkalo se že sem chytrá a že mám osobnost, takže víte co, to zase já nemohu říct, že by mě někdo a když mě někdo utiskoval, tak to byly takový lidi, že vůbec to neproniklo do mě, protože to byli spíš takový ty hloupější, který jsem dráždila, samozřejmě, pochopitelně, ale ... mlčky třeba, ale je to tak. Takže já nemohu říct, že bych někdy trpěla nějakým zneuznáním.“

Také dotazovaná D tematizací (ne vlastní) zkušenosti zvýhodnění v profesi z důvodu navázání sexuálního kontaktu s nadřízeným nepřímo odkazuje na vysoké mínění o svých schopnostech, přičemž odkrývá i něco „feministického“ náhledu:

(D) „To bylo sexuální protekční konkurence. To byla jedna dáma, která si to sexuálně zařídila. To je ještě pro ženskou horší, víte, než ta politická [konkurence]. Když víte, že jenom vona si to prostě zařídí, tady s tím nějakým šéfem chrápe, víte, tak to je velice ponižující.“ ... „S tou politikou tam dejme tomu se můžete třeba nějak se bránit, jo nebo něco, nebo můžete zaujmout nějakou postoj, ale co můžete dělat proti tomuhle tomu?“

Zdá se, že problematickým aspektem je nejenom skutečnost samotného zvýhodnění, ale podstatou je, že se zde jedná o zpochybnění či lépe řečeno jakoby snížení profesní kompetentnosti žen obecně skrze tyto způsoby jednání, jež dotyčná velmi jasně odsuzuje a hluboce s nimi nesouhlasí. To je mimo jiné patrné z toho, že tento způsob hodnotí ve srovnání s politickými výhodami některých spolupracovníků a spolupracovnic jako horší.

Mezi profesními kvalitami je často zmiňována pedagogika. Dotazované odkazují na svou schopnost „*umět věci vysvětlit*“ (D, A), přičemž si všimají kladné odezvy ze strany studujících na své přednášky a podobně, protože ti/ty „*chtějí chodit*“ (F) a „*rádi (dotyčnou) poslouchají*“ (E). Jen jediná dotazovaná poněkud skepticky zhodnotila svůj pedagogický profesní výkon, a to v období normalizace, což „*... byly léta, kdy jsem byla v takovém totálním zádrheli a takovej člověk potom nemůže učit moc dobře.*“ ... „*Takže jestli sem byla dobrá učitelka, nějaký lidi jsem něco naučila ...*“ (A)

I když tedy dotazované svůj profesní výkon, znalosti a schopnosti nezpochybňují, ba naopak, způsob, jakým jej někdy prezentují, je spíše zdržlivý, nepřímý, jako kdyby nechtěly přehnaně a okázale na dané aspekty poukazovat – velmi zřetelně se tento přístup ukazuje na příkladu dotazované A, která říká: „*... když někde promluvim, tak přece jenom se ví, že nejsem Máňa z konzumu, nýbrž že něco asi o něčem vím ...*“ (A)

Zajímavou se ukázala otázka sebehodnocení z hlediska moci, kterou jsem všem dotazovaným přímo položila²⁹. Zajímalo mne, jak se k této otázce postaví a jak toto téma pojmu. Bylo až zarážející, jak se dotazované na zhodnocení své vlastní mocenské pozice shodly – pozice docentky nebo profesorky pro ně neznamena pozici, z níž by vyplývala jiná než formální moc, tedy moc definující vztah vyučující – studující, založená na subordinaci studujících. I tuto svou mocenskou pozici všechny dotazované bez výjimky relativizují, tzn. umenšují nebo až popírají: nemají formální moc, ale „*neformální autoritu*“ (A, F) nebo spíše „*odpovědnost*“ (E). Tato moc je spíše „*moc v uvozovkách*“ (C).

Je vidět, že některé dotazované nahrazují moc jinými atributy vyplývajícími z jejich pozice (pozice jakožto vyučující, případně spolupracovnice), přičemž z jejich odpovědí můžeme vyčíst zřejmý odkaz na vztahovou, sociální stránku profese (právě vůči studujícím, pracovnímu kolektivu). Pojetí moci se zdá být spíše negativní, jako kdyby dotazované moc odmítaly a vymezovaly se proti ní. Možným vysvětlením se nabízí jak genderovanost přístupu k tématu moci – ženy vnímají moc jakožto mužský atribut, a z toho důvodu ji odmítají, resp. se vzhledem k ní upozadují, jsem ale přesvědčena, že také vliv prožité zkušenosti v kontextu politických podmínek doby. Mám za to, že přinejmenším v jednom případě lze toto negativné vymezení se proti konceptu moci číst jako důsledek

²⁹ Otázka zněla: Myslíte si, že máte moc?

právě této životní zkušenosti, neboť například dotazovaná D vnímá moc v intencích možnosti „zkázy“, u dotazované F se moc pojí se „zneužitím“. Je opět příznačné, že takto se k otázce moci postavily jen dotazované „starší“ generace. Zde by pak vedla dělicí čára mezi náhledem „starší“ a „mladší“ skupiny dotazovaných, protože „mladší“ generace podobné konotace ve vztahu k moci nepoužila. Nutno dodat, že toto zpochybnění vlastní moci není dotyčnými vnímáno negativně, ale spíše naopak – zmiňovaná „autorita“ má pro ně mnohem vyšší význam, než (formální) moc. Možná právě proto, že odkazuje na schopnosti, vzdělanost, tedy zasloužené, ne „vynucené“ uznání kolektivu kvůli formálnímu titulu. Mezi dotazovanými se nacházejí i dvě ženy, které v rámci své profese zaujímají oficiální vedoucí pozici, což poněkud modifikovalo i jejich odpovědi na téma moci. Přesto lze i jejich odpovědi zahrnout do kategorie odmítnutí či relativizace vlastní moci stejně jako tomu bylo u předchozích žen. Tyto ženy si moc připouštějí také jen v rozsahu daném svou formální vedoucí funkcí, cokoli „navíc“ odmítají. Příklad dotazované G:

(G) „Já bych řekla, že nijak velkou, protože fungujeme na kolegiálním základě, ale tak spíš mám takovou tu organizační, že určuju, co, kdy a oni jsou v podstatě disciplinováni, takže nějakou moc mám, ale neřekla bych, že by mě to mělo nějak poznamenávat.“

Jak vidíme, vyskytuje se zde odkaz na dobré pracovní vztahy. Odkaz na hodnotu sociální se tak zdá jako určitý společný genderový prvek v jejich uvažování, vzhledem k předpokládané genderové socializaci však také pochopitelný.

Podobné genderové aspekty hodnocení je možné vyčíst i v jiných tématech – snad nejzřetelněji vystupují na tématu vlastního úspěchu a jeho pojetí. Společným znakem je, že většina dotazovaných hodnotí úspěch v intencích nejvyššího dosaženého titulu, tzn. vědecké hodnosti. Našla se jen jediná výjimka – jedna dotazovaná myslí svůj profesní úspěch jakožto dosažení vedoucí funkce v rámci fakulty, což by poukazovalo na význam této funkce, jež pro dotyčnou její dosažení má. Ostatní dotazované se ve svém hodnocení dosaženého úspěchu pohybují na dvou rovinách – explicitně jej zhodnocují a považují za naprosté „*profesní naplnění*“ (E, G). Jistě není bez významu, že obě dotazované (jakožto jediné ze všech dotazovaných žen) dosáhly na pozici profesorky, tedy na nejvyšší vědeckou pozici v akademické hierarchii. Zbylé dotazované ke svému akademickému úspěchu přistupují spíše zdrženlivě, přiznávají jej spíše opatrně a upozorňují na jeho omezenou „platnost“ C, někdy až popírají jeho význam, resp. relativizují jeho význam pro sebe sama a/nebo okolí. V některých těchto výpovědích si nelze nevšimnout, že úspěch pro

dotyčné predstavuje spíše sociální stránka profese jako taková (viz.předchozí podkapitola Vztah k profesi...). Dostáváme se zde tedy k podobným genderovým aspektům přístupu k profesi, potažmo sebehodnocení, jako tomu bylo v tématu moci – pojetí vlastního úspěchu jakožto dosahování kariérních stupňů je zastíněno pojetím úspěchu v intencích vztahovosti, významu dotyčné resp. její (sociální) role pro profesní okolí. I zde se přikláním k interpretaci této skutečnosti jakožto projevu odlišné genderové socializace žen a mužů, která nejenže formují naše uvažování, orientace, ambice a zájmy, ale ovlivňuje i způsob sebereprezentace. Existují ale i jiné důvody, proč se dotazované takto vymezují? Je možným vysvětlením například tento způsob pojetí jakožto strategie vyrovnání se s nedosažením na nejvyšší pozice? Anebo toto skutečně není pro dotyčné osoby podstatné? Na vysvětlenou bych dodala, že ostatně ani v případě dotazované G, která na nejvyšší pozici dosáhla, není vnímání vlastní úspěšnosti v profesi omezeno jenom na dosažení dané hodnosti, ale má pro dotyčnou i další rozměry, jako například přínos z hlediska osobního profesního rozvoje. Tím se dle mého názoru potvrzuje vztah gender identity s podobou profesní seberealizace a způsobem jejího hodnocení a pojetí.

3.3.3.Pocit'ované problémy a omezení profesní dráhy žen, rozdílnost průběhu profesní dráhy žen a mužů

V této části analýzy se budu zabývat velmi podstatným tématem ženské profesní zkušenosti, a sice překážkami či omezeními profesní dráhy dotazovaných žen. Zajímalo mne, jaká omezení dotazované identifikují (a neidentifikují), jak k těmto omezením přistupují, jak je hodnotí, a samozřejmě, jaké nalézají způsoby jejich řešení či jinak řečeno, jak se s těmito omezeními vyrovnávají (případně vyrovnávaly)? Je něčím ženská profesní dráha v právnické akademické profesi charakteristická? A je odlišná od mužské? Jaké určující podmínky se projevují právě v případě žen? To všechno jsou dílčí otázky, na které jsem se snažila najít odpověď.

Dotazované akademičky v rozhovorech poukázaly na mnohé podmínky či okolnosti, jež jim v průběhu profesní dráhy přinášely problémy či obtíže nebo byly pocit'ovány jako jistého druhu omezení. Ukázalo se, že mezi palčivě vnímané překážky profesní dráhy těchto žen patřily v první řadě politická omezení (z důvodu politické „nepohodlnosti“ dotyčné osoby) a ztížení pozice v profesi ve vztahu k rodičovským „povinnostem“ v soukromé sféře (z důvodu „tradiční“ genderové role ženy-matky). Tyto dvě intervenující

skutečnosti byly nejčastěji a také nejvýznamněji pocíťovaná omezení. Ukázalo se však, že zkušenost omezení v právnické akademické profesi nemá jen „rodičovské“ konotace, ale je vázána na skutečnost „ženství“ a stereotypně nahlížených schopností a dovedností žen vzhledem k této profesi. Posledně jmenované překážky ale pro dotazované nepředstavovaly z mnoha různých důvodů zásadní a významný problém - také proto či snad právě proto, že se společensko-kulturní kontext dané doby prolíná s podmínkami politickými.

3.3.3.1. Žena jakožto matka ANEB „musíš si zkrátka vybrat“

Všechny dotazované akademičky bez rozdílu identifikovaly případné problémy a překážky profesní dráhy žen na úrovni společenského předpokladu, který ženu automaticky spojuje s odpovědností za soukromou sféru, především (ale nejenom!) s ohledem na její mateřskou/rodičovskou úlohu. To, že dotazované poukazují především na toto společenské očekávání, ani způsob jeho tematizace nejsou ničím výjimečné – podobně se do profesní dráhy promítá mateřská/rodičovská úloha například u žen v (čistě) vědeckých institucích, akademických profesích v jiných oborech, ale i ve vysokém managementu a podobně, tedy v profesích předpokládajících kariérní růst. (Př.NKC:2004) Pojetí omezujícího aspektu soukromé sféry ve spojení s rodičovskou úlohou v případě akademiček se v zásadě neliší ani v mezinárodním srovnání českého a německého kontextu (viz. zahraniční studie uvedené v podkapitole Stav výzkumu). „Povinnosti“ ženy jakožto matky a jejich důsledky byly tematizovány vcelku kriticky a s velkou přesností, možná proto, že byly často vykresleny na základě vlastní zkušenosti.

Jak ukázaly rozhovory, „tradiční“ spojení ženy s (mateřskou/rodičovskou) pečovatelskou rolí může pro ženu v právnické akademické profesi znamenat omezení hned z několika hledisek, která přiblížím následně. Výčtem se jedná o samotný vstup do profese, tedy možnost uplatnit se v právnické akademické profesi, dále jde o kariérní hodnostní postup (resp. omezení možnosti dostatečně se věnovat nutné kvalifikační přípravě, jež je předpokladem hodnostního postupu), dále se jedná o profesní postup do vedoucí aj. oficiální funkce v rámci fakulty. Na základě tohoto výčtu proto nepřekvapí, že dotazované akademičky vliv tohoto genderového očekávání pojaly i z hlediska jeho vlivu na profesi jakožto celek (tedy vůbec možnost harmonizace rodičovské a profesní role), nejenom na její určité „složky“ či dílčí fáze.

3.3.3.1.1. Vstup do profese

Dotazovaná C se otázce vlivu společenských očekávání a předpokladů spjatých se společenskou úlohou ženy-matky na možnost vstupu do právnické akademické profese věnuje poměrně genderově citlivým způsobem a odkrývá jeho podstatu:

(C), „Samozřejmě závisí vždycky na vedoucím katedry, jak se rozhodne, a tady bych řekla, že ti vedoucí katedry tedy radši dávají přednost těm klukům, jo. I když máte stejně schopnou dívku a stejně schopného kluka a voni si zváží ty okolnosti a no tak a vona si stejně asi bude ta rodina děti a tak dále a ten kluk je takový to jistější z tohohle toho.“

Upozorňuje tím na stereotypně přijímaný předpoklad, jenž staví na přesvědčení, že žena bude následovat svou životní dráhu určitým směrem, orientovaným spíše na rodinu, přičemž se vůbec neuvažuje o možnosti, že bude budovat svoji vědeckou kariéru. Součástí tohoto pohledu je také přesvědčení, že žena, pokud založí rodinu, dává (vždy) přednost rodině a rodinnému životu před profesí (na rozdíl od muže), což se odráží i na jejím výkonu a oddanosti danému povolání (Maříková:2004, Zimmer:2007). Výrok dotazované však pokračuje a předkládá další důležité informace o způsobu náhledu daného tématu, přičemž odkrývá určité přístupy a chápání genderových témat tak, jak jsou v mnoha bodech společné i dalším dotazovaným akademičkám:

(C), „Já si spíš myslím, že tohleto [stereotyp žena-matka] tam hraje roli do jisté míry i v minulosti, tady už to neovlivní žádné politické důvody, že jo. Tady už je to čistě na tom, jestli ten dotyčný má tu úroveň nebo nemá³⁰, ale roli bych řekla, že to hraje pořád, a jestli i v budoucnu, tak tady máme třeba tu novou úpravu, že jo antidiskriminační zákon se chystá ... já se domnívám, že tady jako ta obava investovat potom do někoho, kdo třeba jaksi zůstane doma s dětmi a tak dále, jo s ohledem tedy na to, že tedy se docela tradičně dřív držela ta dlouhá ta mateřská a rodičovská dovolená ... teď ta situace snad už se mění, myslím, že na té fakultě to není až zas takové výrazné, jo, že by to tam bylo nějaké omezující, že prostě by tady byly nějaké limity v tomhle tom, ale co takhle má člověk kontakt s tou jinou sférou nebo prostě s tou podnikatelskou, tak že tam jaksi, kde uvažují čistě prakticky třeba ti zaměstnavatelé a říkají, ano tak já ji pošlu na manažerský kurz, pošlu ji tamhle na nějakou stáž, angličtinu jí zaplatím a ona mi zůstane tři roky doma s dítětem a pak bude mít další a co z toho bude. Jo. Takže tohle si myslím, že pořád tyhleto úvahy jsou stále živé a pořád ještě přetrvávají v tomhle smyslu“.

³⁰ Tato poznámka odkazuje na naprosto zřejmý liberalistický názor, jenž se v myšlení dotazovaných objevuje skutečně často a rozhodla jsem se mu tudíž věnovat později.

Způsob argumentace této dotyčné je podstatný z mnoha důvodů. Jednak popsaný nerovný přístup pojímá jednoznačně jako diskriminační jednání, což odkazuje na jistou genderovou citlivost. Jak si lze všimnout, diskriminace je detekována proto, že se jedná jakoby o „ukázkový“ příklad diskriminace, kdy dva „stejně kvalitní“ uchazeči zažívají „nestejný přístup“. Toto pojetí diskriminace je podobno zákonnému vymezení diskriminace v pracovním právu³¹. Právní vymezení pojmu diskriminace však jen úzce odpovídá širšímu vymezení pojmu diskriminace³², jak je s ním pracováno v genderové teorii. Snad proto se dotazované akademičky při detekci a pojmenování nestejného postavení žen a mužů v právnické akademické profesi projevují vcelku „nekriticky“ v tom smyslu, že danou situaci většinou přímo jako diskriminaci nepopisují, anebo ji jako diskriminaci vůbec nevnímají. Lze však konstatovat, že určitou genderovou citlivost z větší či menší míry prokázala většina dotazovaných, a to v tom ohledu, že dotazované kriticky zhodnotily nestejnou pozici žen a mužů v právnické akademické profesi, jíž očekávání mateřské/rodičovské péče zakládá. Všechny dotazované jsou si tak vědomy přesných důsledků, jež toto očekávání na ženy a jejich profesní dráhu má.

Na druhou stranu však dotazovaná C implicitně předpokládá a doufá ve vyřešení tohoto diskriminujícího přístupu skrze formální zákony, což se také ukázalo jako ne zcela ojedinělý přístup dotazovaných. Mnohé dotazované akademičky se spoléhají na působení formálních pravidel a zákona, jež zaručují rovnoprávnost: „... *to je tak všechno daný, jo, těmi regulemi, a zákonem, že ... že nevidim v tomhle smyslu žádnou diskriminaci.*“ (F) Příkladem takového formálního pravidla, jež zajišťuje stejný přístup k ženám i mužům, a tudíž popírá diskriminaci, je například pro dotazovanou A tabulkový systém finančního odměňování, pro dotazovanou D povinnost tříčlenné komise při výběrovém řízení – a i když nakonec některé dotazované své původně optimistické názory korigují, jejich celkově pozitivní pohled na poměry v rámci fakulty, resp. v rámci právnické akademické profese,

³¹ Pracovní právo zakazuje diskriminaci z důvodu pohlaví tím, že dává za povinnost rovné zacházení se všemi zaměstnanci, pokud jde o jejich pracovní podmínky včetně odměňování za práci a jiných peněžitých plnění a plnění peněžité hodnoty, odbornou přípravu a příležitost dosáhnout funkčního nebo jiného postupu v zaměstnání. (e-pravo.cz:2002)

³² Apriorní zamezení přístupu k jakýmkoli zdrojům, možnostem a příležitostem jedinci pouze na základě jeho kategorizace podle pohlaví, bez zjišťování a ověřování jeho individuálních schopností a možností, podle tohoto pojetí se například diskriminace z důvodu těhotenství nebo mateřství považuje za diskriminaci z důvodu pohlaví. (Žába:2007)

to nemění. Je však otázkou, jak například funguje a podle jakých pravidel probíhá „mimořádná“ odměňovací politika v profesi, jak nakonec sama dotazovaná kriticky připustila, nebo jaké „neformální“ aspekty mohou hrát roli při výběru uchazečů a uchazeček do profese, což zůstalo dotyčnou nereflexiváno. Jak je zřejmé z praxe, formální záruka rovnosti vždy nezaručuje rovný přístup. Proto by mne zajímalo, zda se zde ukazuje určitá důvěra (víra?) dotazovaných v právo (pravidla) jako takové, v jeho sílu? To je však otázka, již nejsem na základě rozhovorů schopna zodpovědět a zůstává proto na případném dalším zkoumání.

Zadruhé je zřejmé, že i když dotazovaná C v uvedeném výroku detekuje nerovný přístup k ženám-matkám v rámci svého pracoviště, tento problém relativizuje, a to skrze srovnání akademické profese se sférou podnikatelskou. V soukromé podnikatelské sféře je dle jejího názoru pojetí člověka–pracovníka jakožto „investice“ (což bych snad označila za určitým způsobem instrumentální přístup) značně zesílené, jako kdyby tím chtěla poukázat (i přes určité problémy) na kvalitu přístupu vedení k podřízeným v rámci svého pracoviště, resp. své profese. Toto či obdobné vymezení právnické akademické profese vůči „vnějšzímu světu“ se ve výpovědích akademiček objevilo hned několikrát, vždy ale ve smyslu kladném ve prospěch akademické profese³³. Že ale tento přístup není vázaný jen na sféru komerční, ale i akademickou, potvrzují např. i zahraniční výzkumy (Zimmer:2007). Jak uvidíme ještě později, relativizace omezení je častým způsobem, jak doložit „kvalitu“, resp. rovnost přístupu v rámci této akademické profese na konkrétním pracovišti.

Za další, odkaz na rozhodující úlohu vedení je zde velmi podstatnou informací proto, že implicitně předpokládá skutečnost, že vedoucí pozici zastává muž – ani to není neobvyklý přístup, všechny dotazované mluví o vedoucím jakožto o muži, což jistě odpovídá žité zkušenosti³⁴. O čem to však vypovídá z hlediska možností uplatnění žen v této akademické profesi? Z hlediska genderové analýzy je známou skutečností, že muži, vedoucí pracovníci, se při výběru podřízených podvědomě orientují spíše na muže (blíže jsem skutečnost tzv.

³³ Obdobné vymezení se objevilo např. u dotazované A, která srovnává podmínky finančního odměňování žen a mužů v šedesátých letech 20. století – akademická sféra se oproti státní sféře obchodu jeví jako demokratičtější a otevřenější vůči ženám, právě proto, že již zmiňované „tabulkové platy“ (A) pro dotazovanou zajišťují rovnost v odměňování obou pohlaví.

³⁴ Ve školním roce 2006/7 působily na fakultě s šestnácti katedrami pouze tři ženy na pozici vedoucí katedry. Zdroj: Facultas iuridica. Základní informace.

homosociální reprodukce vyložila již v kapitole Problémy a omezení žen na pracovním trhu), další neviditelnou překážkou pro vstup žen do profese nebo při kariéřním růstu jsou tzv. old-boys network, tedy vznik mužských neformálních sítí na pracovišti (viz. tamtéž). Je pravděpodobné, že i v rámci kateder mohou vznikat takovéto neformální „známosti“, jež například mužským uchazečům o asistentské aj. posty z řad absolventů umožňují dostat se do povědomí vedení. Výrok jedné z dotazovaných však dokonce ukazuje, že orientace na muže ze strany vedení nemusela být podvědomá, ale čistě záměrná, protože již pouhá skutečnost „být ženou“ (ať již představovala cokoli), znamenala pro uchazečku o zaměstnání jasně negativní příznak:

(D), ... ale je tady jedna katedra, která si tam téměř nikdy ženskou nepustila, to je katedra to jsou historický. Pan profesor XX [jmenuje], v blahé paměti, ten teda za žádnou cenu /zarputile/ nechtěl žádnou ženskou a zabránil tomu.“ ...OTÁZKA: Takže to dřív bylo možný takhle? „No to víte, že jo, to byl mocipán, kterej prostě jako vůbec se s nikým moc nebavil.“

Dalším významným sdělením dotazované C je, že stereotypní předpoklad „žena jako nejistá investice“ vidí jako příznačný jak pro dobu „před“ i „po“ roce 1989. Pokud uvážíme, že se podoba genderové smlouvy, která „řeší“ otázku rolí a odpovědností žen a mužů vzhledem k soukromé a veřejné sféře, v kontextu proměny společensko-politických podmínek téměř nezměnila, nelze se jejímu pohledu divit. Mnohé průzkumy ukazují, že, „ženské“ a „mužské“ úlohy se ve vztahu k péči o děti nijak zásadně neproměnily, a tudíž je s nimi žena nadále „tradičně“ spojována - a tudíž i na jejich základě nadále marginalizována a diskriminována v pracovní sféře (Šaldová, Tupá:2004, Maříková:2004, Vogel:2004, Geenen:1994).

Co však říci závěrem o možnostech uplatnění žen v právnické akademické profesi? Ve světle čísel, jež ukazují vývoj počtu zaměstnanců a zaměstnankyň PF UK je zřejmé, že možnost žen uplatnit se v právnické akademické profesi (na této instituci), vezmeme-li v úvahu počty odborných asistentů a asistentek, se v průběhu třicetiletého období (roky 1977 až 2007) zvýšila (viz. kapitola Historie působení žen v akademické profesi ..., pozn.č.17). Tato optimistická čísla je však nutno brát s rezervou, neboť v průběhu tohoto období se zvyšovaly počty všech zaměstnanců a zaměstnankyň na této úrovni. Přesto, podíváme-li se na všechny pedagogicko-vědecké stupně, je zastoupení žen menšinové (přičemž nejmenší rozdíly mezi počtem žen a mužů se nacházejí na nejnižší úrovni, na úrovni odborně-asistentské). Možným vysvětlením je právě rozdílnost přístupu vedení

k ženám a mužům na základě popsaných aspektů tzv. skleněného stropu, protože argument menšího zájmu o tuto profesi ze strany žen, zdá se, by mezi dotazovanými neobstál. Významnými motivy žen pro vstup do profese je podle výkladu jedné z dotazovaných jednak možnost harmonizace profese a rodinného (soukromého) života, přestože právě ta se ukazuje jako nanejvýše problematická a sama dotazovaná ji nepřímo zpochybňuje (problematiku harmonizace soukromého (rodinného) života a pracovního života rozebírám později). Dalším motivem či lépe řečeno jakousi podpůrnou okolností pro vstup žen do profese je podle jiné dotazované menší zájem mužů o tuto profesi v době po roce 1989, jenž je dáný nelukrativností této akademické profese vzhledem k jiným právnickým profesím či profesím, kde lze využít právníckého vzdělání. Mnohé dotazované poukázaly na přetrvávající finanční podhodnocenost právnícké akademické profese – právě tento bod patřil k nejvíce a nejvýznamněji kritizovaným aspektům profese jako takové. Přesto, jak ukazují čísla, se počty žen v asistentských a odborně-asistentských pozicích od roku 1988 dokonce snížily, přičemž počty mužských zaměstnanců se lehce navyšují (viz. kapitola Historie působení žen v akademické profesi..., pozn.č.17) - předpoklad vázaný na proměnu společensko-politických podmínek v roce 1989 a s tím spojenou nelukrativnost této akademické profese se tím sice úplně nezpochybňuje, ale rozhodně tyto změněné podmínky neznamenaají jednoznačné plus pro ženy a jejich možnost uplatnit se v této profesi. Zdá se, že konkurence mužů zůstává stále na vysoké úrovni. Samy dotazované však omezení při vstupu do této akademické profese, jež by se zakládalo na stereotypních očekáváníích vzhledem k jejich rodičovské roli, netematizují (třebaže mnohé již rodiny v té době měly), snad proto, že v dané době „využily“ příhodných podmínek pracovního trhu, resp. lze říci podmínek politických, jež pracovní trh ovlivňovaly, jak jsem již ostatně popsala v předcházejících kapitolách.

3.3.3.1.2. Kariérní postup

Další rovinou omezení z hlediska působení společenských očekávání vůči ženám jakožto matkám je omezení kariérního postupu ve vědeckých hodnostech. Toto téma nahlížíjí dotazované akademičky, nijak překvapivě, shodným způsobem – jednak se tedy shodují na důvodu, jímž je jednoznačně rodičovská úloha (péče o děti), předpokládaná a očekávaná od ženy, a jednak se pozoruhodně podobají i použitým slovníkem. Danou zkušenost charakterizují jako „zbrždění“ (E) či „zpomalení“ (D) nebo „rozvolnění“ (B)

profesního postupu³⁵. Dotazovaná E dodává, „že dítě prostě tu ženskou o tři roky nejméně tu kariéru zbrzdí, když to dobře jde, no.“ Je důležité si uvědomit, že průměrný počet narozených dětí na jednu ženu v období od nástupu komunismu do začátku 80. let 20. století (s výjimkou několika málo let bezprostředně „před“ a „po“ událostech Pražského jara roku 1968) neklesl pod dvě (Pohyb:2008). Porodnost, resp. mateřská úloha ženy byla podporována oficiální politikou a jejími institucionálními opatřeními a právními nástroji (Vodochodský: 2008). Dotazované, které mají děti, tato čísla na svém příkladu potvrzují. Přítomnost dvou dětí v rodině by tedy pro ženu v této profesi znamenala zdržení v délce (přínejmenším!) šesti let oproti jejím mužským kolegům. Podle Maříkové „k případnému ‚vyrovnání‘ kariérových drah žen a mužů dochází až ke konci jejich kariérové dráhy, ve věku nad 50 – 55 let“ (Maříková:2004:52). Bylo by jistě zajímavé porovnat časové rozmezí dosahování vědeckých pozic žen a mužů v této akademické profesi, neboť by to vedlo k rozšíření výzkumu o další poznání. Skutečnost časového posunu dosahování kariérních pozic z důvodu rodičovské úlohy žen však dokladují i jiné průzkumy (Geenen:2007). Proč ale pečovatelská úloha znamená takové zdržení?

Péče o (malé) děti znamená v kontextu profesní činnosti potřebné ke kvalifikačnímu postupu „rozptýlení“ (C) pozornosti a soustředění se nad kvalifikační práci, která „chce čas“ (C). Vůbec základním problémem ale je, že „když jsou děti malé, tak se obtížněji píše, není čas zpracovávat nějaké kvalifikační práce“ (B) - potřebný čas zkrátka chybí. V důsledku toho se kvalifikační požadavky „plní ženám určitě hůř.“ (B)

Omezení žen z hlediska kariérního postupu jsou částečně jakoby „předprogramovaná“, protože předpoklady vědeckého postupu jsou jednoznačně položeny a jejich splnění je pro ženy-matky, na základě řečeného, mnohem náročnější – v případě nižších vědeckých hodností to je kvalifikační práce, při aspiraci na vyšší vědecké hodnosti se posuzuje jak pedagogická, tak vědecká praxe, včetně vyprodukovaných vědeckých a pedagogických prací, vědecká mobilita či jiná aktivita jedince, grantová účast atd. (viz. UK:2000, 2006). Nároky na vědecký postup se samozřejmě lišily v průběhu doby, v souvislosti se širšími

³⁵ I na tak malém vzorku, jako jsem měla já k dispozici pro svou práci, se mi potvrdilo, že příchod dítěte znamená značný zásah do profesní přípravy dotyčné ženy – vědeckého titulu CSc. dosáhla nejdříve ze všech ta dotazovaná, která jako jediná rodinu nezaložila. Dotyčná dosáhla vědecké aspirantury ještě před třicátým rokem života, všechny ostatní ženy, které měly v průměru dvě děti, na tento titul dosáhly značně později, okolo pětaticátého roku života. Při srovnání jsem brala do úvahy jen ty ženy, jejichž postup nebyl dle vlastních slov zdržen jinými okolnostmi než dítětem, tzn. byla to skupina „mladších“ dotazovaných.

společensko-politickými podmínkami. Doba komunismu znamenala značné omezení vědecké práce, jak z hlediska tzv. akademické svobody, tak například z hlediska mobility, navazování vědeckých kontaktů a podobně (Havelková in Linková:2007, Maříková:2004). Standardy vědeckého postupu jsou však dotazovanými vzhledem k minulosti i současnosti hodnoceny jako značně vysoké – například zisk vědecké aspirantury podle jedné z dotazovaných sice předpokládal více zkoušek, resp. stupňů obhajob kvalifikační práce, ale dnes je naopak potřeba větší znalost zahraniční literatury, čímž se náročnost vlastně vyrovnává a především zůstává na vysoké úrovni. Třebaže se tedy dílčí aspekty získávání vědeckých hodností v průběhu doby proměňovaly, náročnost požadavků na jejich získání zůstala.

Jak tedy vůbec dotazované vnímají své šance na kariérní úspěch jakožto žen-matek? Jaké podmínky označují jako podstatné pro to, aby žena-matka mohla dosáhnout profesní kariéry? Zprvé, a nijak překvapivě, je nutno zajistit, aby „fungovala“ soukromé sféra, resp. aby byly vhodné individuální podmínky. Dotazovaná A z vlastní zkušenosti radí: *„musíte být odolná, zdravá, mít chápající rodinu“ (A)*. Jak se ukázalo na příkladu dotazovaných, kladný přístup rodiny ke kariéře ženy znamená významnou podporu, jednak po praktické stránce jakožto přímá praktická pomoc v péči o děti a domácnost. Většina dotazovaných s dětmi měla možnost využít „pomoci“ s péčí o děti a zajištěním domácnosti ze strany vlastní matky, výjimečně i najaté „paní na hlídání“ (ne tolik manžela!). Také je rodinné prostředí významné i po stránce „psychické“, kdy se dotazované dostalo podpory ve smyslu víry v její schopnosti ze strany partnera – v tematizaci tohoto aspektu však byla dotyčná výjimkou. Individuální možnosti rodiny při zajištění péče o děti jsou tak podstatným prvkem, jak usnadnit (a možná dokonce vůbec umožnit!) ženám-matkám profesní kariéru a zvládnání profese jako takové. Důležité je, že s ohledem na dostupnost těchto možností se situace dnešních žen jeví dotazované F mnohem složitější, než kdysi bývala:

(F) „ ... vim, že to teď ty mladý kantorky nemají jednoduchý, taky proto, že institut babiček nějak odpadá a zároveň i samozřejmě i jako ani nemůžeš nijak na té škole dost dobře jim poskytnout nic jinýho, než eventuelně nějaký sabate tzn. nějaký čas, že jo, na napsání práce, přičemž já velice pochybuju o tom, že ženská s malejma dětma to využije na to psaní té práce. “

Jak dokazují výzkumy dnešních mladých vědkyň, i nadále je zmiňovaný „*institut babiček*“ (F) jeden z nejvýznamnějších aspektů podporujících vědeckou dráhu (Maříková:2004, Šaldová a Tupá:2004). Spolu s prodlužováním věku odchodu do důchodu a také změnou životního stylu seniorů se však možnost využití této „pomoci“ velmi zužuje. Dotazovaná A se v souvislosti s proměnou společenskopolitických podmínek po roce 1989 dotýká problematiky dostupnosti zařízení péče o děti a s tím propojeného problému finančního zajištění akademické profese:

(A): „ ... třeba u nás se překotně zlikvidovaly, to vím, o tom sou rozborů a čísla a srovnání se Západem, že se překotně likvidovaly ty jesle, školky s tím, že všichni budou chtít být co nejdál doma, a to zrovna u těchto žen nejde, a kdyby na půl dne tam mohly to dítě dát, tak ...“ „ ... „... a taky ty platy musej být přiměřený, aby se jim vyplatilo, buď si někoho najmout, nebo dítě do lepšího zařízení dávat ...“

Tyto genderově kriticky hodnocené, nedostatečné finanční podmínky v právnické akademické profesi odkazují na vysoké finanční potřeby soukromé sféry a mají v současné době i svůj řekněme sekundární dopad na profesní kariéru žen (ale i mužů), protože nutí mladé akademičky a akademiky působit současně i v jiných povoláních, čímž se krátí čas potřebný pro teoretickou, kvalifikační práci. Dotazovaná v této souvislosti s lítostí hodnotí pozici dnešních mladých vědkyň a vědců:

(F) : „ ... chápu, že je řada kolegů, když si musej koupit byty a musej prostě pečovat o děti a platit školy a školky a kroužky a já nevím co všechno, že by ten plat, který zejména u těch začínajících učitelů je mizernej, že by to bez toho [jiná lukrativnější angažmá] zvládli. Je to škoda jo.“

Doba před rokem 1989 je v tomto ohledu hodnocena odlišně. Znamenala zákaz mimoprofesionálních angažmá, přinejmenším pro ty „*nezapasované do systému*“ (A), čímž se možnost finančního „přivýdělku“ v profesi pro většinu pracovníků a pracovníc omezovala jen na možnost bohaté publikační práce. Na druhou stranu se takto vlastně nepřímou podporovala vědecká produktivita – nesmíme však zapomenout, že nároky teoretických aj. prací většinou kolidují s časovými aj. možnostmi žen se jejich produkci věnovat. Přesto je tato skutečnost nahlížena jednoznačně pozitivně (srovnej s kapitolou Vztah k profesi..., kde se amýšlím nad tím, zda se nejedná o jistý druh strategie, jak se vyrovnat s negativem profese či zde resp. doby):

*(D)OTÁZKA: Myslíte si, že biografie ženy, to, že má děti, rodinu, může zasahovat do profese, do té práce? „To taky může, ty osobní věci, no, ty v tom hrajou roli. A **taky** to, že se spíš třeba sháněj ty peníze, víte, tohle v tom hodně hraje roli, to shánění těch peněz, že dneska ti mladý lidé berou ty vedlejší úvazky, což dělaj i ty ženy i s těma dětma, že sháněj ty vedlejšáky a to jim samozřejmě sebere čas. Vono to není tak jednoduchý. Dřív, protože jsme nesměli, tak nás to donutilo psát. To byla ta dobrá stránka, ta výhoda, že jo. Sice za to psaní moc peněz nebylo, ale bylo aspoň něco, no tak nějak na to živobytí to stačilo.“*

V předchozích výrocích jsme si mohli také všimnout dalších podstatných prvků mimo individuálních, jež podporují ženskou profesní kariéru, a sice prvků institucionálních. Jednak jsou jimi státní zařízení institucionální péče o děti. V minulosti patřily mezi vyhledávanou a dostupnou možnost, jak ženám (nejenom) v kariérních povoláních umožnit výkon časově a pracovní náročné profese. Samy dotazované jich ve své profesní kariéře využily. Současná situace se v tomto ohledu vyznačuje spíše omezenými možnostmi, neboť jesle a podobná zařízení pro děti útlého věku téměř vymizela nebo jsou velmi finančně náročná, podobně jako soukromá péče o děti v podobě placené pečující osoby (Šaldová a Tupá:2004). Mezi další institucionální prvky můžeme počítat také možnosti fakulty jakožto zaměstnavatele. Jak jsme ale mohli vidět, možnosti, jaké může fakulta nabídnout ženám ve snaze umožnit jim dosažení vědecké kariéry, vidí dotazovaná F jako nedostatečné. Ani dotazovaná B neposkytuje v tomto směru optimističtější pohled:

(B): „... školka tady není, jesle tu nejsou, tak jediná možnost je úprava pracovní doby, ale s tím, že zase ta pracovní doba se zase úplně volně upravovat nedá, vzhledem k tomu, že tady jsou určité úřední hodiny pro studenty, takže je to dáno i tím provozem té školy, co je možné.“

Je vidět, že soukromá sféra jako taková se spíše musí přizpůsobovat nárokům profese, než aby se profese (pracoviště) snažila vyjít vstříc potřebám svých zaměstnanců a zaměstnankyň. Zároveň se dotyčná vyjádřila v tom smyslu, že dané pracovní prostředí jakoby „nepočítá“ s průnikem rodinného světa do světa práce a potvrzuje tím, že i nadále jsou oba tyto „světy“ iluzorně vnímány (a to i na rovině každodenní „praktické“ zkušenosti), jako oddělené – jak dotazované samy, tak i jejich okolí chápou soukromou sféru v intencích „osobní záležitosti“ ženy. Snad i proto jsou soukromá sféra a její „potřeby“ řešeny především na rovině soukromé, individuální, případně v kombinaci s dostupnou institucionální podporou:

(B): OTÁZKA: Je třeba běžnou praxí, jestli jste se vy setkala, vzít si malé dítě s sebou do práce? „Tady se to vlastně neobjevuje, že by děti tady byly ...“ ... „Ne, ty ženy, které mají malé děti, tak mají ... zpravidla zajištěné nějakým způsobem hlídání a ... není to zvykem, že by tady se objevovaly malé děti.“

Nakonec tedy, jak již vyplývá z citací, „danost“ a „nevyhnutelnost“ zpomalení kariérního růstu v profesi potvrzují i samy dotazované: *(E) „Mateřská dovolená sice tehdy byla velmi krátká, čtyři měsíce v obou případech, ale péče o malé děti, ať děláte, co děláte, tak vás zdrží.“* Je vidět, že ani podpora zaměstnanosti žen skrze právo (určení délky mateřské dovolené) a zařízení institucionální péče o děti nevedla k naprostému vyrovnání možností žen a mužů. Podstatné na tomto a podobných vyjádřeních je to, že ženy skutečnost zdržení své kariérní dráhy akceptují jako danost – není to volba, ale přijetí omezující podmínky. Jednak se na tom podle mého názoru podílejí možnosti a šance, které žena vnímá, že má k dispozici (například různé možnosti harmonizace, ovšem ty jsou nahlíženy vcelku kriticky, jak jsme viděli výše), ale také její vlastní náhled ženství, resp. mateřství. Jedna z dotazovaných akademiček velmi jasně vyjádřila svůj pohled na mateřskou úlohu ženy:

(E): „Samozřejmě tam hraje roli to, že mají [ženy] navíc ty rodiny a děti a nemyslím si, že mají být od toho odváděny tím, že se bude někde vynucovat, aby z poloviny kojili, chovali ty děti mužský. Prostě myslím si, že péče o děti je dost přirozená ženská role a no a že to je práce navíc, která jim to ztěžuje. Ale ne v tom smyslu že by toho měly být zbavovány.“ ... „To je život, takovej, no.“

Pro tuto dotazovanou však není mateřství a péče o děti jenom nevyhnutelně stanovenou rolí, ale něčím mnohem víc – mateřství je pro ni hodnota:

*(E) OTÁZKA: Čili dá se říct, že na základě biografie ženy je tohle [rodičovská úloha] jistá situace, která komplikuje profesi? Sama jste říkala, že může zpozdit tu kariéru...? „No **jistě** to ano, to ano [důrazně]. No ale je to na druhé straně dar a požehnání od pánaboha, takže to není žádná stížnost.“*

Podobně bychom mohli číst i výrok jiné dotazované, která kriticky nahlíží usilování žen o „vysokou“ akademickou kariéru, čímž zanedbává svou „mateřskou“ roli a navíc, jak ještě jasněji dokládá další citát této dotazované, i své ženství:

(F): „ ... buď bude workoholička a upřednostní kariéru a eventuelně takovou tu vysokoškolskou a to není legrace tady postupovat až jaksí skutečně až na nějakou úroveň věhlasného odborníka

světového jména ... a to není ale jenom tady, to já znám taková s prominutím taková strašidla ve Velké Británii jo, v zemi, kde teda ženy jako vůbec nevypadají anebo prostě jsou velmi ležérní, co se týče vlastního zjevu a eventuelně vůbec osobního života a skutečně dělají naplno svoji kariéru. Tam pak můžeš jít nahoru. A udržíš se, no, ale pokud má člověk ještě taky nějakou jinou ambici, právě tu genderovou, takovou, že ještě taky by si chtěla nějak to své poslání a mít nějakou i nějaký zázemí v té rodině a vytvořit si hlavně nějakou rodinu, tak je to vždycky složitější. Vždycky to je a bude to složitější.“

A dále:

F: „... problém je spíš v tom že voni jsou někdy trochu protivný, takový ty hodně profesionálky a ty workoholičky, že to někdy je na úkor jejich řekla bych takový ... sociální způsobilosti, jsou to takový tak trochu káči, no, po tý jiný stránce.“

Nejenom že se zde ukazuje přinejmenším přehlíživý, ne-li dokonce odsuzující přístup k ženám, jež upřednostňují kariéru „na úkor rodiny“ (F), protože rodina (děti) je vysoce hodnocena, je „posláním“ (F), ale zároveň výrok této dotazované odhaluje i její náhled na „správnou“ ženu, která skrze působení ve vysoké kariérní pozici ztrácí na „ženskosti“ – přichází o sociální kvality, nedbá na svůj vzhled, nenaplnuje své „poslání“ ... mohli bychom to interpretovat i tak, že do jisté míry ztrácí své ženské charakteristiky a protíví se „přirozené“ roli. Dotazovaná tedy nezpochybňuje možnost tzv. dělat kariéru, ale jakoby jen „do určité míry“, protože nelze opomínat rodinu³⁶. Zdá se, že se v jejím náhledu projevuje jakýsi imperativ mateřství, typický pro období socialismu, kdy se žena realizovala jak na poli práce, tak na poli rodiny (Maříková:2004). Vnímat mateřství jakožto hodnotu bylo možná podpořeno také zhodnocením rodiny v období komunismu – rodina představovala soukromé místo, kam „nemůže“ komunistická moc, čímž se zároveň jakoby zhodnocovala primární role ženy v soukromé sféře (Blagojević:2003). Jen dodám, že žádná z dotazovaných se nevyjádřila v tom smyslu, že by děti nechtěla, neplánovala. Pokud nyní opomineme tehdejší vcelku omezené možnosti, jak se vyhnout těhotenství, znamená to, že pokud děti neměla, bylo to z jiných důvodů, nikdy jako vědomé, přímé rozhodnutí dotyčné. K obdobnému závěru o generaci „předlistopadových“ vědkyň dochází také například Maříková (2004).

³⁶ Je zajímavé, že dotyčná používá slova „člověk“, i když se zde jednoznačně myslí situace žen – k čemu tato diskursivní strategie slouží? Jde o „zjemnění“ výroků, resp. toho, jak vyznívají? Nechce takto prezentovat ženy jako a priori „chudinky“, jako znevýhodněnou skupinu?

Na základě zahraničních výzkumů by bylo jistě zajímavé zhodnotit, jak na sebe v intencích profesní a genderové role nahlíží samotné akademičky. V mém výzkumu nemohu jednoznačně prokázat, zda u akademiček v této profesi dochází k „napětí identity“, jak jej popisuje Schultz (1991), tedy k jisté distanci od role matky, manželky aj., přičemž právě to je pro ženy ve vysokých akademických pozicích problematický bod, neboť v těchto intencích na ně jejich okolí reaguje. Přikláním se však k názoru, že vzhledem k tomu, že se jak „mladší“, tak „starší“ generace dotazovaných akademiček explicitně vyjadřovala ke svému „určení“ jakožto ženy-matky a hospodyně, mohou podobné dilema či napětí zažívat – ale možná poněkud mírněji, než současné mladé vědkyně, jejichž kariérní možnosti jsou většinou dotazovaných viděny spíše skepticky, neboť dotazované neřešily vnitřní rozpor harmonizace versus upřednostnění kariéry tolik jako dnešní ženy.

„Vysokou“ kariéru včetně rodiny podle dotazované F zvládají jen výjimečné ženy:

(F): „ Musíš si vybrat, buď budeš skutečně dělat velikou vopravdu kariéru, a pak je to teda na úkor té rodiny, pokud nejseš takovej případ, jako byla ta bývalá šéfka Akademie věd ... myslím bioložka. Takže která vypadá tak strašně, bych řekla ukázněně a skautsky, takže to zřejmě zvládala absolutně všechno, ale říkám, takových žen je docela málo, jo, ... to je velice vzácné a zřejmě to vyžaduje obrovskou životní kázeň a taky veliký nadání - pozor, protože nadání není prostě genderovej problém, to je věc ... která je na nás poměrně nezávislá. Takže ... nejsem si tak jako úplně jistá, že ... by ... to všechno byl jen sociální problém, že jsou nadané ženy, nadání mužové, prostě si nějak naloží, že jo, někdo to nadání rozvíjí a má ho jako prioritu, jinej to prostě jenom trochu rozmělní ještě do jiných oblastí, jo, pak zas na ty starý kolena to má trošku lepší, protože eventuelně, když přijde ten čas, že už ta profese přeci jenom není hlavní, tak může se třeba věnovat svejm koníčkům a své rozvětvené rodině, čemukoliv, čemu v tom životě taky eventuelně věnoval určitou pozornost. “

Jak je vidět, pojetí nadání a jeho alokace je v tomto případě značně problematické. Volba mezi prioritním se soustředěním na profesi a rodinou je spíše kvazi svobodnou volbou, protože orientace žen na rodinu je podpořena jak kulturními procesy primární i sekundární socializace, a také, jak jsme viděli, například politickým kontextem doby a vyhodnocenými reálnými možnostmi jedince. Navíc, samotná volba „buď - anebo“ je z principu problematická – jsou to spíše ženy, které rezignují na založení vlastní rodiny, a to právě z důvodu své primární odpovědnosti za soukromou sféru přiřčenou jim společností. Muži podobně uvažovat většinou nemusejí. Také se zamýšlím nad otázkou, co dotazovaná uvažuje pod tím, když říká, že je nutné „mít nadání pro vysokou kariéru“ (F)?

Odkazuje tím jakoby na individuální rovinu problému dosahování kariérních pozic, směřuje pohled na schopnosti dotyčné. Tento přístup není ojedinělý, také jiné výzkumy vědkyň dokládají, že tuto problematiku vidí jako otázku vlastností či motivace jednotlivce³⁷. (Maříková:2004) Jak ale ukázu později, zvládat tuto akademickou profesi není ani tak otázkou nadání, jak jej představuje dotyčná F, ale spíše otázkou umění najít způsoby a strategie, jak skloubit práci a soukromý (rodinný) život. Jak upozorňují zahraniční výzkumy, čím vyšší hodnostní pozice (a méně žen), tím nižší míra vnímání diskriminace a nestejného přístupu k ženám, takže pak je nízké zastoupení žen připisováno právě individuálním faktorům a/nebo mateřské roli žen (Geenen:1994).

Již jsme si mohli všimnout, že stejně jako v tématu vstupu do této akademické profese, dotazované omezení žen v kariérním postupu relativizují. Tato skutečnost mne vzhledem k dosahu daného omezení na profesní kariéru ženy značně překvapila, a to o to více, že samy dotazované omezení a překážky v kontextu žena-matka velmi přesně a mnohdy i genderově citlivě pojmenovávaly, navíc všechny se více či méně kriticky staví již k samotnému předpokladu žena jakožto primární pečovatelka. Dotazované užívají slova jako „trošku rozptyluje“ (C), „mít docela problémy“ (B), navíc vliv předpokladu žena-matka na profesní kariéru ženy omezují pouze na období „přímé“ či spíše nejintenzivnější péče o dítě (mateřskou/rodičovskou dovolenou). Dotazovaná A říká:

(A) „Já myslím, že tady to není podle mě významný, může to být pro někoho vždycky výmluva, samozřejmě, a jestli někdo ne jako výmluvu ale jako fakt to takhle pocituje ... samozřejmě ženská se vždycky trochu zpozdí, už jenom tím, že to porodí, vodkojí a tak dále, tak určitý zpoždění tady je, ale na druhou stranu, já vám řeknu na tohle samo o sobě tak moc nevěřím. A ano, jí to trvá možná trochu déle, ale ... prostě jakmile ty děti vyplála a píše, píše ne špatně, a je pravda, že už by tu docenturu mohla mít, ale totéž je pravda vo tom kolegovi, který s ní sedí v místnosti a ten má jedno dítě a manželku, která se tomu dítěti věnovala, takže víte, já si myslím, že to není tak úplně pravda, to zdržení kvůli dětem, jo někdy je, ale prostě ...“

³⁷ Také bych tento přístup hodnotila jako liberalismus v pohledu dotazovaných. Také dotazovaná C uvažuje podobným způsobem, když mluví o možnostech žen uplatnit se v právnických profesích obecně: „Jsou obory méně vhodné, jako třeba v současné době advokacie, plné pracovní nasazení, a **tam** se, co já mám zase i jaksi tu vazbu od bývalých absolventek, co nastoupí do advokátních kanceláří a ani si nepožizují rodinu, tak ty **opravdu** po nich šlapou takovým způsobem, že to člověk nestačí se **divit**, jo, to skutečně jako ty slabší povahy to nevydrže, zhroutí se, ty silnější teda odolaj a vypracujou si tam určité postavení. Ale třeba aby dělala advokacii jako začínající advokátka a do toho si pořídila dítě, to si nedovedu představit.“ (C). Tato dotazovaná poukazuje na individuální rovinu povahy či spíše odolnosti člověka.

Jaké je k tomu vedou důvody? Nevnímají, anebo nechtějí vnímat, ať už sebe nebo jiné ženy, optikou „obětí“, „znevýhodněných“³⁸? Možná se zde kromě již dříve zmíněného přijetí závazné sociální normy mateřství ukazuje i pojetí práce jakožto hodnoty (viz. kapitola Vztah k profesi...). Pak se zdá, že dotazované jakoby popírají „přílišný“ (a vůbec negativní) dopad své pečovatelské role na profesi a vlastně tím ukazují, že jsou to ženy, které zvládaly obojí, jak profesi, tak soukromý (rodinný) život. Odborná literatura a studie jen potvrzují, že žitá realita většiny žen v období socialismu tomu odpovídala, protože tomu odpovídat i řekněme musela – na ženách leželo jak břemeno zvládnání nároků profese, tak i tzv. „druhá směna“ v soukromé sféře (Blagojević.2003), ovšem ženy se často oběma snažily dostát naplno (Šaldová a Tupá:2004). Náhled některých dotazovaných, že omezení kariéry (profese jako takové) z důvodu péče o děti se projevuje jen po určité období, kontruje s jinými výpověďmi – důsledkem stereotypního nahlížení rodičovské úlohy žen a následně vyvozovaných závěrů ohledně žen jakožto pracovní síly je například *„nedoporučení ke kariérnímu postupu“* nebo *„odměnová diskriminace“* (B). Navíc, genderový stereotyp pojící se na očekávání péče zasahuje do profesní dráhy nejenom v souvislosti s dětmi, když je žena v produktivním věku, ale objevuje se i později, například ve spojení s péčí o staré rodiče, kdy *„jsou to spíš ty ženy, které ... pečují o ty osoby a mají teda problém něco zajišťovat, ale i v tom si myslím, že tady řada mužů tu funkci taky plní. Ale u těch žen se to jaksi předpokládá, že to ony zajistí.“* (B).

V konci to znamená, že v případě žen může docházet k posunutí získání nejenom první vědecké hodnosti, ale také pozdější kariérní postup ve vyšších hodnostech je zpomalen, nemluvě o dalších dopadech na ženskou profesní dráhu. A co především, dotazovaná F svým kritickým pohledem naznačila, že tzv. vysoká kariéra je pro ženu v důsledku odpovědnosti za zajištění soukromé sféry vlastně nedostupná – péče o děti a domácnost tak neznamená jenom zpomalení kariérního postupu, ale v případě aspirací na profesorskou vědeckou pozici „světoznámého jména“ (F) dokonce znemožnění.

³⁸ Podporoval by to i náhled dotazované A, která vidí znevýhodnění žen (tj. nutnost vyvinout větší námahu a úsilí v profesi) nakonec jako výhodu (opět strategie vyrovnání se?), protože to ženám přináší v konci něco do profese (dotáhnou to dál mnohdy) - dotyčná nechce „zjednodušeně“ vykládat tuto problematiku jako „vždycky už“ znevýhodnění jenom proto, že je člověk žena, resp. zde žena-matka:

(A): „ ... všechno to chápu, jenom chci říct, že to ... všechno ... že tak **lacině** fráze, jako že třeba ženy jsou pořád ještě víc zdržený a tak, tak o něco jsou, ale že, jak říkám, je to něco za něco. A něco na čem tratíte **někdy** vám také i... jakoby **zdánlivě** tratíte, že musíte v jisté době víc ze sebe vydat, tak vám to v jiné době tak vám to suma sumárum něco vynese.“ ... „Takže to všechno je takhle složitý. Ale mělo by se uvažovat takhle, a né jenom vodříkávat ty mantry, víte?“

Potvrzuje se zde způsob nahlížení soukromé sféry jakožto primární oblasti ženské odpovědnosti, a to jak ze strany okolí, tak ze strany samotných akademiček. Předpoklad péče sice akademičky více či méně kritizují, ale jinak zůstává nezpochybněn. Je tedy zřejmé, jak dotazované akademičky uvažují o soukromé sféře ve vztahu k veřejné sféře práce. Jak se vyjádřila dotazovaná B, soukromá sféra značí pro ženu (a jen pro ženu) „*hendikep*“ (B) – je to tedy spíše „osobní“ ženská, nikoli mužská záležitost. Přesto je odlišné postavení žen a mužů ve vztahu k profesi a rodičovským povinnostem dotazovanými velmi ostře vnímáno a identifikováno. Genderová smlouva se tak ukazuje jako základní strukturální podmínka ovlivňující životy žen a mužů, jako taková ovšem dotazovanými spíše neuvědomovaná, na rozdíl od „důsledků“, jež ženám (a mužům) v této profesi přináší. Ukazuje se tak bytostný rozdíl mezi pozicí ženy a muže na pracovním trhu, jež souvisí s nastavením a charakterem instituce pracovního trhu jako takového (viz. kapitola Genderovanost instituce pracovního trhu). Pracovní trh předpokládá člověka osvobozeného od všech „rušivých“ elementů, jež by jej odváděly od soustředění se na výkon práce. Není těžké si domyslet, že soukromá sféra patří právě k takto definovaným „rušivým“ elementům, přestože musí být zajištěna a obstarána, neboť je vnímána jako místo odpočinku a načerpání nových sil pro výkon ve veřejné sféře práce. V případě žen však toto nelze tak jednoznačně tvrdit, neboť to jsou ony, kdo fungování soukromé sféry pro ostatní členy rodiny zajišťují. Soukromá sféra tak nepředstavuje pro naprostou většinu mužů problémový aspekt, jenž by měl omezující dopad na jejich profesní dráhu, spíše naopak.

3.3.3.1.3. Oficiální funkce v rámci instituce VŠ

Další rovina, na které je pocíťováno omezení z důvodu společenské role ženy-matky, resp. z důvodu odpovědnosti za soukromou sféru jako takovou, je rovina uplatnění se v různých oficiálních pozicích v rámci fakulty, jako jsou např. vedoucí pozice, pozice v akademickém senátu a podobně. Vedoucí pozice jsou v rámci akademické obce hodnoceny jednak kvůli své prestižnosti, jsou to pozice finančně honorované a především představují užší síť moci v rámci fakulty jakožto pracoviště (Zimmermann:2004). Dotazovaná B je přesvědčena, že v dnešní době jsou fakultní vedoucí pozice ženami i muži nahlíženy stejně – buď jako „nějaké vysoce prestižní místo“, anebo jako pozice přinášející spíše „práci navíc“, která brání dalšímu vědeckému rozvoji (B). Jak ale následně ukážu, v chápání těchto oficiálních pozic a funkcí se vyskytují jisté genderové rozdíly. Zastoupení

žen ve vedoucích pozicích v rámci fakulty prokazuje, že ženy se (ve srovnání s muži) na tyto pozice dostávají spíše jen ojediněle (viz. kapitola Historie působení žen v akademické profesi v číslech...). Znamená to, že nemají stejný přístup k výše zmiňovaným aspektům dané funkce, tedy moci, prestiži a financím, čímž se podporuje nerovnost mezi pohlavími. Lze tuto skutečnost vysvětlit i jinak, než skrze společenská očekávání vůči ženě-matce, resp. „druhou směnu“ žen v soukromé sféře?

Podívejme se na základní podmínky výkonu těchto oficiálních pozic, jak je předestírají dotazované. První podmínkou je opět podmínka času - jak už jsme viděli, především v případě žen s (malými) dětmi je spíše „nedostatkovým zbožím“, i proto jsou argumenty hodnotící možnosti žen realizovat se v oficiálních pozicích v zásadě podobné argumentům v předcházející části o možnosti vědeckého postupu. Navíc, oficiální funkce představuje navýšení pracovních povinností mimo standardní činnosti akademické profese, jakými jsou pedagogická a vědecká činnost:

*(B): „ ... spíš to, že ty ženy **pak** mají to tu druhou měnu doma a nemají tolik času třeba trávit právě na různých zasedáních, při různých jednáních, zejména jsou – li to ženy v produktivním věku a mají malé děti, tak na tyhle věci tolik času nemají, v akademickém senátu nebo v těch různých pozicích, protože to přináší spoustu práce navíc. “*

Z uvedených důvodů se objevuje pojetí oficiálních vedoucích pozic jakožto „zátěže“:

(F): „ ... ženský [funkci] až tak moc nechtějí, znám nějaký proděkanky a voni zasedají taky někdy skoro do půlnoci a vim, že si ta moje kolegyně na tohle stěžuje, a to už má dospělého syna a oba a manžel jí pomáhají, že to je zátěž. Která prostě možná že i finančně se nějak může promítnout, ale v zásadě je to potom náročný dělat tuhle administrativu na tý škole a není to zajímavý. “

Vytížení a nezajímavost jsou hlavními odpověďmi této dotazované na otázku, proč se ženy neuplatňují ve vedoucích funkcích. Její tvrzení by velmi jasně podporovala jak statistická čísla, tak i osobní pohled některých akademiček. Např. pro dotazovanou D funkce představuje omezení svobody, jednoznačně negativní prvek:

*(D): „ ... já jsem naštěstí nikdy nic nevedla, neměla jsem žádný podřízený, to jsem jako **strašně** ráda, víte, protože člověk je svobodnější, když nemusíte, nejste vedoucí něčeho, nikdy jsem nebyla žádnou proděkan, nikdy jsem nebyla žádnou šéf katedry, **nic** takového, žádnou vedoucí funkci jsem neměla a jsem spokojená člověk. “*

Zároveň tato dotazovaná spatřuje zásadní genderový rozdíl mezi ženami a muži v tom, že „*ty mužové se jako ještě víc derou vo ty funkce*“ (D), protože jsou navíc finančně ohodnocené a prestižní, kdežto žena musí být „*taková, která tomu chce obětovat veškerý čas*“ a „*ten čas má*“ (D). Opět nás toto vyjádření odkazuje na podmíněný vstup do oficiální funkce v případě žen, přičemž samotné ambice nemá žena „v povaze“, na rozdíl od muže. Příklady dotazovaných žen, které někdy zastávaly vedoucí funkci, by tento genderově stereotypní náhled jen potvrzovaly. Dotyčné nikdy cíleně neusilovaly o vedoucí funkci, ale byly do ní vybrány svým nadřízeným. Dotazovaná B vypráví:

(B) „No pro mě osobně je to [vedoucí funkce]teda určitě dovršení nebo je to určitá meta, o které jsem coby studentka, která nastoupila na fakultu, vůbec netušila, že bych se k ní někdy mohla dostat. Já sem vlastně víc jak deset let pracovala tady v akademickém senátu, takže já sem s tou strukturou neb s tím životem školy už byla delší dobu úzce spojena, věděla jsem o tom, co se na té škole děje, co se projednává, jak ta škola žije a dá se říct, že završením této etapy bylo to, že pan děkan si mě zvolil jako jednu z proděkanek.“

Vidíme, že ženy se do funkce dostávají proto, že měly dlouholeté životní zkušenosti, ale také třeba „díky“ spolupůsobení příhodných vnějších podmínek:

(E) „Po roce osmdesát devět jsem se teda hned stala tady tou proděkankou a zkrátka první rok, bylo to vlastně jenom na rok, to byla tak velká změna, že celé to staré vedení samozřejmě muselo odejít, tak první vedení na rok a pak dvě volební období po třech letech takže, sedum let jsem tady byla v takové funkci. V roce [udává rok] jsem se stala vedoucí katedry, ne hned po té změně, ale tady byl ještě přede mou kolega, který tu katedru dostal, a ten se potom stal v roce devadesát tři byl jmenován soudcem ústavního soudu, čili odsud odešel, a tu katedru jsem rozhodnutím děkana dostala já jako místo vedoucí katedry.“

Skutečnost, že žena se na vedoucí či jinou pozici dostává až po uvolnění místa spolupracovníkem-mužem, protože ten dané místo opouští, aby využil lepších podmínek, není nijak výjimečnou situací popsanou v genderové teorii.

Vrátíme-li se k dotazované F, její genderově jinak velmi „uvědomělý“ pohled má však své slabiny, protože je otázkou, zda onen nezájem žen o výkon vedení padá na vrub právě „opravdovému“ nezájmu kvůli tomu, že vedení znamená například „úředničinu“ (nebo jsme viděli „nesvobodu“), anebo je tento nezájem vyvolaný spíše důsledky ostatních povinností (v soukromé sféře), jak ostatně dotazovaná F jasně detekuje a potvrzovaly by to také výroky jiných dotazovaných? Dotazovaná F totiž dodává:

(F)“ Já si myslím, že když by chtěli, takže dneska to už zdaleka není uzavřená záležitost, já znova říkám že ... spíš ta náročnost dneska na ten chod té školy z takového toho výlučně administrativního hlediska, z toho jak narůstají počty studentů, aniž se příliš mnoho mění na tom finančním zajištění té školy, prostě je to tak namahavé a tak náročné, že si myslím, že ty ženský, když mají ještě tu druhou směnu doma, takže jim stačí teda to profesní vyžití kantorský, že málokterá se chce do tohohle chomoutu administrativního tak uvázat a taky znám VŠ ve Státech a mám tam kamarádky, tak tam tohle to všechno berou v úvahu a prakticky děláš vedoucího katedry rok a tím pádem to i ty ženský strávěj, kdežto když seš zvolená na čtyři roky nebo dokonce, že jo, na dobu neurčitou, což je vedoucí katedry, no tak to si každá prostě rozmyslí, jo. Takhle kde je taková rotace, tak tam spíš ženy si potom troufnou přeci jenom nějak to sladit s tím rodinným životem, ještě tady to je TAZATELKA: „ jakoby únosný?“ ... „No, kdežto tady se obávám, že pokud zrovna nejseš single a nemáš to v programu celoživotně, tak... .“

Z tohoto úhlu pohledu bychom pak mohli nezáměrně o vedoucí pozici označit spíše za určitou kvazi svobodnou volbu, která ale není naplno detekována, neboť dotazovaná je přesvědčena o primární důležitosti toho „chtít“ vstoupit do vedoucí funkce, protože ženám (na rozdíl od minulosti, tedy doby komunismu) není vstup uzavřen. Otevírá se zde problematika teoretických možností a praktických uskutečnění³⁹ – již pouhá teoretická možnost značí rovnoprávné postavení žen, konstatované „otevřené možnosti“ žen zakládají optimistické přesvědčení, že poměry vůči ženám v rámci fakulty jsou rovnostářské, neboť omezující prvek („tradiční“ odpovědnost žen za soukromou sféru) stojí „mimo“ instituci školy. Na druhou stranu, dotazovaná velmi přesně detekuje důsledky tohoto omezení a rovněž možné institucionální řešení nebo přinejmenším zmírnění. Zcela zřetelně se její výpověď dotýká odlišných pozic žen a mužů, neboť pro muže předpoklad „být bez rodiny“ neplatí, nejsou případně postaveni před „svobodnou“ volbu rodina nebo kariéra, jak jsme ostatně viděli již v předcházející části o kariérním postupu. Nestejné postavení žen a mužů v právnické akademické profesi, jež se na tomto příkladu demonstruje, však při tématu ženy a funkce není dotazovanými natolik explicitně formulováno.

³⁹ Podobný náhled, že potenciální možnost znamená vlastně rovnost žen a mužů, uplatňuje i dotazovaná B, která se vyslovuje ve prospěch poměrů na fakultě, protože „ ... tady vlastně ženy mají stejnou možnost, pokud jde třeba o přidělování výuky, není tady to, že by ... si třeba některé přednášky brali jenom muži a zbytek nechali na ženy nebo podobně. To se tady nevyskytuje, to znamená, že profesně ta žena může stejně jako ten muž se zapojit do té pedagogické či vědecké činnosti. Je zase už na tom rodinném zázemí, a to je už zase u těch žen více hendikep, když se má odjet na konferenci, kdo zase zabezpečí teda ten chod té domácnosti“ (B) Vidíme, že se tím pro dotazované potvrzuje rovnoprávnost žen s muži, přičemž omezujícím prvkem je soukromá sféra (aspekty vázané na ženu jakožto matku), tedy ne muži jako takoví.

Skutečnost, že zastávat vedoucí či jinou oficiální funkci představuje pro dotyčnou ženu zátěž, se potvrdilo na příkladu žen v této funkci – tyto ženy totiž jako jediné na otázku po spokojenosti či nespokojenosti v profesi (s profesí) odpovídaly v intencích pracovního vytížení, což jsem vztáhla k tématu působení ve funkci. Za obě uvádím výrok dotazované G: *OTÁZKA: Jste ve své práci spokojená? „Jo, až na to, že se cítím hodně unavená, že si myslím, že mám permanentní pocit přepracovanosti, tak asi ano.“ OTÁZKA: A co by pro Vás ta spokojenost měla znamenat? „No tak víc času, víc pracovat s větším uvolněním.“*

Dotazovaná B vyjadřuje jakési smíření se stavem věcí:

(B: 346 – 352) „Já беру ty věci tak, jak je život přináší, vím, že některé věci si ovlivnit můžu, některé nemůžu ovlivnit, a že těch, které nemůžu ovlivnit, je asi víc, takže spíš se přizpůsobím tomu, co v té dané chvíli je potřeba. A že bych měla nějaký pocit nějakého nevyužití nebo naopak přetížení ... myslím si, že si dokážu tak nějak tu laťku srovnat, nastavit a člověk když je pod větším třeba časovým presem, tak je schopen třeba toho udělat víc, než když ve volnější situaci, ale to samozřejmě s věkem přichází to, že člověk už je pomalejší, řadu věcí nestihne, a tak se tam nějak s tím srovnává, ano, to já považuju za to, že když není nějakých takových příliš výkyvů, a je ten život nebo ta práce tak, abych se nedostávala do stresových situací, tak že tím jsem spokojená.

3.3.3.1.4. Nároky profese a soukromý život – otázka harmonizace

Přestože jsem doposud tematizovala překážky a omezení dotazovaných akademiček ve vztahu k jednotlivým dílčím složkám profese, nelze si nevšimnout, že tyto dílčí tematizované roviny v souhrnu představují de facto profesní dráhu jako takovou. Nejde tedy jen o izolované oblasti či aspekty právnické akademické dráhy, kde se vyskytují určité problémy. Samotná právnická akademická profese a její nároky se nakonec i dotazovaným jeví jako vcelku obtížně slučitelné s nároky soukromé sféry na ženu. Jinak řečeno, dotazované akademičky ze skupiny „mladších“ i „starších“ nepopírají možnost skloubit tuto profesi (včetně určitého kariérního postupu) a osobní (rodinný) život, třebaže to považují za velmi problematické a obtížné. Studie Maříkové (2004) tento náhled „mých“ vědkyň, které ona obecně řadí do starší generace (nastupovaly do vědy před rokem 1989) potvrzuje, přičemž poukazuje na skutečnost, že dnešní mladé vědkyně zaujímají spíše vystupňovaný skeptický postoj ke svým profesním šancím a uvažují v intencích „bud’ –

nebo“ . Dotazovaná F potvrzuje, že dnešní mladé akademičky skutečně někdy tuto volbu musejí řešit, protože si tato akademická profese žádá „cele“ člověka:

(F) „... v **zásadě** tě ta profese dost pohlcuje, ať je ta situace jakákoliv[s dětmi i bez nich] a myslím si, že já tu zkušenost bohužel osobní nemám, že u nás to měli **vždycky** složitý ženy, který chtěli děti, a taky dost často ty holky, když mají děti, potom rezignují na tu pedagogickou dráhu a třeba se, pokud manželé jsou dobře situovaný, tak třeba pak někde přicmrdují, že jo, jako právničky, **málokdy** se vrací zpátky do profese.“

Důsledkem této situace je tedy i případná rezignace mladých žen na profesi vůbec, nejenom kariérní dráhu.

Důvodem obtížné slučitelnosti jsou pro dotazované nároky akademické profese jako takové (vůbec nastavení profese, kritéria atd.) násobené skutečností, že se jedná o profesi v oboru práva, neboť obor práv je vnímán jako neustále se vyvíjející, vyžadující průběžnou přípravu a obeznámenost s aktuálními právními skutečnostmi:

(A) „*Ted'ko žijeme v dynamické postmoderní době a přečteme-li si různé sociology, Baumanna a tak dále, jo, tak ti nám to ještě to, co všichni cítíme, ještě pojmenujou a dokreslej, všechno teče, to je tak tekoucí civilizace a to je pravda, protože víte co, v našem oboru a ve všech ostatních zřejmě taky, objevují se nové přístupy, je šilenej humbuk, zdá se, že všechno, co bylo předtím, už nehraje roli. Nevíte-li to, co bylo včera vynalezeno, tak jste úplně pasé, nejste ,in'“*

Jak se zdá, věda (obor) podléhá nárokům moderní doby, což ovlivňuje způsob a rozsah odvedené práce, a proto je profese čím dál více náročná (čas a věnovaná práce). Je ovšem otázkou, zda takto působila profese na dotazované i v minulosti? Jak jsem již naznačila, právnická akademická profese značně podléhala společenskopolitickým podmínkám dané doby. S ohledem na jistou „uzavřenost“ vědecké oblasti danou tehdejšími politickými podmínkami před rokem 1989 byla akademická sféra omezena ve vědeckovýzkumné činnosti a vystávala spíše její pedagogická stránka, mezinárodní vědecký kontakt byl omezen (Havelková:2007a). Dotazovaná E působení v právnické akademické profesi v době komunismu popisuje takto: „... do toho roku osmdesát devět byl člověk rád, že je rád, tady tiše zalezlí [s úsměvem], učil a psal články na témata velmi, bych řekla odtaziť od nějaké té politické reality, no.“ (E). Je tudíž možné, že nároky právnické akademické profese na osobu vědce a vědkyně nemusely být pociťovány natolik palčivě.

Přesto se ve vyprávění dotazovaných akademiček ukazuje, že tato profese vždy byla a je ve srovnání s jinými vnímána jako náročná. Časová a pracovní vytiženost jednak odlišuje právnickou akademickou profesi od jiných profesí – akademická profese je z povahy „*tvůrčí nebo taková jakoby intelektuální práce prostě*“ (A), „... *ten akademické svět je trochu jinde, ta náročnost stoupá ...*“ (F). Zároveň je i vysvětlením, proč mnohé dotazované akademičky skloubení profese s rodinným životem pojmenovávají jako obtížné, třebaže tuto možnost nevyklučují – z jejich pohledu skloubení představuje „*vopravdu strašnej nátlak.*“ (A)

Není proto divu, že dotazovaná A vnímá možnost dnešních žen, které mají rodinu, na vyprodukování kvalitní teoretické práce značně omezenou, ba téměř nemožnou. Nepřímo tím vlastně předkládá podmínky, za nichž je dnes možné úspěšně vědecky tvořit, ovšem tyto podmínky a priori vylučují ženy:

(A): *a za této situace něco propracovávat, zkorigovat, domyslet a tak dále, to už vyžaduje opravdu buďto tak starýho člověka jako jsem já, já opravdu to tahle dělám, ale to si můžu tak hrát, protože si můžu hrát, anebo to vyžaduje člověka, kterej opravdu jako Diogenes žije v sudu, protože většina lidí to tak nemůže dělat. I tak se skláním před některými mladými lidmi, třeba před jedním kolegou, jehož práce jsou originální, podnětné, **podložené** ... ale pravda je, že je to mladej člověk, kterej už začínal v jiné době ... a když pak ještě má to štěstí, že jede jako úplně mladej na dva tři roky nebo dvakrát třikrát a složí mu to takovýdle léta nebo větší, řekněme do Ameriky, tam nemá rodinu, nemá tam nic a sedí a dělá a dělá, tak samozřejmě ty výsledky mohou být.*“

Naprosto jednoznačným sdělením je, že podmínkou kvalitní a úspěšné vědecké práce je život bez rodiny, kdy se člověk může naprosto věnovat práci, aniž by jej od ní něco odvádělo, využívat nabídek mobility a podobně. Jak jsme již několikrát viděli, potvrzuje se, že ženy musí rezignovat na partnerský/rodinný život, pokud chtějí mít stejné profesní a kariérní šance jako muži.

Složitost situace, jak skloubit práci a rodinu, předestírá i dotazovaná E, která tím vlastně dokladuje nevyhnutelnost zatížení soukromou sférou u žen:

(E) „... *tak když má ženská dvě tři děti a k tomu odpovídající domácnost, no tak /spráskne ruce/ toho má na sobě trošičku víc a taky myšlenkově jí to odvádí. To nejde o počet hodin, ale o to, že tuhlectu svojí agendu musí držet v hlavě ... a zajišťovat jí, když si tam i sežene pomocníky a třeba*

toho mužského taky, tak ... to pořád jako ale je něco, co jako vona má na sobě navíc, a to jí přirozeně trošku zpoždíje.“

Vlastně tím popisuje nevyhnutelnost závazku v péči o děti, a to i přes případnou faktickou „pomoc“ a podporu partnera, protože odpovědnost je vždy a bezvýhradně na straně ženy. Roli partnera však dotazované povětšinou vůbec nezmiňují, a když, mají k jeho „pomoci“ spíše skeptický postoj: *„I když si to můžeš [pracovní dobu] zorganizovat, ale co ti je to **platný**, když prostě jsou oba vytíženi a neumějí si to zorganizovat nebo to **nejde** zorganizovat doma, tak prostě při vši bych řekla pohyblivosti toho času, že jo....“* (F)

Studie upozorňují, že tato situace je často dána právě tím, že ženy ve vysokých (prestižních) pozicích uzavírají dvoukariérová manželství, kde se sice partner nemusí nutně věnovat vědě, ale bývá například manažer nebo podnikatel (Havelková:2007a, Maříková:2004, Červinková:2004). Vysvětlení, proč tomu tak je, nabízí Bourdieu (2000). Mluví o možném neuvědomovaném vlivu kulturních schémat vnímání a myšlení na partnerskou volbu ženy, kdy si žena hledá takového partnera, který ji „převyšuje“, např. právě sociokulturním kapitálem. V případě vysokoškolsky vzdělaných akademiček je pak volba zřejmá, a to směrem k muži se stejně vysokým vzděláním, přičemž lze předpokládat, že ten bude vykonávat podobně časově aj. náročnou profesi. V každém případě se ale ani ženám v těchto manželstvích nevyhýbají „povinnosti“ v soukromé sféře, včetně primární odpovědnosti za děti, jejich výchovu a péči o ně (Havelková in Linková: 2007).

Pro dotazovanou E zároveň skloubení rodiny a profese znamená, že se ani jedné sféře nemůže stoprocentně věnovat:

*E: „ ... no tak (člověk) tomu musí odvést to, co to žádá, aniž by v tom směru to bylo dokonalé, ... já se svých dneska dospělých dětí neptám, jestli jsem jim byla dobrou matkou nebo, no tak byla jsem asi takovou matkou, jak člověk v této situaci je. Nestěžují si na mě, máme zpětně dobré vztahy, no tak... Můžete to trochu ošidit, ale jenom do jisté míry, a stejně tak trošku pak šidíte tu práci, to se nedá nic dělat. Ono se to těžko kloubí, ale **nějak** se to skloubit musí.“*

S tímto náhledem nebyla tato dotazovaná jediná, přičemž se tím opět potvrzuje, že ženy se během komunismu realizovaly jak v práci, tak v rodině, obě sféry byly hodnotu, již chtěly ženy co možná nejlépe naplňovat (Maříková:2004)

Vzhledem k výše řečenému se jako překvapivý jeví názor jedné z dotazovaných, že soukromá sféra (péče o dítě) jako taková není vzhledem ke zvládnutí profese žádnou překážkou:

(C) „No vzhledem k té **profesi**, tady spíš když ona [žena] z toho by vypadla, ale tady i zase když vona je na té mateřské, tak jako **tím**, že jí třeba ta práce baví, ona si stejně studuje, čte si, že jo, takže tady to jaksi není na překážku, že je doma, aby úplně ztratila kontakt se svým oborem, to rozhodně ne“

Studie autorek Šaldová, Tupá (2004) potvrzuje, že jsou to právě sociální a humanitní vědní obory, kde je například práce na zkrácený úvazek v době péče o dítě velmi dobrou příležitostí, jak se tzv. udržet v oboru a neztratit kontakt, neboť vědecká činnost není nutně podmíněna fyzickou přítomností na pracovišti. V případě akademické profese však nesmíme zapomenout, že je tu ještě činnost pedagogická, jíž je potřeba zajišťovat. Je ovšem otázkou, zda lze tento výrok číst jednoznačně pozitivně? Není spíše odkaz na zájem o profesi a dění v oboru nutnou strategií žen, jak právě „neztratit kontakt“ (C) a udržet si přehled o aktuálním dění? Vzhledem ke způsobu pojetí tohoto tématu ostatními akademičkami se spíše přikláním k názoru, že se zde ukazuje jakoby vynucená strategie žen, s tím, že samozřejmě nechci popírat zájem o obor a vztah k oboru, což se mi ostatně potvrdilo v rozhovorech, ale domnívám se, že vykládat si snahu o udržení kontaktu jenom skrze zájem dané ženy, by bylo poněkud „slepé“ a nedostatečné⁴⁰.

Přestože se tedy jeví možnost, jak tzv. nevypadnout z profese, neznamená to, že profesní dráha není „poznamenána“ nároky soukromé sféry – vědecká činnost v sobě zahrnuje například povinnost podílet se na vědeckých úkolech fakulty nebo případně účast na vědeckých konferencích a setkáních, účast na stážích, jiných vědeckých grantech a podobně, což jsou činnosti, které někdy vyžadují mobilitu dané osoby. V situaci, kdy je žena odpovědná za soukromou sféru a nemá možnost, jak tuto sféru zajistit jinou osobou, se právě profesní mobilita ukazuje jako jeden z významných problematických aspektů profese:

(B) „ ... to [rodinné zázemí] je už zase u těch žen více hendikep, když se má odjet na konferenci, kdo zase zabezpečí teda ten chod té domácí, ne všude funguje to tak, že by to ten partner

⁴⁰ Je možné, že se zde promítá vlastní osobní zkušenost? Jako jediná nikdy nepečovala o dítě, možná tím má „zkreslený“ pohled a nevnímá tu situaci jako nucenou strategii, ale zájem.

zabezpečil nebo z nějakých důvodů nemůže. Takže tam už pak jsou třeba i v rámci té mobility jsou ženy třeba někdy na tom z té osobní stránky hůř, takže když mají malé dítě a jsou třeba samy, tak musí mít babičku, která vlastně hlídá a ona může odjet, což ty muži zpravidla neřeší.“

I když se ženy snaží držet krok s profesí (citát dotazované C), protože návrat do profese v případě přerušení je obtížný (jak doložila dotazovaná F), nesplnění očekávaných úkolů nebo činností má jednoznačný dopad na ženu a její profesní působení – ženám je na základě jejich pečovatelské role přisouzen menší výkon v profesi, což se odráží jak na jejich finančním ohodnocení, tak na jejich kariérních možnostech:

(B) „...u některých vedoucí to, že žena je třeba doma s dítětem a nemůže podávat takové výkony, no tak on jí nepřizná nějakou odměnu nebo může být vedoucí, který nedoporučí té ženě třeba možnost habilitace nebo podobně, takže je pak třeba nějakým způsobem takhle diskriminovaná, což se u mužů nestává.“

Nabízí se otázka, jak interpretovat spojení „*podat výkon*“ (B) ve vztahu k omezeným možnostem ženy dostát nárokům profese vzhledem k její mateřské/rodičovské odpovědnosti? Jak jsem již naznačila, je zřejmé, že žena je skutečně v určitých ohledech natolik zatížena soukromou sférou, že nemůže dostát určitým nárokům profese (ve smyslu výkonu určitých činností) – na druhou stranu však, jak se ukázalo již v předešlých výrocích, ženy volí různé strategie (nejčastěji individuálního charakteru), jak požadavkům profese dostát a profesi zvládat tak, aniž by se do ní promítly jejich rodičovské „povinnosti“. Přestože nemohu na základě rozhovoru přesně interpretovat úvahu dané dotazované, přikláním se k názoru, že „diskriminací“ je zde myšlena právě skutečnost, že omezení v některých činnostech profese nezakládá nárok na nestejný přístup, protože ženy i nadále odvádějí výkon stejně hodnotný jako muži. Tento náhled potvrzuje například studie Šaldové, Tupé (2004), jež vysvětlují, že ženy, které nastupují do zkráceného pracovního úvazku, mnohdy podají na pracovišti stejný výkon, resp. odvedou přinejmenším stejně kvalitní práci, jako ostatní při plném pracovním nasazení – a to za nižšího finančního ohodnocení. Jak se zdá, jenom samotný fakt, že žena pečuje o dítě, může znamenat diskriminační přístup na pracovišti, protože se zde uplatňuje optika nahlížení, že žena zákonitě věnuje (resp. je ochotná věnovat) povolání v tomto období méně.

Negativní pohled na přístup mužů k ženám-matkám v rámci právnické akademické profese však nesdílí dotazovaná A. Ta je přesvědčena, že muži „chápou“ a jsou „si vědomi“ ztížené situace žen-matek:

(A): „... dokonce si myslím, že většina kolegů tady se i na kolegyně dívá tak, že není divu, že mají míň článků než oni, když má ty dvě děti a von třeba žádný nebo tak. Že třeba nemají rodinu anebo tohleto, a i když maj rodinu, tak jsou si vědomí, že ty ženy toho mají víc nebo třeba třeba porodama se zdržej a tak dále. Takže já bych řekla, že v tomhle ohledu určitě je docela snaha na to nazírat, tak má trochu míň článků, ale dobřejch‘ nebo takhle jo. Já tady opravdu nevím, jak ty ženy samy mladý to pociťujou, ale mně se zdá, že spíš na ně berou starší kolegyně, no třeba dyť slyšíte mě, jak uvažuju, anebo i ty mužský, že na ně berou určitej ohled.“

Ale pokud by tomu skutečně tak bylo, proč dotazované pociťují znevýhodnění kvůli své mateřské/rodičovské roli ze strany (povětšinou mužského) vedení? I když bychom předpokládali, že muži jsou schopni a ochotni tohoto náhledu, nic to nemění na skutečnosti, že žena je kvůli své pečovatelské roli znevýhodněna, protože „objektivní“ hlediska výkonnosti (která zohledňují jak kvalitu, tak kvantitu) a „subjektivní“ genderové stereotypy hrají svoji roli.

Tento výrok však ukazuje na několik velmi zajímavých věcí – je vlastně výrokem o působení genderové smlouvy, resp. o tom, jak se promítá do uvažování jejích aktérů v každodenním životě. Ukazuje, že všední život se vždy nutně neřídí formálními zákony a pravidly, na něž některé z dotazovaných akademiček „spoléhají“, ale naopak také mnohdy neformálními, implicitními „ujednáními“ mezi ženami a muži. Navíc, a co je ještě podstatnější, tím dotazovaná podává důkaz, že všední každodenní život není a-genderový, ale že gender je jeho základním stavebním kamenem, jenž naprosto zásadně ovlivňuje naše myšlení a jednání. Za další je zřejmé, že pro dotyčnou je skutečnost „brát ohled“ (A) důkazem rovného přístupu, tedy relativizací diskriminace žen v profesi – pojetí diskriminace a omezení se tak opírá o rovinu osobní interakce, není pojato systémově, jakožto strukturální předpoklad vytvořený kulturou a kulturou (společnost) utvářející⁴¹.

⁴¹ Tato dotazovaná dále například diskriminaci pojímá jako „bránění“, což potvrzuje tento pohled, opírající se o rovinu osobní interakce, ne strukturální podmínky, které konstituují ženy jako znevýhodňovanou skupinu. A není rozhodně jediná.

3.3.3.1.5. Podoba profesního působení žen – „normální“ pracovní den

Z doposud řečeného jednoznačně vyplývá, že podoba akademické profesní dráhy žen a mužů v právnickém oboru je odlišná, a to proto, že ženy se během své profesní dráhy potýkají s překážkami a omezeními vázanými na „tradiční“ předpoklad, že žena nese primární odpovědnost za soukromou sféru (ostatně z většiny potvrzovaný realitou), což se nutně negativně promítá do profese. Jak tedy vypadá „normální“ profesní dráha žen, které mají rodinu? Jaký vliv má sepětí žen se soukromou sférou na způsob práce? Jak vypadá „normální“ způsob práce, zvládání profese a jejich nároků v případě žen?

Dotazované akademičky se shodují na jednom – žena, na rozdíl od muže, musí v akademické profesi vynaložit mnohem větší úsilí: „... asi je že pravda, že vzhledem k tomu zdržení při dvou dětech, že ta žena musí být možná, jak se říká, ještě lepší, než ten průměrný mužskej, aby to všechno podoháněla a stihla.“ (A). Tyto poznatky korespondují se zjištěními také zahraničních výzkumů (Zimmer:2007, Geenen:1994, Bock:1983). Dotazovaná A přibližuje:

Ženskou pracovní „morálku“ charakterizují slova jako „švihat“ (A), „stíhat“ (A, D), „organizovanost“ (A, F), „osobní kázeň“ (D). Zmiňované charakteristiky značí jediné – protože se žena nemůže soustředit pouze na svou profesi, ale má „své povinnosti“ i v soukromé sféře, musí si umět uspořádat a zorganizovat čas tak, aby dostála požadavkům vkládaným na ni jak ve sféře práce, tak ve sféře soukromé. Není to volba, ale spíše nutnost, jak vůbec obě sféry skloubit a zvládat tak dostát nárokům profese. Podstatu „osobní ukázněnosti“ osvětluje dotazovaná D:

(D) „[akademické povolání] vyžaduje osobní **kázeň**, páč se musíte ukáznit sama, jo, když někde šrotíte od osmi, já nevím do čtyř, tak prostě nad váma někdo stojí nebo jste sice třeba vedoucí, ale musíte tam být, a tam prostě máte tu pracovní dobu. No a tady si prostě odbudete svoje a teď se musíte ukáznit, abyste stihla si udělat přípravy, přečíst si něco anebo třeba jenom přemýšlet...“

Skutečnost, že ženy jsou nuceny vynaložit v profesi více úsilí, je pro dotazované implicitně negativní skutečností, ale jedna z dotazovaných nachází zajímavý způsob, jak se s touto skutečností vyrovnat a udělat z ní dokonce pozitivum:

(A) „**Na druhou stranu se říká. A říkaj to i příslušníci různých profesí, který, lékaři a tak, kteří se zabývají, gynekologové, ženama a tak, nejenom výkonem odbornosti, ale trochu víc se zajímají i o ty demografický a jiný sociologický souvislosti, tak říká se, a docela se to, ano, najdete to**

v literatuře a je to docela ne málo zastoupenej názor, že tím, že ty ženy sebou musej víc švihat, tak musej být víc zorganizovanější tzn. a nemůžou být takový po osmi hodinách nebo k večeru už rozvolněný a tím, že maj na sebe větší nároky a musej tím časem víc počítat a víc se zorganizovat, tak suma sumárum výsledek je ten, že často dojdou v životě dál ... jo. Takže vono vám je to všechno něčo za něčo.“

Jak si tento optimistický názor vysvětlit? Můj názor je, že se může jednat o strategii, jak si určitým způsobem „odůvodnit“ nestejnou pozici žen a mužů v této profesi tak, aby její důsledky nevyznívaly pro dotyčnou natolik tíživě, možná i způsob, jak tuto skutečnost přijmout. Přesto se domnívám, že tento optimistický předpoklad reaguje spíše jen na výjimky mezi ženami – protože kdyby opravdu platil, proč se tak málo žen dostane do vyšších akademických pozic? Odvrácenou stránkou zmiňované vyčerpání však je, že nemusí ženám přinášet jenom „plody“, ale také velké obtíže:

(A) „Nesmí toho bejt tolik, aby vás to zlomilo a abyste rezignovala a řekla si, tak se tam budu motat jen tak jako trpěný pátý kolo u vozu, to je dost tragická poloha v takovymhle zaměstnání a určitě i takovýhle lidi jsou mezi ženami i mezi muži, taková ta zlomenost určitá, protože se říká, ne že se říká, ale ty vysocí odborníci říkaj, že je do určité míry velice stimulující, a je – li to ta míra přešvihnutá, a to má individuální stropy samozřejmě, tak potom už vás to může polámat. Může to mít psychi-[nedořečeno]já nevím jaký všechny problémy, už to prostě neunesete ...“

Pracovní nároky veřejné a soukromé sféry s sebou přinášejí vyčerpání, jež se může odrazit na profesním výkonu, kariérních ambicích a dokonce i zdraví. Přestože si je dotazovaná vědoma spolupůsobení těchto dvou faktorů, je zajímavé, že ona „zlomenost“ (A) závisí na jedinci a jeho řečneme odolnosti se s pracovním vyčerpáním vypořádat – má tedy „osobnostní stropy“ (A). Znamená to, že pro danou profesi se „hodí“ jen lidé s osobností odolnou vůči tlaku, vyčerpání, stresu a podobně? Nesmíme však zapomínat, že zde mluvíme o situaci žen jakožto skupině, která je z většiny odpovědná za soukromou sféru a tudíž i z většiny vystavená tomuto pracovnímu přetížení, což znamená, že jsou to právě ženy v této profesi, které buď mají, anebo si musí vybudovat takovou osobnost, aby „ustály“ nároky na ně uvalené. A k čemu odkaz na individualitu ještě směřuje? Nepřímo také říká, že je de facto v rukou jedince, jak se se situací vypořádá (opět odkaz na určitý liberalismus v pohledu dotazované), ale odvádí tím pozornost od systémových strukturálních podmínek kulturní povahy ovlivňujících profesní zkušenost v právnické akademické profesi.

Dotazovaná má s touto situací osobní zkušenost, velmi jasně dává své tehdejší problémy do souvislosti s vlivem pečovatelské role, která byla výhradně její odpovědností, ale přesto nechce odlišnost situace žen a mužů, resp. větší „náchylnost“ žen k tematizovaným problémům připustit:

(A) „... sama jsem v takovymhle problému řadu let byla, to je pravda. Já si myslím že to, čemu se říká dneska syndrom chronické únavy, sem měla vzhledem k těm vyhazovům, rozvodům, normalizaci a ještě i tomu individuálnímu osudu rodiny a svému zdravotnímu, protože si pamatuju na ... teda když jsem tu holčičku vypravila do školy, tak sem měla **jedinou** touhu vrátit se do postele a spát, pokud možno i třeba až do oběda dál jo. A byla jsem **šíleně** na dně a taky se mě chytali všechny možný nemoci v tý době a tak dál, když já sem si to prodělala, a bylo to **dost** let a byla jsem **velice** osamělá. ... zase říkám, sou lidi, který prošli mnohem strašnějšima věcmi, takže já to nechci zveličovat. Ale pro mě to v těch letech bylo často na hranicích možností a často sem si říkala, že už vůbec nemůžu, jo, tak. To chci jenom říct, že může být i takové okamžiky, a u žen asi možná víc než u mužů, ale u mužů taky, já sem taky znala muže, na který šíleně tlačí to, že chtějí dosáhnout vyšších met, a je to pro ně prostě z nějakých záhadných důvodů, **nechtěj** vynaložit **ještě** to další úsilí a jít do právě do tý další konkurence a nechat se někým oponovat, i když tady to není **vůbec** razantní, ale radši dávaj přednost tomu, že zůstávají odbornými asistenty do nemožné doby, takže to není čistě ženskej problém a tam patrně ta frustrace se musí taky něčím kompenzovat - se mnou seděl leta muž, kterej skončil jako těžkej alkoholik a nakonec vodsad' vodesel, a on zoufale chtěl bejt tím docentem a profesorem a prostě ... tam byly nějaké stropy. Tak zkrátka osobnostní a já nevím jaký ještě, prostě byl to spíš praktik přes to právo než teoretik. Todle může bejt u těch žen trošku jako vystupňovaný ... na druhou stranu **né**, protože ta ženská, když neuspěje, tak si vždycky řekne, tak sem vychovala dvě zdravý děti a kašlu na ně, což si ten muž tak úplně říct v naší ještě civilizaci, nevím jak u těch Dánů, kde se střídají, tak tam to může bejt možná jiný, ale tady jako ten mužskej **furt eště** si myslí, že má dosáhnout víc, než ta ženská vlastně za srovnatelných okolností, takže ta jejich frustrace může bejt dokonce větší. Víte já se vám snažim říct, že je vždycky v životě něco za něco, byť to tak nemusim pociťovat ve čtyřiceti, ale když jsem se a ještě pak o něco starší a vidim to ještě z většího rozhledu, tak prostě musim i říct, že někdy je to i **takhle**.“

Dotazovaná svou těžkou životní situací „nechce zveličovat“, protože její měřítko obtíží a problémů (zdá se kvůli událostem, jež prožila) dalece přesahuje případné problémy spojené „jenom“ se soukromou sférou. Nabyté životní zkušenosti se promítají do pojetí omezujících vlivů a podmínek a v konci jistým způsobem zjemňují (a zatemňují?) kritický genderový přístup – ve srovnání s jinými „problémy“ jsou gender a genderová témata marginální (přiblížím později). Je rovněž zajímavé, jak nakonec dotazovaná relativizuje

pociťovanou „frustraci“ žen z nemožnosti dostat nárokům profese (tedy předpokládanému kariérnímu postupu) – skrze její pojetí genderu dokonce jakoby úplně obrací otázku znevýhodnění žen směrem ke znevýhodnění mužů skrze kulturní nastavení genderových rolí a očekávání. Přitom opět uniká ze zorného pole, že jsou to především ženy, kdo má „na starost“ soukromou sféru – zajištění soukromé sféry je stálou podmínkou, znamená to, že ženy jakoby „vždy už“ mají na sobě břemeno soukromé sféry a tím nesou „vždy už“ riziko tematizovaných problémů (viděli jsme ztráta profesních ambicí, frustrace, ale i například fyzické a psychické zdravotní problémy), na rozdíl od mužů.

Následující popis všedního dne jedné z dotazovaných odhaluje nejenom něco o vztahu dotyčné k profesi, ale, ve světle předchozích informací, také něco o způsobu zvládání profese – dotazovaná D vypráví, jak se profese prolíná s jejím běžným dnem:

(D) „ ... Ale já třeba já nevím já když chodím se psem na procházku, tak si vždycky se psem promyslim kus, když jdu do **tržnice** nakoupit u nás ... no a já si přemýšlim, třeba když meju nádobí, tak si ten článek skládám v hlavě a to mě strašně baví. No, a když čtu ty diplomky, ty ríga a to já umim číst, že když tam mají být někde nějaký chyby, tak já vim, kde je najdu, víte. ... pak si zase sednu a ten posudek napíšu, někdy třeba napíšu ty posudky v noci třeba, když nespím, třeba od třech do šesti píšu ty posudky, přitom třeba něco vařim, (úsměvně) taky někdy. V noci, já vždycky říkám, já vařim večeri ráno v pět a při tom třeba ještě dopisuju posudek, jo, protože mám životní zkušenost, poněvadž jsem rutinér, určitý, věci dělám naprosto rutinně. ... To prostě bez problému, když to... když to chci tu práci vědeckou, tu teorii, no tak tam nad tím musim někdy hrozně dlouho přemejšlet. Anebo si sednu, no a teď si přemejšlim.... To je moje oblíbená činnost, teď už mám na to víc času, než když byly doma ty děti malí, tak ten mě nezatěžuje, ten velkej kluk [pozn. myslí tím vnuka]. Akorát že musí být doma něco k jídlu, no.“

Nastíněnou zkušenost si můžeme interpretovat více způsoby, jednak jako důkaz provázanosti s profesí, protože ta představuje nedílnou součást života, práci i zábavu „v jednom“, ostatně jak potvrdily i jiné akademičky (viz. kapitola Vztah k profesi...). Zároveň můžeme tento výrok rozumět jako vhled do způsobu, jakým lze zvládat nároky profese – dotazovaná využívá každé volné minuty, neustále je částečně jakoby „v práci“ (práce prostupuje její život), určité profesní činnosti rutinizovala, protože to šetří čas. Je samozřejmě otázkou, do jaké míry mohu tuto výpověď vztáhnout i na zkušenost mužů, resp. zda se zde jedná o výlučně ženskou zkušenost? I kdybychom to tvrdit nemohli, přinejmenším se potvrzuje domněnka, kterou vyslovila dotazovaná F, že profese jako

taková „*pohlčuje*“ (F), přičemž žena, která pečuje o děti a domácnost, má svou profesní pozici značně ztíženou, neboť se nemůže cele koncentrovat na profesi, resp. nemůže si dovolit koncentrovat se pouze a jenom na profesi.

3.3.3.2. Žena jakožto žena ANEB „tady to nikdy roli nehrálo“

Dosavadní tematizace omezení a překážek žen v právnické akademické profesi se ubíhala výhradně po rovině soukromé sféry a jednoznačně primární role ženy v této sféře, vázané na péči o děti a domácnost, která jí byl přisouzena kulturou. Kulturní očekávání a stereotypy uplatňované na ženu jakožto matku jsou jedny z hlavních podmínek (třebaže ne jediných), jež akademičky vnímají a tematizují, často na základě vlastní prožité zkušenosti. Dotazované akademičky prokázaly vcelku velmi přesnou citlivost na detekování problémů a překážek vázaných na ženu-matku, třebaže tyto byly povětšinou pojaty spíše genderově neuvědomělým způsobem, některé překážky i jejich dopady byly relativizovány. Přesto lze shrnout, že v tomto kontextu některé ženy dokonce mluvily o „diskriminaci“, kriticky se také stavěly proti „nespravedlivé“ pozici ženy a muže v profesi vyplývající z genderového rozdělení odpovědnosti a povinností v soukromé sféře, ovšem aniž by tuto pozici zpochybňovaly. Linku tohoto jejich uvažování bylo možné částečně vysledovat již během rozhovorů, a proto mne mnohokrát překvapila odpověď dotazovaných žen na otázku, zda se někdy během své akademické kariéry cítily diskriminované – odpověď bez výjimky zněla ne. Zajímalo mne proto, jakým způsobem nahlízejí svou pozici jakožto ženy, co pro ně pak v tom kterém případě znamená „být ženou“ a jaké aspekty se na tuto zkušenost váží? V jakém kontextu nyní chápou tuto otázku, když předtím mluvili o tolika nesnázích, jež se mohou žen (matek) dotýkat? Během práce s rozhovory se ukázalo, že dotazované akademičky někdy implicitně rozlišují mezi „ženou – ženou“ a „ženou – matkou“. V kontextu žena - matka byly většinou schopny (a ochotny) přiznat znevýhodnění oproti mužům, zkušenost omezení, překážek, diskriminace. V kontextu žena – žena naopak podobnou zkušenost ve většině odmítaly a popíraly. Jaká omezení tedy ženy v právnické akademické profesi dávají do souvislosti se svým „ženstvím“?

3.3.3.2.1. Přístup k ženám – „mužská“ kultura

Ukazuje se, že v kontextu žena-žena se do popředí dostává rovina přímé interakce a kontaktu s muži v této akademické profesi. Podle dotazovaných akademiček „původcem“ nestejného přístupu k ženám jsou jednoznačně muži, resp. „*mužská kultura*“ (A)

vědeckého prostředí, pojata jako „mužský“ způsob pojetí práce a přístup k profesi, normy a hodnoty jednání a vystupování v profesi pěstované muži, často jako většinovými zástupci v dané vědecké profesi. Dotazovaná A svou zkušenost z „mužským“ prostředím demonstruje na tématu přizpůsobování se požadavkům profese, vůbec (právníckému) akademickému prostředí jako takovému:

*(A) „Nepochybně, a to že musela [přizpůsobovat se], to sem v té době nevěděla, protože to děláte **maně**, až dneska se to začíná pojmenovávat, že **nejde** jenom o to, aby ženy přišly do politiky, do manažerských funkcí, do, já nevím, výzkumu a tak dále a jenom v tom smyslu, že jsou tam přijatý, jestliže více méně aspoň ukazují, že myslej a jednaj jako muž, a tím vlastně rozmnožej řady lidí s mužskou kulturou, **nýbrž** že by **měly** přicházet na tato místa a přinášet si **tam** i svoji větší způsobilost a schopnost intuitivního myšlení, i svoji větší rozvinutost pravé hemisféry **i** aby tam prostě přicházely jako plnohodnotné ženské bytosti, které uvažují, myslej a cítěj trochu jinak. A **todle** tam vnášely a nebyly celé rády, že je mužský berou, protože je z ní napůl chlap. Tak **tohle** si myslím, že je velkej problém, že **byl** ... celej můj život.“ ... „Tak **tohle** [přístup mužů] je pro některé ženy překážka odrazující, protože se jim zdá, že se po nich chce v těchto profesích, že teda asi budou muset bejt razantní a tak ... a muži velmi často je vodbydou, ženy, na nějaký schůzi a nebo na nějaký akci, kor když jsou ve většině, tak řeknou, no dobře, tak teď si nechte, holky, ty svoje emoce a teď budeme uvažovat racionálně. To je **hrozně** ubíjející záležitost.“*

Akademické, resp. vědecké prostředí se podle této dotazované vyznačuje určitými „mužskými“ charakteristikami jako jsou například „racionalita“ a „razance“ (A). Problém však dotazovaná nevidí v těchto charakteristikách jako takových, ale v tom, že jsou muži udržovány a používány proti ženám, že jsou vyžadovány jako jediné legitimní způsoby jednání. Kritizuje tak to, že muži potlačují „ženské“ způsoby jednání a přístupu, čímž ženy odrazují od toho, aby se ve vědeckých profesích uplatnily. Na tuto problematiku kultivování určitých komunikačních struktur v rámci tzv. „společenství vysokoškolských pedagogů“ poukazuje například zahraniční studie Dagmar Schultz, která se věnuje působení homosociálního světa (tj. instituce VŠ) na ženy v pozici tokenů. Rovněž upozorňuje, že tímto způsobem dochází k vylučování žen z vědeckých profesí (Schultz:1991:7). Přestože je tento postřeh dotazované velmi genderově uvědomělý oproti většině ostatních dotazovaných, naplno se zde projevuje, že dotazovaná nejde „dále“, jakoby „za“ problematiku komunikační roviny a vlastně si nevěšmá hloubky určení a nastavení vědeckého prostředí „mužskými“ hodnotami.

Dotazovaná naznačuje, že pokud chtěla uspět v „mužském“ prostředí, musela vykazovat stejné hodnoty a přístup v profesi jako muži, což s odstupem kritizuje a hodnotí jako „problém“ (A). Jistě také proto, že „ženství“ a jeho přínos hodnotí velmi kladně. Otázka přizpůsobení se charakteru a normám „mužského“ prostředí je velmi problematický aspekt z hlediska možnosti žen prosadit se a uspět v něm – žena „je vždy už ženou“, vždy na ni bude nahlížena jako na ženu, třebaže se snaží cele přizpůsobit a tzv. zapadnout, třebaže přijala podmínky a hodnoty tohoto prostředí. V podmínkách manažerského prostředí, jež lze z hlediska zkušenosti žen a povahy tohoto prostředí přirovnat k prostředí vědeckému, tuto skutečnost Křížková (2003) popisuje jako tzv. handicap ženskosti a dodává, že primární roli zde hraje fakt být ženou, mateřství je až druhou charakteristikou, která snižuje šance ženy na kariérní úspěch. V důsledku toho se ženy dostávají do tzv. genderové pastí, neboť přijetí podmínek „mužského“ prostředí automaticky neznamená rovné podmínky, resp. zaručení úspěchu (Křížková:2003).

Pociťovaná omezení a překážky dotazovaných žen nejenom, že souvisí s „mužským“ nastavením vědeckého/akademického prostředí, ale zcela explicitně souvisí s tím, že toto prostředí bylo po určitou dobu také výlučně (či převážně) fakticky mužské. Dotazovaná F velmi přesně a zároveň vcelku kriticky předkládá svou vlastní zkušenost tokenky:

(F): „No tak poctivě řečeno, já sem byla na katedře, která byla svého času výlučně mužská. A taky se ty muži podle toho chovali. Ženskou mezi sebe dvakrát nechtěli Ale tady se moc konkurovat nedalo, ti muži to nepřipustili, poctivě řečeno oni si konkurovali mezi sebou, a to takovým způsobem, že ... prostě pro ně ... ženskou konkurenci tady nikdy ... to nebylo, to je teda pravda. No a ... jakkoliv jsem dost suverénní člověk, tak někdy dovedli vyvolat v člověku ne komplex, ale takovou určitou obezřetnost při vyjadřování vlastních názorů, jednak že byli starší a že přesně uplatňovali i to, že pořád to byli moji učitelé, takže tady ten generační, jo, ta hierarchie, že tady byla daná, a jaksi po této stránce tady zrovna ženskejm pšenice nekvetla, pokud si nebyla nějaká mladá, atraktivní, což já sem byla, a pak to zas bylo trošku o něčem jiným, že třeba ... člověka brali i z toho titulu, že ... mohl bejt pro ně tak trošku dekorační záležitost, ale aby tak jako přiznali, že člověk je dobřej, no tak to já sem se poprvé dozvěděla až ve Spojenejch státech, sem tam měla přednášky a říkám, takový dva mladší kantoři povídali, vona je dobrá, výborná, vůbec jak je dobrá, když jsem učila, takže doma jsem se jaksi ... takové chvály vod kolegů jsem se ... to se tady nenosilo.“

Dotazovaná velmi přesně odhaluje jednotlivé mechanismy působení mužského pracovního prostředí na ženu a její pozici v profesi – jak je vidět, k rovině genderové se zde pojí i rovina věková a hierarchická, neboť muži využívají své profesní zkušenosti jakožto „starších“ a zároveň i své vyšší hierarchické pozice, využívají své „autority“ jakožto bývalí pedagogové dotyčné. Uznání, přijetí a respekt jsou pro vědeckou kariéru podstatnými záležitostmi. Protože však žena pro muže nepředstavuje konkurenci, resp. není ani jako konkurenceschopná vnímána - což vlastně znamená znehodnocení jejích profesních schopností a kompetence -, je ženě a priori přisouzena nízkostatusová pozice v rámci vnitřních struktur pracovního kolektivu, v rámci neformálních mocenských struktur je tudíž udržována v podřízené pozici (Geenen:1994). Není jistě přehnané říci, že se tato skutečnost může promítat i do sebehodnocení žen a jejich pocitu důvěry ve vlastní schopnosti, jak by také výrok dotazované naznačoval. Dotazovaná však sděluje ještě jednu podstatnou věc – poukazuje na podmínky, za nichž je žena schopna, resp. jí je umožněno, prosadit se v akademické profesi. Atraktivita a mladost jsou sice „vstupenkou“ do profese, ale zároveň jakoby „dokladem“ o nekompetentnosti, nevyzrálosti, nedostatku zkušeností – a přijetí, jež se ženě na základě těchto atributů dostane, není založeno na přijetí osoby jakožto sobě rovné, nejde o skutečné uznání, ale jak dotazovaná sama trefně dodává, jde o přijetí „subordinované figury“ (F):

(F) „ ... tady prostě ty předsudky těch chlapů, že jaksi převládaly, že vždycky je to složitější se dostat do ryze mužského kolektivu, pokud do něho nevstoupíš jako sekretářka a subordinovaná figura nebo prostě nějaká doktorandka, ale pokud tě maj vzít, tak to chvíli trvá. Zaprvé teď už to tak není, ale dřív to tak bylo, vůbec se tady propracovat do tohohle manšaftu nebylo tak jednoduchý a potom jaksi v něm obstát a vydobít si tu autoritu těch kolegů, to trošku chce úsilí. “

Nestejná „výchozí“ pozice žen a mužů při začlenění se do mužského kolektivu (prostředí) je zřejmá – žena musí svou pozici „vydobít“ (F), muž ji získává. Dostáváme se tím k otázce etablovanosti žen ve vědeckém prostředí. Dotazovaná A tento principiální rozdíl mezi pozicí žen a mužů pojímá velmi podobným způsobem a vykresluje jej na zkušenosti jednoho ze svých kolegů z bývalého zaměstnání – tato zkušenost se jí potvrdila i během jejího akademického působení:

(A): „A von říkal a tyhle ženský, protože ženská, když chtěla jet do takovýdle konkurence[setkání Výboru pro uhlí a ocel, začátky EU], tak měla dvakrát líp vyfutrovaný podklady a tak, a to sedělo ... i později, když já sem někam jezdila a to, mužský jsou často taky lemplové a prostě stačí, že von

je ve **funkci**, kdežto ženská říká, že, ježišmarja, von je tam ve Výboru pro uhlí a ocel, tak tam nesmíš, jo, a když jsem ženská, tak já to musím znát pozpátku, takže přijely vyfutrovaný. Ale von řek, **ale** voni se překřikovaly, víte co, **ne** jiní překřikovali, ale jakoby samy sebe, protože se tak snažily, tak přidáte na hlase, nebo se říká ‚stoupaly na špičky‘, a tak dále, a to sem pak mnohokrát v životě, to sem byla strašně **mladá** na začátku, když von mě tohle řek, a to sem potom pozorovala během života mockrát, jo. Víte čili u žen je **ta nesamozřejmost**, jo?“

Tento výrok ukazuje, že ona „nesamozřejmost“ ženy (A) jakožto odbornice má významné dopady na způsob, jakým žena usiluje o získání a udržení pozice v rámci daného prostředí - větší úsilí, nutnost přizpůsobení se, to vše jsou strategie, jež je žena nucena volit, a přesto nejsou zárukou úspěchu, jak jsem již naznačila výše. Dotazovaná A však nalézá ještě jiné možnosti, jak může žena v akademickém prostředí tzv. prorazit a dosáhnout úspěchu:

(A) „... **já** myslím, že žena, když je chytrá, eště dost mladá a dobře vypadá nebo má takovej ten určitej appeal a tím ted' nemyslim jenom sex appeal, tak bych to nezjednodušovala, ale má určitý šarm a tak dále, určitou osobnost, tak já myslím, že ji berou, takřikajíc, jo, takže já myslim, že někdy je to naopak dokonce výhoda, no... .“ „...šarm a v nějakých případech nejen **šarm**, ale to že ... prostě ... se taky staly partnerkami nebo manželkami významnejch lidí ... tak i v tom, že tím, že se napojily na takovýho vysoce inteligentního produktivního mužskýho, tak samy zproduktivněly.“

Dotazovaná A tím připomíná (a potvrzuje) osobní zkušenost dotazované F, přičemž se jednoznačně vyslovuje „ve prospěch“ těchto „charakteristik“ – nevnímá je jako omezení, ale naopak jako možnosti, dokonce snad jako předpoklady úspěchu v akademické profesi. Dotazovaná tím vlastně nepřímou tvrdí, že úspěch ženy je odvislý od muže – žena využívá své ženství „pro muže“, a někdy dokonce „skrze muže“, a tím dosahuje profesního úspěchu. Z pohledu odborné literatury jsou však právě tyto atributy a jejich využití velmi problematickými. Bourdieu (2000) upozorňuje, že se jedná jakoby o „druhořadé“ možnosti, protože jsou to možnosti užívané podřízenými (ženami) vůči vládnoucím (mužům) – problém spočívá v tom, že ženy na sebe vkládají způsoby myšlení a jednání, jež jim byly vtisknuty mužskou nadvládou, čímž tuto nadvládu potvrzují a dále reprodukují, nehledě na to, že „ženské“ způsoby prosazení se těmito cestami jsou hodnoceny jako „podřadné“, čímž se ženy jakoby utvrzují ve své podřadné pozici a tuto pozici potvrzují - nejde totiž o rovnocenné plné uznání člověka jako osoby. Ať už se jedná o vědomé či nevědomé jednání žen, tak jako tak znamená, že ženy přijímají a „hrají“ tuto „mužskou“ hru a potvrzují svou nerovnoprávnou pozici. Je ovšem otázkou, do jaké míry

mají ženy na výběr? A mají ženy potřebu měnit „pravidla hry“, když tato pravidla nahlíží jako „účinná“?

Vnímání nestejného přístupu založeného na „ženství“ (ne mateřství) dotyčných osob je pro tyto dvě dotazované, jejichž výroky byly dosud použity, uvědomované (třebaže ne naprosto genderově korektně) možná právě proto, že se obě orientují na širší sociologická témata, ať už jako součást profese nebo z čistého zájmu. Navíc obě dotazované jako jediné a samy od sebe, naprosto přímo zaujaly během rozhovoru kladné stanovisko k feminismu jakožto emancipačnímu směru „ve prospěch“ žen. Zhodnocují jeho přínos pro postavení žen, mluví o něm v intenci feminismu tzv. prvního směru, tedy hnutí, jež ženám přineslo základní práva, status občanek, pomohlo dosáhnout vzdělání, ekonomické nezávislosti atd. (Nesehnutí:2004). Řekla bych, že častý příkon k liberálním názorům patrný i u těchto dotazovaných je odkazem založeným na přesvědčení, že ženám se již dostalo (formální) rovnosti a nyní je na nich samých, jak s ní naloží. Ostatně tímto přístupem se neliší od ostatních dotazovaných. Možná jsou tyto dotazované kvůli své orientaci na „ženskou otázku“ schopny vcelku kriticky zhodnotit danou problematiku a vůbec ji jako genderovou, zde tedy podmíněnou „ženstvím“, detekovat. Částečně tuto mou domněnku potvrzuje i Geenen (1994), která na základě svého výzkumu tuto „schopnost“ kritiky připisuje orientaci dotazovaných na otázky rovnoprávnosti žen a mužů. Většina akademiček však není schopna vědomě pojmenovat či poukázat na mnohdy nesnadno zachytitelné způsoby nerovného zacházení na základě „ženství“ – možná proto, že se nemusí vždy jednat o rovinu přímého jednání, jak popsala dotazovaná (F): „*No ... to nešlo úplně jako o konkrétní hmatatelný situace, to jde o celkové pocity, že, a stav věcí, jakéj tady [na katedře] byl ...*“ Jde vlastně znovu o ukázkou toho, jak se znalost určitých genderových konceptů projevuje do detekce a odhalení nerovného přístupu k ženám v rámci daného pracoviště a profese. Bez jisté obeznámenosti „s tématem“ možná ani osobní zkušenost, která se ukázala jako velmi podstatná na rovině detekce a kritického zhodnocení zkušenosti žen v kontextu jejich role v soukromé sféře, nevede na tomto místě k detekci problematiky „ženství“, resp. tato zkušenost, byť by se i udála, nebude jako genderovaná rozpoznána. Osobní zkušenost všech dotazovaných jakožto „žen“, bez ohledu na příslušnost ke skupině „starších“ či „mladších“ akademiček, se zdá být velmi pozitivní. Dotazované se dokonce již o době svých studií vyslovují s optimismem a popírají, že by se někdy setkaly s přímým či nepřímým znehodnocováním či zpochybňováním svých schopností a dovedností. Ani

své další profesní působení nehodnotí většina dotazovaných nijak problematicky, důvodem je přátelské a kolegiální pracovní prostředí, dobré vztahy v rámci kateder, zkrátka skutečnost, že nepocítují, že by okolí ve svém jednání a přístupu činilo jakékoli rozdíly mezi ženami a muži:

(G): „*Né, no tak třeba možná malinko, když je někdo chlap, a co má dva metry, tak třeba jenom z pozice, že je to muž a že prostě je to persona, tak budí třeba malinko větší respekt, ale neřekla bych, že mě to v životě zase až tolik ... prostě že ... ne. Já to zásadně to nepocítuju, to je pak jenom psychologická záležitost, že někdy ten muž působí, vyvolává na první pohled větší respekt než žena. To je všechno.*“

Vidíme zde vlastně jakoby obrácenou situaci vůči „hendikepu ženství“ (Křížková:2003), kterou bych mohla nazvat možná jako „výhoda mužství“, a sice že pouhý fakt „být mužem“ znamená v našem kulturním kontextu autoritu, respekt – atributy, jež ženě jakoby a priori chybí a musí je získávat, v tomto případě, skrze postupné kariéerní kroky, přičemž muž je jakoby a priori „už“ má. Jde mi však o to poukázat na přístup dotazované G. „Mužství“ a „ženství“ dané osoby má sice významový aspekt pro své okolí, ovšem dotazovaná G si jej naprosto nepřipouští, není pro ni podstatný. I mnohé další dotazované se vyjádřily v tomto smyslu – dotazovaná E „*nikdy netrpěla pocitem diskriminace v tomto smyslu*“, velmi výrazně zde vystupuje příklad dotazované F, která svou zkušenost tokenismu také nikdy jako diskriminaci nevnímala:

(F)OTÁZKA: *Cítila Jste se někdy diskriminovaná? „Já si ti myslím, že ne. Ani dokonce samozřejmě za toho starýho systému ty ženský zas tak dopředu moc nepouštěli, takže tam eventuelně by si člověk mohl říct jo, ale ten pocit já sem si nikdy neformulovala, jo, takže pokud jde o muj subjektivní pocit, tak rozhodně ne. A potom po revoluci nebo po převratu nebo jak to nazvat za těch nových okolností, tak si myslím, že taky ne. Že v zásadě v mym životě se toho zas až tolik zase nezměnilo.*“

Možná, že je tak vnímání znevýhodnění a diskriminace (kromě již naznačené jisté genderové znalosti, protože tu zrovna dotazovaná F má) ovlivněno také například osobností dotazované, jak ukazuje dotazovaná D. Ta sebe s ohledem na vztahy a jednání s muži pojímá jako osobu, která „*si nikdy nenechala nic líbit*“. (D)

Jak jsme si také mohli všimnout, otázka rovnocenného nebo naopak znevýhodněného postavení žen v právnické akademické profesi je pojata mimo jiné

v souvislostech počtu – zkušenost dotazované F jakožto jediné ženy ve výhradně mužském kolektivu přispívá k přesvědčení, že čím méně žen, tím obtížnější pozice v rámci pracoviště. S tímto náhledem není dotyčná výjimkou mezi dotazovanými, argument počtu je však většinou používán v pozitivním smyslu. I malý počet žen slouží jako doklad toho, že k ženám (jakožto ženám i matkám) je v této akademické profesi přistupováno rovnostářsky. Na otázku po vlivu skutečnosti „být ženou“ v této akademické profesi dotazovaná D odpovídá:

(D) „Tady ne, na týchle fakultě to nehrálo roli. A rozhodně ne na této katedře, protože tady vždycky těch žen nás tady bylo několik a jako nikdy nás Vůbec ne. My sme nám bylo měřeno prostě stejně, třeba když si vzpomenu na to dálkové studium, když jsme jezdili [vyučovat], nikdy jsem jako neuplatňovala ... protože jsem tu možnost měla, protože se mi o ty děti postarala ta maminka. Ale abych já, se mnou zacházeli jako s mužem, mužským [smích].“ (D: 864 – 867)

Z odpovědi je navíc zřejmé, že důkaz rovnoprávnosti a stejného přístupu je z genderového hlediska problematický, protože „stejně zacházení“ (D) je jednak podmíněno uzpůsobením si podmínek v soukromé sféře tak, aby žena mohla následovat pro-mužsky orientované nastavení této profese a zadruhé toto zacházení samo o sobě jakoby zahaluje nestejně pozice žen a mužů v soukromém životě, jež ze své podstaty zakládají nestejnost výchozích pozic pro profesi.

I jiné dotazované, bez ohledu na generaci, uvažují podobně, když neproblematicky hodnotí disproporci žen ve vyšších akademických hodnostech. Skutečnost, že počty žen na těchto pozicích v rámci fakulty „nejsou vyhraněné“ a že „je tady už řada docentek“ (C) popírá, že „by tady byla taková diskriminace“ (A), protože dotazovaná si nemyslí, „že by tady někdo někomu bránil.“ (A)

Jakoby i malá změna znamená doklad o tom, že právnícké akademické prostředí k ženám přistupuje korektně a rovnostářsky. Přinejmenším můžeme tvrdit, že zvyšující se počty žen mohou sloužit jako pozitivní a podpůrné obrazy pro další ženy, které se o danou profesi ucházejí, jako tzv. rolové modely. Jistě ale stojí za zamyšlení, zda lze skutečně na základě zvyšujícího se počtu žen usuzovat také na zlepšující se podmínky jejich působení v profesi, protože se proměňuje např. přístup okolí? Mění ženy profesi, anebo profese proměňuje ženy? Zodpovězení této otázky jistě vyžaduje mnohem širší výzkum. Na tomto místě mohu jen zhodnotit, že na základě analýzy se domnívám, že i když se do právnícké

akademické profese dostává mnohem více žen, než tomu bylo například v polovině 20. století, i nadále je tato akademická profese spíše pro-mužsky orientovaná, k redefinici jejích pravidel a nastavení nedošlo. Skutečností totiž zůstává, že v této otázce nejde pouze o počet (žen), ale o konotaci celého právníckého akademického prostředí „mužskými“ hodnotami. Na základě již řečeného o problémech a překážkách žen bych tvrdila, že toto prostředí je stále nakloněno spíše (standardní) mužské životní dráze, již se ženy musí přizpůsobovat. Tento závěr podporují jak studie o vědkyních z českého kontextu (Maříková:2004, Šaldová a Tupá:2004, Červinková:2004), ale také například studie o akademičkách z nám blízkého zahraničního kontextu německého – Dagmar Schultz mluví o rozdílu mezi „socializací“ mužů a „akulturací“ žen do akademické profese. Muži v návaznosti na primární a sekundární socializaci zažívají „socializaci do profese“, ženy naopak „akulturaci“, což označuje snahu vyrovnat se s diskrepancí mezi jejich konceptem života a nastavením (podmínkami) profese. V případě žen nelze tento proces označit ani za asimilaci, ale spíše jen jakési „přiblížení se“, rozvíjení vlastního konceptu skutečnosti, jímž lze oba rozdílné světy sloučit a vybudovat si tak relativně stabilní identitu. (Schultz:1991:10 – 12)

Domnívám se, že důvodem popření vlivu „ženství“ je také hluboké přesvědčení dotazovaných o své profesní kompetentnosti a vůbec o schopnostech žen obecně (viz. kapitola Sebehodnocení ve vztahu k profesi...). Jistě i proto se všechny dotazované bez výjimky vyjádřily v tom smyslu, že profese je vhodná pro ženy: „*tady ten genderovej moment nehraje žádnou roli*“ (F). Mnohé dotazované hodnotí současnou situaci žen (tedy po roce 1989) velmi pozitivně – jednak z hlediska jejich profesních a kariérních ambicí, což jsou dobré předpoklady pro úspěšné uplatnění se trhu práce:

(C) „ ... co člověk má styk s těmi studenty, tak vidíte, že ten jako tam **absolutně** nejsou žádný rozdíl, ty děvčata jsou zrovna tak báječný a nadaný jako ty kluci, jo, tam rozhodně nelze říct, že by třeba jako neměly takovou úroveň, to rozhodně ne, tam je to minimálně je to teda vyrovnaný. Eště bych řekla, že některý ty holky jsou takový snaživější, takový sebevědomější a že spíš mají na zřeteli tu svoji kariéru, než to bylo za mých mladých let, že se vdám, budu mít děti a pak se uvidí. “

ale také obecně z hlediska společenského postavení žen, protože se dokázaly mnohem lépe přizpůsobit změnám, které se na rovině společenských rolí žen a mužů udály během druhé poloviny 20. století:

(D)) „ ... ty muži jsou si prostě strašně v t^y sv^y roli nejist^y, že oni nedokázali přijmout prostě ty změněné společenské poměry. A není to jen u nás, je to i jinde, tohleco, ty ženy jsou mnohem prostě výkonnější a samostatnější.

Také si myslím, že popření vlivu genderu je spojeno se skutečností, že během svého profesního života některé dotazované možná palčivěji než gender zakoušely jiné aspekty či podmínky – toto téma nastíním hned v další podkapitole.

Při tematizaci překážek a omezení, jež jsou přičítány skutečnosti „být ženou“, jsem se tak dostala k tomu, co pro dotazované akademičky tvoří podstatu omezení ženy jakožto ženy oproti omezení ženy jakožto matky⁴². V kontextu žena-žena omezení z hlediska soukromé sféry částečně ustupují do pozadí, jde spíše o podcenění či znehodnocení schopností a dovedností žen potřebných v této akademické profesi, jde o zpochybnění profesní odbornosti a tím i „vhodnosti“ žen pro danou profesi. Na základě tohoto pohledu je poté v logice věci, že všechny dotazované popírají, a u sebe obzvláště, znevýhodnění v profesi kvůli „ženství“. Ukázalo se, že omezení, překážky a diskriminaci z důvodu „ženství“ dotazované jednoznačně popírají u své osoby, u ostatních žen jsou ochotny připustit možnost určitých problémů, třebaže ale ani poté pro ně gender neznamená zásadní aspekt, jenž by hrál roli. Vypadá to, že se dotazované jakoby vymezují oproti ostatním ženám. Studie Elke Geenen (1994) se zabývá právě důvody, proč ženy ve vysokých akademických pozicích popírají diskriminační podmínky své profese ve vztahu k genderu. Nabízí tři vysvětlení, přičemž některé způsoby uvažování jsem naznačila i u dotazovaných ve svém výzkumu. Zaprvé jde o popření diskriminace jak u sebe, tak u ostatních žen, přičemž neúspěch v dosahování vysokých akademických pozic je připisován důsledkům harmonice (resp. nemožnosti dostatečně zajistit péči o děti), anebo individuálním důvodům ženy. Zadruhé jde o popření diskriminace u sebe, ale ne u ostatních žen – v tom případě si autorka tento přístup vysvětluje identifikací s hodnotami skupiny, k níž se dotazovaná vztahuje. Třetí přístup se neorientuje na gender, ale na jiné systémy útlaku a omezení, jako je například hierarchická struktura, v mém případě, jak rozvedu, jsou to například politické podmínky.

⁴² Je samozřejmě otázkou, zda lze takto rozdělovat zkušenost „být ženou“ na aspekt ženství a mateřství, protože se domnívám, že okolí často na ženu reaguje v obou intencích současně. Tím např. profesní odbornost a kompetentnost žen jakožto potenciálních matek je takto někdy i „předem“ zpochybňována.

3.3.3.2.2. Politicko-společenské podmínky a gender

Různé vlivy, jež dotazované zažívaly, se mohly samozřejmě lišit individuálně, například vliv soukromé rodinné a zdravotní situace, ale byly také mnohým společné, jako například politické podmínky. Primární roli ne genderu, ale právě jiným (politickým) aspektům, jež zapříčinily omezení kariérového postupu, připisuje např. dotazovaná E:

(E)OTÁZKA: Měla jste třeba vy nějak ztížený přístup k té profesi, byly tam třeba nějaký okamžiky? "No čím jsem to měla ztížený, jsem vám řekla, spíše to byly ty politický pohledy a nátlaky a jako takové to dirigování té společnosti, než jakékoliv jiné. Jiné jsem nezažila." ... (E : ??) „... někteří mě třeba tady předstihli, kteří byli mladší a kteří byli ...i služebně mladší, třeba sem přišli později, ale měli tu kandidaturu a habilitaci dřív, což rozhodně nepřičítám tomu, že by se tady tedy byli upřednostňovali muži, ale že se tady upřednostňovali ti, kteří to měli stranicky v pořádku, no.“

Jaká politická omezení tedy ženy vnímají jak podstatná? Již jsem nastínila, že s politickými omezeními a překážkami se podle svých vyjádření potýkaly především akademičky „starší“ generace a zajímala jsem se o politické podmínky vstupu do (právníckého) studia a do profese. V rámci akademické profese hrála politická „přijatelnost“ či „nepřijatelnost“ osoby, tzn. její členství v komunistické straně či přinejmenším explicitní politické názory a vystupování zásadní roli. Pozice dotyčné osoby z hlediska politického rozhodovala především o jejích kariérických možnostech, a to již od prvního vědeckého stupně, (tehdy) vědecké aspirantury. Za všechny „starší“ dotazované uvádím zkušenost dotazované E:

*(E): Začla jsem učit, teda učit, vést jenom ty semináře ... no a ... ta další kariéra přišla mnohem později, poněvadž to nebylo tak snadné.“ OTÁZKA: A můžete mi k tomu říct teda víc, mě by to zajímalo, proč to nebylo snadný? „Proč to nebylo snadný? No nebylo to snadný z politických důvodů, protožetoto je přeci jenom dost politický obor, právo vůbec, že jo, a.....no a já sem nebyla členkou, což bylo tenkrát docela mimořádný tady, nebylo nás moc, nečlenů komunistický strany, to jsem nikdy nebyla, nikdy jsem tam nevstoupila, našťěstí občanské právo procesní je dost obor takový apolitický nebo může být jako apolitický brán, takže mohla jsem ho pěstovat, **no** ale už k té kandidatuře mě nechtěli moc pustit. Že jo.“ ... „, No ale to... to jako chvíli **trvalo**, protože už tento postup mohl být buď různě urychlován nebo také bržděn ... z míst vně fakulty, a to je teda z těch míst stranických, nějakých, tady se nehnulo prstem ... bez souhlasu strany, no a to víte no tak se to trošku jako ... zpomalovalo, no.“*

(E): *OTÁZKA A ta profesura? „A profesuru bych asi byla, kdyby se neměnily ty politické poměry, snad vůbec nezískala, nevím, to nevím, myslím, to je spíš už teda spekulace. No ale v osmdesátém devátém se hodně změnilo i pro mě osobně tady poměry, protože do té doby jsem měla tady výrazně strop v možnostech jakékoliv kariéry tohoto typu, že sem nebyla členkou komunistické strany, zatímco po roce osmdesát devět tady o takové osoby byla vyložena nouze, takže ... to také přispělo k tomu, ...“*

Informace o tom, že „síla“ politického tlaku se mohla lišit podle oboru práva, je velmi podstatná. Je zřejmé, že dotazované akademičky se jaksi „v rámci možností“ mohly v daném oboru uplatnit a věnovat se mu, třebaže nepatřily mezi politicky „vhodné“ či „spolehlivé“ osoby – v daném oboru (př. občanské právo) se mohla najít témata bez přímé politické konotace. Obory, jejichž sepětí s politikou bylo markantnější (př. správní právo), byly pro takové osoby spíše uzavřené, takže možnost v nich působit závisela například na tom, že o daný konkrétní obor práva nebyl velký zájem, přičemž se významně projevila skutečnost, že vědecká povolání nepatřila mezi finančně lukrativní:

(A): *„...jen jsem nastoupila, začly události a už na podzim byl pan profesor vyhozen z fakulty jako antisocialista, samozřejmě svým velmi neschopným odporným asistentem, ta věda, kterou jsme měli, tak byla prohlášena za buržoazní pavědu, a já jsem pak byla vyhodnocena v dalším hodnocení, že tady zatím zůstávám, než přijdou lepší kádry, takže [sarkasticky] všechno bylo dost hrozný, já sem měla malý dítě a pak jsem šla v roce sedmdesát dva na těžkou operaci páteře, takže to byla doba opravdu jaksi dost těžká, pro mě shodou všech okolností, potom nějak ty mladší kádry [smích] voni tady ani tehdy se nějak moc neplatilo, prostě nepřišly, a zkrátka a dobře já sem tu bez dalšího služebního postupu byla až do roku devadesát, docenturu jsem dostala v roce devadesát, no.“*

Ženská profesní dráha byla (stejně jako ta mužská) ovlivněna politickými podmínkami. Na rozdíl od mužů se však ženy potýkaly s dvojitým znevýhodněním, protože obě roviny, genderová i politická, působily současně. I když některé dotazované detekují působení obou rovin, nevnímají většinou vliv genderu jako rozhodující, primární. Podívejme se na výrok dotazované F, když mluví o šancích žen na vstup do právnické akademické profese:

(F) *„To si musely nějak vybojovat, třeba, ať už to bylo nějakým určitým politickým tlakem nebo nějakou asertivitou, což obvykle souviselo, že by využila nějakou, já nevím, aktivitu v nějakém Svazu mládeže nebo partaji, to muže se, ale zároveň musela být dobrá, protože blbce sem nikdy nebrali, ale vždycky to byli spíš muži, kantorek zas tady tolik nebylo nikdy, jo.“*

Také dotazovaná A tematizuje dvojí rovinu omezení u žen, ovšem její výpověď naznačuje ještě něco jiného – problematiku profesního uplatnění a působení žen směřuje na tehdejší „úroveň“ českého prostředí, takže se potom zdá, jako kdyby se postavení žen odvíjelo od „připravenosti“ či lépe řečeno „vyspělosti“ české společnosti. Otázka genderového znevýhodnění žen je pak otázkou v intencích kulturního „vývoje“:

(A): „já myslím, to [být ženou] asi roli nehrálo, a mám dojem že i jiné kolegyně, když prostě něco psaly, a buď měly ty poměry lepší, anebo některý asi i přesto, že byly v obdobné situaci jako já [politicky nepohodlná osoba], tak třeba si vzpomínám, paní profesorka [jmenuje] si obhájila doktora věd, ale to už musela být strašně tlustá práce, takže to možné bylo, zase, tu **vědeckou** kariéru, těžké bylo už potom postupovat jako ... dostat hodnost docent nebo profesor, ale vědeckou kariéru bylo možno udělat, takže to bych neřikala správně, jinak já si myslím upřímně, že tady v téhle branži, a i když jsem to pozorovala jinde, tak víte co, ženy, no tak samozřejmě, v českém prostředí, na rozdíl řekněme od pokročilejšího ve srovnatelných letech, zejména ve Francii nebo Německu, kde přece jenom bylo víc žen ve vedoucích funkcích a tak asi mnohem dřív než u nás, že jo, tak tady v tom prostředí, na ta vedoucí místa, nebylo až tak snadné se dostat. Zejména pokud jste neměla to jako takový to politický, politickou tlačenku“

Postavení žen je pro dotazovanou jakoby pevně ukotveno v tehdejší kultuře, která se měnila pozvolna, čili omezené šance a možnosti žen byly zkrátka skutečností, daností, podobně jako omezené šance a možnosti žen i mužů kvůli politickým podmínkám. Podobně o politických aspektech smýšlejí také ostatní dotčené dotazované. Jsou vnímány negativně, jako dané a nevyhnutelné podmínky, s nimiž se dotyčné musely nějak vyrovnat. Pro některé to byl „osud“ (D, A), jehož dopady se podařilo zmírnit například skrze životní postoj, podnícený životními zkušenostmi, jež mohou popsat jako „mohlo být i hůř“, a také třeba skrze vztah k profesi (viz. kapitola Vztah k profesi...). Všechny tyto dotazované konstatují jisté smíření se s tehdejšími podmínkami, o nichž zpočátku nepředpokládaly, že se změní. Tyto různé přístupy a strategie, jak se vyrovnat s politickými podmínkami, jež velmi podstatným způsobem určovaly nejen profesi, ale život jako takový, tak poukazují na mocenský aspekt těchto určujících podmínek, na jejich strukturální působení. Dopady, jež měly tyto podmínky pro profesi, jsou zřejmé, nešlo jenom o zamezení kariérního postupu, ale také třeba o vliv na vztah k profesi a zájem o práci v ní (viz. kapitola Cesta k profesi... , Vztah k profesi...).

Přesto některé dotazované působení politických podmínek i relativizují. Jsem toho názoru, že za tím stojí silná inklinace dotazovaných k přesvědčení, že jedinec je sám odpovědný za podobu svého života, resp. zde profesní dráhy a případného úspěchu, tedy jakási inklinace k liberalismu, jak jsem již ostatně mnohokrát naznačila. Je pro mne velmi překvapivé, že tento pohled sdílí i dotazovaná A - přestože se potýkala jak s těžkou osobní situací v soukromé sféře, tak s politickými podmínkami, vidí jako rozhodující pro dosažení profesního postupu vlastní kariérní ambice, čímž přesouvá veškerou odpovědnost na svou osobu. Její náhled je významný proto, že poukazuje na velmi hluboce zvnitřněný pocit osobní odpovědnosti za uskutečnění vlastních cílů a ambicí, a to v případě člověka, který právě vliv politických aspektů na vlastní osobu tematizuje ze všech dotazovaných nejtíživěji:

(A): „ ... takže to všechno vás naučí jako být přihrbená, jo [trpké pousmání] a pak už ani nemáte za těchto okolností si zachovat to, že eště byste chtěl do nákejch špic, tak to já myslim, že je opravdu poměrně složitý, ale některý lidi to zvládají a zvládaj to dobře, čili myslim si, že základ bude v tý povaze.“

V případě politických aspektů nacházíme rozdíl mezi skupinou „starší“ a „mladší“ generace dotazovaných z mého výzkumu. Co je však společné oběma skupinám, je výše naznačený liberální náhled – všechny dotazované jsou přesvědčeny, že úspěchu a seberealizace v této akademické profesi je možno dosáhnout vlastním přičiněním jedince, na základě jeho schopností a dovedností, jež musí prokázat. Tento přístup je u některých naprosto explicitní (E) „*Já si myslim, že člověk má dělat, co umí, na co stačí a ... a ... tečka.*“, u některých jej lze spíše vytušit, protože se velmi genderově citlivě vyslovují i k jiným intervenujícím aspektům a podmínkám, kriticky hodnotí různé předpoklady a stereotypy vážící se na ženu. Přesto i tyto dotazované přičítají „vinu“ ženám samým, když řeknou, že profesní kariéru nemají ztíženou ničím, že to „*je spíš někdy v nich*“, protože „*voni třeba dobře učeť, ale někdy málo pišou.*“ (D). Vypadá to, že silně zvnitřněné očekávání profesního výkonu, toho, „*jak se dělá*“ profese, může někdy překrývat i genderově citlivý přístup.

Odborná literatura dodává, že významný rozdíl mezi dobou „před“ a „po“ roce 1989 je v tom, že v tzv. nové době se „individuální politická svoboda a svoboda volby považují za hodnoty nadřazené všem ostatním“ (Blagojević:2003). Právě tyto hodnoty v sobě implicitně obsahují odkaz na odpovědnost jedince za své volby, což spolu

s proměněnými společensko-politickými podmínkami ještě více podporuje iluzi, že člověk si svůj život utváří sám, v kontextu akademické profese pak můžeme říci, že skrze své snažení, schopnosti a prokázané dovednosti. Osobní odpovědnost jedince za svůj život a jeho podobu byla mnohokrát dotazovanými naznačena – nejpříměji pak dotazovanou E:

Vrátíme – li se ještě k podmínkám politickým, případné vysvětlení, proč se politika zdá být důležitějším faktorem útlaku a znevýhodnění než gender, nabízí dotazovaná F. Ta politické podmínky hodnotí jako jistým způsobem „stmelující“:

(F): „Myslím si že někdy v těch dřívějších dobách, kdy přeci jenom jsme všichni byli pod určitým tlakem, politickým, třeba akademická obec byla sevřenější a možná někdy i bych řekla i loajálnější vzájemně, než se mi zdá, že je tomu dnes, že jsou lidi hodně soutěživí a v rámci té soutěže ... soupeření nemusí být vždycky objektivní, zažila jsem tady pár obhajob a ... habilitací, které nedopadly pro ty uchazeče dobře, z důvodu který, rozhodně nesouvisí s jejich kvalitou, takže tolik. ... Prostě nemusí být vždycky otázka kvality, ale eventuelně ambicí taky těch druhých, ale nemyslím si, že by zrovna tento problém byl u nás nějak genderově motivovanej... .“

Mnohé studie potvrzují, že politická rovina útlaku, protože zasahovala jak ženy, tak muže, může zakrývat rovinu genderovou – pomyslná dělící čára neprobíhala mezi ženami a muži, ale napříč genderem, po linii politické. (Blagojević:2003, Vodochodský:2008, Havelková:2005, Maříková:2004).

Vymizení politických omezení a překážek změnou společenskopolitického systému po roce 1989 jakoby automaticky znamená i zdánlivé vyrovnání pozic žen a mužů ve společnosti, nastolení genderové rovnosti a také posílení hodnot svobody a autonomie – možná právě proto lze na přístupu dotazovaných akademiček vyzorovat vcelku nízkou míru genderové citlivosti napojenou na názorový liberalismus, což dokládají i jiné studie o vědkyních (Maříková:2004). V nových podmínkách totiž roli nehrají podmínky politické či jiné, ale zdánlivě „pouze“ schopnosti daného jedince. Na základě výše nabídnutého vysvětlení je potom pochopitelné, proč se dotazované akademičky při komentování zkušenosti žen v této profesi tak často vymezují v intencích „tehdy“ a „dnes“. Časová rovina v sobě obsahuje právě předpoklad proměny společenských (kultura) a politických podmínek, resp. přístupu k ženám - spolu s proměnou politických podmínek směrem k demokratičnosti a otevřenosti se takto mění i společenská kultura, a to ve všech směrech a na všech úrovních.

4. ZÁVĚR

Ve své práci jsem si dala za úkol zjistit, jaká je zkušenost žen v akademické právnické profesi, a to žen zastávajících vysokou hodnostní pozici docentky nebo profesorky. Zajímaly mne především možnosti vstupu žen do „mužského“ prostředí akademie, s ohledem na obor práv, jelikož obě tyto oblasti, akademická a právnická jsou historicky konstruovány jako „mužské“ prostředí (profese). Soustředila jsem se na zachycení zkušenosti žen z hlediska jejich konkrétní osoby, jejich „příslušnosti“ ke skupině ostatních žen v profesi působících a z hlediska kontextu doby, resp. vývoje profese a jejích proměn. Hledala jsem odpovědi na zastřešující výzkumnou otázku, zda mohu tvrdit nějaká specifika týkající se žen a jejich zkušenosti v právnické akademické profesi, zároveň jsem se snažila najít určitou typiku v pohledu dotazovaných vůči oblasti svého profesního působení.

Při srovnání obou skupin dospívám k závěru, že „starší“ generace plně využívá sociokulturní potenciál rodiny, jenž dotyčné motivuje do terciárního vzdělávání a podporuje tím (pravděpodobně) latentní ambice těchto dotazovaných, kdežto skupina „mladších“ dotazovaných se zdá být otevřeněji ambiciózní v tomto ohledu, rodina zůstává v pozadí, takže se zdá, že je zde rozdíl mezi mírou ambicí a samostatností ve smyslu autonomie rozhodnutí. Dalším rozdílem je, že „mladší“ dotazované reagují na poptávku trhu práce a studium volí i podle potenciálního budoucího zaměstnání, kdežto generace „starších“ takové úvahy nepřipouští, protože silněji vnímá omezení svých profesních ambicí politickými aspekty, na rozdíl od „mladších“. Obě skupiny se bezpochyby vnímají jako schopné pro studium a také otevřeně zhodnocují své schopnosti při vstupu do studia. Typická je jejich otevřenost profesních ambicí, resp. profesní nevyhraněnost, teprve během studia se u většiny dotazovaných vytvářejí profesní ambice ke konkrétní profesi v oboru práva, neboť jejich směřování není podpořeno žádnou rodinnou tradicí v tomto směru. V důsledku této nevyhraněnosti některé dotazované získávají zájem o právnickou akademickou profesi během studia. Při vstupu do profese se opět vyjevuje intersekcce politická, která rozděluje skupinu „mladších“ a „starších“, protože omezuje svobodu profesní volby směrem do vytoužené profese. Rozdíl je pravděpodobně dán odlišnou dobou absolvování a tudíž proměnou politických podmínek. Opět se dotazované odkazují na své schopnosti, jsou si jich velmi dobře vědomy, takže jediným problematickým aspektem tak zůstává politika. Paradoxně se politické vlivy promítají do profesního života

obou skupin i sekundárně, a to jako podmínky příznivě ovlivňující situaci, protože vyvolávají poptávku v akademické profesi, jíž využívají právě tyto ženy a vstupují do profese. Zároveň se potvrzuje, že právnická akademická profese byla ženám jakožto ženám spíše uzavřená, takže se zdá, že ženy skutečně musely využít nakloněných strukturálních podmínek, aby vůbec mohly do profese vstoupit. Sahrávají zde důležitou roli tři faktory: vlastní deviza (schopnosti a kompetence), příhodné strukturální podmínky a sociální informační síť. Ženy, kterým se podařilo proniknout do univerzitního prostředí, zejména „starší“ generaci, tak musíme vnímat jako výjimky, a to z důvodu překonání horizontální segregace, tedy vstupu do „tradičně“ mužské profese, jež je elitní/prestižní a přináší jisté benefity (i přes nivelizaci platů), jelikož vykazuje jistou míru stability a jistoty, navíc pro politicky pohodlné jedince i možnost omezené mobility nebo přivýdělků. Ukazuje se, že ženy si volí i finančně méně výhodnou profesi, prostě proto, že budou působit v povolání jim blízkém. Ekonomické aspekty zde nehrají roli, převažuje zájem o profesi, především o její pedagogickou složku. Podoba zaměstnanosti dotazovaných kopíruje státní politiku – v délce mateřské dovolené, mírou fluktuace či spíše stability, plnou zaměstnaností. Tvrdím, že se zde výrazně ukazuje pojetí práce jako hodnoty a zdroje nezávislosti (vlastní příjem).

Jak jsem již naznačila, zhodnocení pedagogické stránky profese je převažující přístup, zájem o vědu je spíše menšinový, třebaže ne nepodstatný. Především „starší“ generace dotazovaných vidí vztahovost (v podobě kontaktu se studujícími) jako hodnotu. Na druhé straně ty, co se vyjadřují k vědecké stránce, zhodnocují (akademickou) svobodu, svobodu tvorby podle vlastního uvážení. Nepříznivě pocíťované politické vlivy dotyčné překonávají právě díky své oblíbené „stránce“ profese – vztah k profesi tak zakrývá i její nedostatky, zde politické. Jde tedy o podobný princip, jako když zájem o profesi překonává její finanční podhodnocení. Politika silně vstupuje do vnímání profese, přičemž se zde ukazuje specifikum právnické profese - míra politizace konkrétního oboru (v rámci práva) ovlivňuje vztah dotyčné k profesi, jejímu výkonu jako celku. Nakonec všechny dotazované bez rozdílu tematizují sepětí s profesí, silné pouto k ní. Profese je vnímána v intencích něčeho „vyššího“ než jenom pouhý způsob obživy, dotazované rozhodně nezujímají pouze instrumentální postoj ke svému povolání. Profese člověku něco dává, přináší, to je její kladná stránka. Především „mladá“ generace ji chápe jako vlastní rozvoj, přínos pro sebe sama, zato skupina „starších“ vyzdvihuje její sociální stránku, tedy přínos pro ty druhé,

přičemž i svou roli v profesi chápu tímto směrem. Ukazuje se možná „typický“ genderovaný přístup ze strany žen? Skrze svou sociální roli „být zde pro druhé“ relativizují význam osobního úspěchu, přičemž v jednom případě má tato relativizace explicitně „typické“ genderové aspekty, je odkazována na „tradiční“ spojení žen s dětmi (blízkost k dětem). Vztah k profesi je podmínkou, jak být s profesí spokojený, jak ji nekritizovat. Další strategií je smíření s daným stavem a situací. Kritika profese či jejích aspektů je také omezena zvnitřněním pravidel, přesto ale probíhá. Ve svém přístupu však dotazované nezaujímají pozici z hlediska genderu, tedy se zaměřením na ženy a jejich zkušenost. Ukazuje se však, že právě tyto podmínky, kritéria či zavedené formální i neformální způsoby profese představují právě pro ženy znevýhodňující aspekt, protože na nich leží břemeno soukromé sféry. Zvnitřnění kritérií a nastavení profese je pak podkladem názorového liberalismu. Ovšem k některým způsobům práce, pravidlům apod. ženy přidávají jakoby svůj „ženský“ prvek, vnášejí něco „ze sebe“ (přístup, hodnoty, vnímání), ovšem nemají pocit, že se musí přizpůsobovat profesi - možná, že se zde ukazuje způsob vyjednávání vlastní „ženské“ identity v rámci „mužského“ prostředí? Vlastní profesní kompetence přimějí komentuje „starší“ skupina dotazovaných, je tak otázkou, proč „mladší“ ročníky nemají takovou potřebu na ně upozorňovat? Podařilo se ženám mezi tím již více se etablovat v daném profesním prostředí? Přetrvávající velmi výrazná vertikální segregace, i přes nepatrný posun, však stále odkazuje na bariéry, s nimiž se i tyto „mladší“ dotazované během své profesní kariéry v tomto prostředí musely potýkat, což ostatně platí pro zkušenost žen v této profesi dodnes. Je patrné, že vlastní zhodnocení, ale také zhodnocení schopností žen obecně tvoří nezpochybnitelnou součást profesního sebevědomí těchto dotazovaných, jež nepodléhá ani případným politickým vlivům a umožňuje přinejmenším jakési vnitřní (sebe)uznání. „Starší“ ročníky explicitně kladně hodnotí své pedagogické schopnosti. Ovšem prezentace svých schopností je spíše zdržlivá, ne okázalá, takže to vypadá, jakoby je dotazované spíše upozadovaly. Podobným způsobem dotazované pojmají svou mocenskou pozici v rámci univerzitních struktur – popírají jinou než formální moc danou svou hierarchickou pozicí vůči studujícím, ovšem jiné aspekty moci odmítají, spíše mluví o autoritě, takže odkazují na „zasloužené“, ne „vynucené“ uznání. Spíše odmítavý postoj k moci tak čtu jednak jako možný výraz ženské genderové identity, ale také jako výraz životní politické zkušenosti. V podobných intencích většina dotazovaných přistupuje i ke zhodnocení vlastního osobního akademického úspěchu (chápaného jako dosahování nejvyššího akademického titulu), protože jej spíše relativizují.

Všimla jsem si, že se zde ukázal rozdíl mezi těmi dotazovanými, které nejvyššího titulu dosáhly, a těmi, které ne. Na rozdíl od nich totiž jejich „úspěšnější“ kolegyně, bez rozdílu generace, svůj úspěch neumenšovaly, naopak poukázaly na své profesní „naplnění“. Jednak tedy mohu opět číst pojetí úspěchu jako otázku genderu a genderovaného přístupu, ale nabízí se i otázka, zda není jeho relativizace (nepodstatnost) strategií, jak se vyrovnat s nedosažením na nejvyšší akademickou pozici?

V otázce zkušenosti dotazovaných jakožto žen se otevřel zajímavý způsob uvažování, jednak se dotazované soustředily na rovinu žena jakožto matka v daném povolání, jednak se věnovaly otázce ženy jakožto ženy, kdy do popředí vystupují aspekty jako schopnosti, dovednosti atd. Z hlediska prvního všechny dotazované jasně detekovaly problematičnost automatického spojení ženy s odpovědností za soukromou sféru (především pak péči o dítě). Dotazované vlastně poukázaly na nespravedlnost tohoto stereotypu, jenž zakládá nestejnou pozici ženy a muže v právnické akademické profesi, také velmi jasně a kriticky popisují dílčí problémy a omezení, důsledky toho stereotypního očekávání vůči ženě. Dále se však nedostávají. Nepropojují nastavení profese se ženskou zkušeností, resp. podobou určité zkušenosti právě proto, že to jsou ženy - principiální propojení roviny kulturní (genderové smlouvy) s profesí a jejím nastavením, jež se právě v důsledku ukazuje jako pocíťovaná omezení a problémy, jim zůstává skryto, nejsou si ho vědomy. Nedošlo ke zpochybnění strukturálních podmínek života ženy (a muže) vzhledem k této profesi. I proto mohou zaujímat častý názor, že profesní působení (vzhledem k soukromému život) je otázkou svobodného rozhodnutí a ambicí jedinců, předem danou omezenost voleb nevidí a nevidí, že podoba profesního působení žen je často otázkou jakoby vynucených strategií, reakcí na podmínky profesního a soukromého života – což se ostatně ukázalo i na jejich konkrétní zkušenosti. Souvisí s tím tak jejich liberalistický postoj, který se opírá o tu skutečnost, že omezení žen jsou vlastně spatřována „mimo“ instituci školy, na straně soukromé sféry, takže podmínky v profesi jsou brány spíše optimisticky – teoretická možnost „dělat cokoli, uplatnit se jakkoli“ v rámci profese (ve funkcích apod.), je (dnes) zárukou a dokladem rovnosti žen. Kladné zhodnocení podmínek profese a optimistický názor na situaci žen v rámci profese je také důsledkem relativizace vnímaných problémů a omezení, tedy umenšením jejich významu (např. skrze srovnání s jinou profesí). Je ale také slovní strategií, jež odhaluje hodnoty dotazovaných, a to jak směrem k profesi, tak směrem ke sféře rodiny – dotazované se chápou jako matky a

pracovnice, obojí se snažily v rámci podmínek naplňovat. Především „starší“ dotazované vnímají mateřství jako hodnotu, navíc takovou, která se váže na gender ve smyslu „ženství“ po stránce sociální povahy, ale i třeba zjevu. S hodnotou mateřství pak jistě souvisí to, že dotyčné potvrzují, že ony samy i jejich okolí rozumí sféru rodiny jako „záležitost“ ženy. Nakonec tak omezení z důvodu stereotypního spojení ženy se soukromou sférou přijímají jakožto danost, nezměnitelný fakt. Důvodem zmírnění jejich kritického postoje mohou být i skutečnosti jejich života, jakou byly například dobré institucionální podmínky z hlediska skloubení profese a péče o děti. V tomto ohledu dotazované detekují rozdílnost pozic dnešní mladých pedagožek. Zdá se, že situace mladých pedagožek je mnohem nepříznivější, hlavně v otázce vůbec možnosti „dělání“ (ne skloubení) kariéry (v tomto ohledu dotazované vůbec svou profesí/kariéru neřešily, zkrátka ji tak žily), také otázka financí se zdá být podstatná, neboť podhodnocení profese znemožňuje zajistit soukromou sféru a umožnit tak profesní realizaci, podle dotazovaných je nedostatečná institucionální podpora, jak ze strany státu, tak pracoviště. Ke všemu pak přistupuje ještě proměna náročnosti právnické akademické profese jako takové, proměna oboru v závislosti na dobových podmínkách – obor se neustále vyvíjí. Dříve, kvůli politickým podmínkám omezení výkonu profese (vědy jako takové), možná dotazované nároky nepocítovaly natolik problematicky – ale pocítovány byly vždy, vždy profese představovala nátlak a obtíž vzhledem k harmonizaci. Kritika, s jakou dotazované přistupují k otázkám omezení žen, je omezena také jejich pojetím a chápáním pojmů jako diskriminace aj. - rovina strukturální není v jejich uvažování vůbec postižena, překážky a problémy žen jsou vnímány na rovině osobní interakce a přístupu. Tato skutečnost se ukazuje jako podstatná hlavně při detekci omezení překážek vzhledem k „ženství“ dotazovaných, tedy těm genderovým aspektům, jež se primárně (zdá se) nevážou na jejich roli jakožto matky. Dvě dotazové prokázaly zájem o problematiku postavení ženy („ženskou otázku“ - F) a bylo znát, že vůči ostatním mnohem citlivěji přistupovaly k genderovým tématům. Právě tyto dotazované se vyslovují k těm tématům, jež se vážou na charakter a fungování „mužského“ prostředí, myšleno i doslovně jakožto prostředí, kde převažují muži, poukazují na jeho dynamiky a přístup k ženám, na způsoby marginalizace žen. Protože je ale převažující osobní zkušenost žen s prostředím univerzity kladná (navíc jej už nevnímají jako prostředí výlučně mužské), je i náhled všech dotazovaných na postavení ženy v právnické profesi velmi kladný. Svůj podíl na tom má i změna společensko-politických podmínek. Politický útlak totiž představoval primární rovinu

omezení pro dotazované ženy, především pro skupinu „starších“. Obrat směrem k demokratickým poměrům pro dotazované znamená popření veškerých omezujících aspektů v životě společnosti, ať na rovině politiky nebo kultury, a podporuje o to více jejich názorový liberalismus.

Zodpovědět tak otázku po zvláštностech zkušenosti žen právě v právnické akademické profesi se ukazuje jako vcelku nesnadný úkol, možná proto, že společnost v období komunismu, která byla pod vlivem komunistického „totalitního panství“, vykazovala velmi mnoho společných charakteristik, protože ji tyto vlivy určitým způsobem/směrem utvářely a protože společnost na ně určitým způsobem/směrem reagovala (Havelková:2007c). Zjistila jsem, že zkušenost žen akademiček v dané době se v mnohém neliší od zkušenosti žen ve vědeckém prostředí, a příkládám toto zjištění právě výše naznačenému vysvětlení. Mluvím zde především o institucionálním znevýhodnění žen kvůli jejich dvojí společenské úloze a odpovědnosti, ve sféře soukromé (rodina), i veřejné (práce). Významnější rozdíl se tak ukázal na rovině oboru profese (právo) a politických vlivů (komunismus), jež protínají zkušenost žen (a mužů) v dané profesi. Tyto vlivy byly (především na straně „starší“ generace dotazovaných) velmi zdatně tematizovány. Proto se domnívám, že se zde potvrdilo zjištění Blagojević (2007), která v tomto ohledu odlišně hodnotí oblast univerzitní a oblast vědy a výzkumu v tehdejší době. Protože je podstatným prvkem výkonu akademické profese výchova budoucích členů (tehdy komunistické) společnosti, podléhá velmi přísnému ideologickému tlaku a politizaci – i proto si myslím, že se u dotazovaných ve velké míře projevilo popření vlivu (a významu) genderu „ve prospěch“ vlivů politických, v dnešní době politické svobody podpořené silným názorovým liberalismem.

BIBLIOGRAFIE

- Acker, J. 1990. Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. *Gender and Society*: 2. str.139-158.
- Alcoff, Linda. 1991. „The Problem of Speaking for Others“. *Cultural Critique*. Winter 91-92. str.5-32.
- Beck, Ulrich, Elizabeth Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge:Polity Press.
- Bierzová, Jana. Rozdělení domácích prací v rodinách s dětmi. *Gender/rovné příležitosti/výzkum*. 2006:1:7. Str.19 – 25.
- Blagojević, Marina. 2003. *Promarněné talenty: soukromé věci se stávají věcí veřejnou*. Ženy a věda v zemích ENWISE. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Bock, Ulla. 1983. *Frauen im Wissenschaftsbetrieb: Dokumentation und Untersuchung der Lern- und Arbeitsbedingungen von Studentinnen und Dozentinnen an deutschen Hochschulen*. Weinheim und Basel: Beltz Verlag.
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Cuhra, Jaroslav. Jiří Ellinger. Adéla Gjuričová, Vít Smetana. 2006. *České země v evropských dějinách. Díl čtvrtý od roku 1918*. Praha, Litomyšl: Paseka
- Český statistický úřad. 2005. *Zaostřeno na ženy a muže*. Praha: MPSV, ČSÚ
- Český statistický úřad. 2006. *Život žen a mužů. Analýza dat z publikace Zaostřeno na ženy a muže 2006*. Praha: ČSÚ.
- Čermák, Karel et al. 2001. *Česká advokátní komora*. Praha: Rego.
- Čermáková, Marie. 1995. Gender, společnost, pracovní trh. *Sociologický časopis*. XXXI. 1/1995. Praha: SOÚ. Str.7 – 25.
- Čermáková, Marie. 1997. Postavení žen na trhu práce. *Sociologický časopis*, 1997/4. Str.389 – 404.

- Čermáková, M., H.Hašková, A.Křížková, M.Linková, H.Maříková, M.Musilová. 2000. *Souvislosti a změny genderových diferencí v české společnosti v 90.letech*. Praha: SOÚ.
- Červinková, Alice. 2004. „Za 2 roky doktorát, za 3 dítě, stáž v USA: vědecká dráha v kontextu biografického plánování“. *Kontext: časopis pro gender a vědu*. 1 – 2/2004. Str.21 – 25. [online] [cit.dne 15.5.2009] Dostupné z: <<http://www.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=3&s3=16&s4=3&id=45>>
- Čornej, Petr a kol. 2001. *Kdy, kde proč a jak se to stalo v českých dějinách*. Praha: Reader's Digest Výběr.
- Disman, Miroslav. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- e-pravo.cz, a. s. 2002. *Stejná mzda, práce stejné hodnoty a diskriminace v odměňování*. [online] [cit.15.5.2009] Dostupné z: <<http://www.epravo.cz/top/clanky/stejna-mzda-prace-stejne-hodnoty-a-diskriminace-v-odmenovani-18260.html>>
- Finlay, Linda. 2002. „Outing the Researcher: The provenance, process and practice of reflexivity“. *Qualitative Health Research*. 2002:12:4, str.531-545.
- Geenen, Elke M. 1994. *Blockierte Karrieren: Frauen in der Hochschule*. Opladen: Verlag Leske + Budrich.
- Hájek, M. 1997. „Vývoj vybraných oborů z hlediska genderu.“ *Pracovní texty*. 97:5. Praha: SOÚ.
- Havelková, Hana. 1995. Dimenze „gender“ ve vztahu soukromé a veřejné sféry. *Sociologický časopis*. Volume 31. Nr.1, 25 – 35.
- Havelková, Hana. 2004. „První a druhá vlna feminismu: Podobnosti a rozdíly“. In: Formánková, L. Kristýna Rytířová. 2004. *ABC feminismu*. Brno: NESEHNUTÍ
- Havelková, Hana. 2007a. „Transformace, která nikdy nezačala: Ženy v české vědě“. In: Linková, M. (ed.) 2007. *Transformace. Gender, věda a společnost*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Havelková, Hana. 2007b. „Problém tzv. harmonizace: náprava „nezamýšlených“ důsledků moderní společnosti.“ In: Šaldová, K. (ed). 2007. *Cesty labyrintem. O vědecké profesi, soukromém životě a jejich propojování*. Praha: SOÚ

- Havelková, Hana 2007c. Náměty k diskusi o českém genderovém kontextu. Pp. 108-124 in: Knotková-Čapková, B. (ed.): *Ročenka katedry genderových studií FHS UK v Praze 2005-2006*. Praha: Katedra genderových studií FHS UK
- Hašková, Hana. 2000. „K gender kontraktu v české společnosti 90.let.“ *Gender/rovné příležitosti/výzkum*. 2000:1:1. str.7.
- Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Horská, Pavla. 1999. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Kavka, František, Josef Petrů (eds). 1998. *Dějiny Univerzity Karlovy 1348-1990*. Praha: Karolinum.
- Keller, Jan. 2002. *Úvod do sociologie*. Praha: SLON.
- Kiczková, Zuzana a kol. 2006. *Paměť žien. O skúsenosti sebaotvarania v biografických rozhovoroch*. Bratislava: IRIS.
- Kohli, Martin. 1978. „ ‚Offenes‘ und ‚geschlossenes‘ Interview: Neue Argumente zu einer alten Kontroverse“. *Soziale Welt*. 1978:29. Str. 1 – 25.
- Kraťková, Dana, Jana Motyková. 2007. „Statistický přehled. Ženy v terciárním školství v České republice“. In: Linková, M. (ed.) 2007. *Trans/formace. Gender, věda a společnost*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Křížková, Alena. 2003. „Kariérní vzorce žen v managementu. Strategie žen v rámci genderového režimu organizace.“ *Sociologický časopis*. 39. str.447-467.
- Křížková, Alena, Radka Dudová, Hana Hašková, Hana Maříková. 2005. „Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie.“ *Sociologické studie*. 05:04. Praha: SOÚ
- Křížková, Alena. 2007. „Nepříliš harmonická realita. Rodičovské kombinace práce a péče v mezích genderové struktury v současné české společnosti“. *Gender/rovné příležitosti/výzkum*. 2007:2:8. Str.60 – 67.
- Lenderová, Milena. 1999. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta.

Letherby, Gale. 2003. *Feminist research in theory and practice*. Philadelphia: Open University Press.

Linková, Marcela. 2004. „Genderování výzkumných institucí a dopad na sladění rodinných a kariérních nároků u žen vědkyň“. *Kontext: časopis pro gender a vědu*. 1 – 2/2004.

[online] [cit.dne 15.5.2009] Dostupné z:

<<http://www.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=3&s3=16&s4=3&id=45>>

Linková, Marcela. 2007. „Ženy ve vědě po roce 1989: český aktivismus a evropské debaty. In: Linková, M. (ed.) 2007. *Trans/formace. Gender, věda a společnost*. Praha: SOÚ AV ČR.

Maříková, Hana (ed.). 2000. *Proměny současné české rodiny*. Praha: SLON

Maříková, Hana. 2004. „Práce a rodina v životě českých vědkyň: generační a genderové srovnání.“ *Kontext: časopis pro gender a vědu*. 1 – 2/2004. str.43 – 61. [online]

[Cit.15.5.2009] Dostupné z:

<<http://www.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=3&s3=16&s4=3&id=45>>

Nagl-Docekal, Herta. 2007. *Feministická filosofie. Výsledky, problémy, perspektivy*. Praha:SLON

Národní kontaktní centrum. 2002. *Skleněný stop. Pozice žen ve vědě*. Praha: SOÚ.

Národní kontaktní centrum. 2004. *Vlastní pokoj. 10 pohledů*. Praha: SOÚ.

Nesehnutí. 2005. *Rovné příležitosti žen a mužů*. Brno: NESEHNUTÍ.

Pešek, Jiří, Václav Ledvinka (eds.). 1996. *Žena v dějinách Prahy: sborník příspěvků z konference Archivu hl.m.prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha: Skriptorium.

Ramazonglu, C., J.Holland. 2004. *Feminist methodology: challenges and choices*. London: Sage Publications.

Reinharz, S., L.Davidman. 1992. *Feminist methods in social research*. New York: Oxford University Press.

Renzetti, Claire M., Daniel J. Curran. 2003. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum.

- Scott, J.Wallach. 1986. „Gender: A Useful Category of Historical Analysis“. *American Historical Review*. Vol. 91, No 5. Str. 1053-1075.
- Schultz, Dagmar. 1991. *Das Geschlecht läuft immer mit... . Die Arbeitswelt von Professorinnen und Professoren*. Centaurus: Pfaffenweiler.
- Simerská, Lenka, Irena Smetáčková. 2000. „Pracovní a rodinná praxe mladých lékařek.“ *Sociologické texty 00:7*. Praha: SOÚ.
- Smetáčková, Irena. 2007. *Příručka pro genderově citlivé vedení škol*. Praha: Otevřená společnost o.p.s.
- SOÚ AV ČR. 2000. Slovník pojmů. *Gender/rovné příležitosti/výzkum*. 2000:2-3:1. str. 5.
- SOÚ AV ČR. 2002. Slovník pojmů. *Gender/rovné příležitosti/výzkum*. 2002:2-3:3 str. 3.
- Strauss, Anselm, Juliet Corbin. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Podané ruce, Albert.
- Šaldová, Kateřina. Barbora Tupá. 2004. „Zvládnou to všechno sama. Zvládnou to všechno sama? Vědecká práce a rodina v sociálně-politickém kontextu“. *Kontext: časopis pro gender a vědu*. 1 – 2/2004. Str.27 – 42. [online] [cit. 15.5.2009] Dostupné z: <<http://www.zenyaveda.cz/html/index.php?s1=1&s2=3&s3=16&s4=3&id=45>>
- Šmausová, Gerlinda. 2002. „Proti tvrdošíjně představě o ontické povaze gender a pohlaví.“ In: Marada, R. a Katrňák, T. (eds.) *Sociální studia*. 7/2002. Str.15 – 27.
- Šmausová, Gerlinda. 2006. *Emancipace, socialismus a feminismus*. [online] Saarbrücken. Dostupné z: <www.feminismus.cz/download/emancipace.pdf>
- Štrbáňová, Soňa. 2007. „Ženy ve vědě: 1840 – 1989“. In: Linková, M. (ed.) 2007. *Transformace. Gender, věda a společnost*. Praha: SOÚ AV ČR.
- Univerzita Karlova. 2000. *Kritéria pro habilitační řízení a řízení ke jmenování profesorem na Univerzitě Karlově*. Praha:UK. [online] [cit.dne 15.5.2009] Dostupné z: <www.natur.cuni.cz/veda/dokumenty/doc/hp_kriteria_rizeni_uk.doc>
- Univerzita Karlova. 2006. Habilitační řád a řízení. [online] [cit. 2007-05-25] Dostupné z: <http://www.cuni.cz/UK-2550.html>

Vaněček, Václav. 1934. *Kapitoly o právních dějinách Karlovy univerzity*. Praha: Spolek čsl. právníků Všehrd.

Vodochodský, Ivan. 2008. *Patriarchát na socialistický způsob: k genderovému řádu státního socialismu, 1. a 2. část*. vydáno dne 27.1.2008. [online] [cit.15.5.2009] Dostupné z: <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2008012707> a <http://www.genderonline.cz/view.php?cisloclanku=2008012708>

Vogel, Ulrike. Christiana Hinz. 2004. *Wissenschaftskarriere, Geschlecht und Fachkultur. Bewältigungsstrategien in Mathematik und Sozialwissenschaften*. Bielefeld. Kleine Verlag GmbH.

Vohlídalová, Marta. 2006. „Mají muži a ženy v ČR odlišné postoje k práci?“. *Gender/rovné příležitosti/výzkum*. 2006:1:7. str.26 – 31.

Wetterer, Angelika. (ed.) 1992. *Profession und Geschlecht. Über die Marginalität von Frauen in hochqualifizierten Berufen*. Campus Verlag: Frankfurt am Mein.

Záluský, Jan. 2006. „Prestiž. Jakých povolání si lidé nejvíce váží?“. *Mladá fronta dnes*. sešit E. [2006-11-02]

Zimmer, Annette, Holger Krimmer, Freia Stallmann. 2007. *Frauen an den Hochschulen: Winners among Losers. Zur Feminisierung der deutschen Univeristät*. Opladen: Verlag Barbara Budrich.

Zimmermann, Karin. 2004. *Grenzgänge zwischen Wissenschaft und Politik. Geschlechterkonstellationen in wissenschaftlichen Eliten*. Wiesbaden: Verlag fuer Sozialwissenschaften.

Žába na prameni o.s. 2007. *Slovník základních genderových pojmů*. [online] [cit.15.5.2009] Dostupné z: <<http://www.novezeny.eu/genderova-ochutnavka-slovník/slovník-zakladnich-genderovych-pojmu>>

Pohyb obyvatelstva v Českých zemích 1920 - 2007, analytické údaje. 2008. Český statistický úřad.

Vývoj úrovně vzdělanosti obyvatelstva v ČR v letech 1950 až 2001. 2003. Český statistický úřad.

Univerzita Karlova. 1977. *Facultas Iuridica. Základní informace.* Praha:PF UK.

Univerzita Karlova. 1988. *Facultas Iuridica. Základní informace.* Praha:PF UK.

Univerzita Karlova. 2007. *Facultas Iuridica. Základní informace.* Praha:PF UK.

Zákon č. 111/1998 o vysokých školách.